

T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH
ANABİLİM DALI

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE ADANA SANCAĞINDA
AVÂRİZ VERGİSİ UYGULAMALARI [1750-1800]

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Medine Esen BOYRAZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÇELİK

TEMMUZ-2024, MERSİN

T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH
ANABİLİM DALI

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE ADANA SANCAĞINDA AVÂRIZ
VERGİSİ UYGULAMALARI [1750-1800]

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Medine Esen BOYRAZ
ORCID No: 0009-0009-3434-4761

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÇELİK
ORCID No: 0000-0002-5675-0121

TEMMUZ-2024, MERSİN

ÖZET

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE ADANA SANCAĞINDA AVÂRİZ VERGİSİ UYGULAMALARI [1750-1800]

Avâriz vergisi uygulamalarının Adana sancağı özelinde analizini içeren “Şer’iyye Sicillerine Göre Adana Sancağında Avâriz Vergisi Uygulamaları [XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı]” başlıklı tezin ana kaynağını Adana Şer’iyye Sicilleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren varlığına rastladığımız olağanüstü vergiler, tıpkı cizye ve mukâta’a gelirleri gibi doğrudan devlet hazinesi için toplanan gelir gruplarından biriydi. Savaş veya doğal afet gibi olağanüstü durumlarda, şer’î ve örfî vergilerin karşılamakta yetersiz kaldığı masraflar avâriz vergisi ile karşılanmaktaydı. Ekonominin nakdileşmesine paralel olarak 16. yüzyıl sonlarında büyük ölçüde nakit olarak tahsil edilen avâriz vergisi, takip eden yıllarda pratik ve malî sebeplerle tahsil biçimleri ve tahsil sıklığı noktasında önemli değişimler geçirmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde art arda yaşanan savaşlar ve büyük toprak kayıpları devlet bütçesinde krize yol açmış; bu da doğal olarak yüzyılın sonlarına doğru merkezi devlet düzeninin sarsılmasına neden olmuştur. Bu tarihlerde avâriz vergisi artık düzenli olarak tahsil edilen bir vergi haline gelmişti. 18. yüzyıla gelindiğinde ise devletin içerisinde bulunduğu idarî ve malî kriz, yönetici sınıfın hem devlet hem reâyâ üzerinde daha da etkili hale gelmesine neden olmuştu. Başlangıçta Dîvân-ı Hümâyûn’un kararı ile salınıp, doğrudan devlet hazinesi için toplanan olağanüstü vergilerin bu tarihlerde imdâdiyye adı ile ehl-i örfe tevcih edildiği görülüyor. Merkezi devlet düzenindeki çözülme Adana sancağı örneğinde de kendini göstermiş; yerel yönetimlerin güç kazandığı bu tarihlerde yönetici sınıf hem devlet hem de reâyâyâ karşı daha da etkin bir rol oynamıştır. Adana bölgesinin stratejik konumu dolayısıyla sefer organizasyonuna önemli katkılarının olduğu da görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adana, Avâriz, Tekâlif, Vergi, İmdâdiyye.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi, Mehtap ÇELİK, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin.

ABSTRACT

AVARIZ TAX APPLICATIONS IN ADANA SANJAK ACCORDING TO OTTOMAN COURT RECORDS (“ŞER’İYYE SİCİLLERİ”) [THE SECOND HALF OF THE XVIII. CENTURY]

Adana Court Records constitute the main source for the thesis titled "Avarız Tax Applications in Adana Sanjak According to Ottoman Court Records (“Şer’iyye Sicilleri”) [The Second Half Of The XVIII. Century]”, which includes an analysis of the Avâriz tax applications specific to the Adana Sanjak. Extraordinary taxes, which we encounter since the establishment of the Ottoman Empire, were one of the revenue groups collected directly for the state treasury, just like cizye and mukâta’a revenues. In extraordinary situations such as wars or natural disasters, the expenses that şer’i and örf’i taxes were insufficient to cover were covered by the avarız tax. In parallel with the monetization of the economy, the avâriz tax, which was largely collected in cash by the late 16th century, underwent significant changes in terms of collection methods and frequency of collection in the following years due to practical and financial reasons. In the 17th century, successive wars and significant territorial losses caused a crisis in the state budget; which naturally caused the central state order to be shaken towards the end of the century. By this time, the avâriz tax had become a regularly collected tax. By the 18th century, the administrative and financial crisis the state was experiencing had caused the ruling class to become even more influential over both the state and the subjects. It seems that the extraordinary taxes, which were initially collected directly for the state treasury by the decision of the Imperial Council (“Dîvân-ı Hümâyûn”), were transferred to the members of the Ehl-i Örf under the name of imdâdiyye in this period. The disintegration of the central state order also showed itself in the example of the Adana sanjak; during these periods when local governments gained power, the ruling class played an even more active role over both the state and the subjects. It is also seen that the Adana region made important contributions to the expedition logistics due to its strategic location.

Keywords: Adana, Avâriz, Tekâlif, Tax, İmdâdiyye.

Advisor: Assistant Professor, Mehtap ÇELİK, Faculty Of Humanities And Social Sciences, Department, Mersin University, Mersin.

TEŞEKKÜR

Öncelikle lisans yıllarımda da danışmanlığında da benim için hep bir hocadan çok daha fazlası olan çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehtap ÇELİK'e teşekkürü bir borç bilirim. Dilerim hayattaki tüm şansımı tez danışmanımdan yana kullanmamışım. Ayrıca bu yolda beni özveri ile donatan tüm hocalarıma ve özellikle süreç boyunca desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Şenay ÖZDEMİR GÜMÜŞ, Doç. Dr. Birgül BOZKURT, Dr. Öğr. Üyesi Doğan GÜN ve yine çok değerli fahri hocam Sırma HASGÜL'e de gönülden teşekkür ederim. Akademik yolculuğumun bana kazandırdığı çok sevgili arkadaşlarım Behice COMART TUFAN, Sema DAĞDAŞ, Hatice DORUM, Sona ORAZOVA ve Hanifi KUZUCU'ya da yürekten teşekkür ederim. Ayrıca tez sürecimde tüm samimiyeti ve özverisi ile yanımda olan kıymetli yol arkadaşım Sultan GÜRSOY'a da tüm kalbimle teşekkür ederim. Ve yine desteklerini yadsıyamayacağım tüm aile fertlerime ek olarak, özellikle bu yolculuğa çıktığım andan itibaren beni yolun en zirve noktasında görmeyi hayal eden, dualarını üzerimden hiç eksik etmeyen teyzem Zeliha BOYRAZ'a, üniversiteye attığım ilk adımdan itibaren yanımda olan halam Münife FIRAT'a, hayallerime uzanan bu adıma vesile olan ablam Şule BOYRAZ'a ve maddi manevi desteklerini üzerimden eksik etmeyen kardeşlerim Ahmet Bilal BOYRAZ ve Mehmet Tayyar BOYRAZ'a da en kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Son olarak belki dezavantajlı başladığım bu yolda önüme çıkan engelleri şefkatle gideren annem Gülsüm BOYRAZ'a ve tez savunmam da dahil bundan sonra hayatımın hiçbir karesinden eksik olmayacağına tüm kalbimle inandığım babam Yusuf Ziya BOYRAZ'a sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
KISALTMALAR ve SİMGELER	xi
GİRİŞ	1
1. OSMANLI VERGİ SİSTEMİ VE AVARIZ VERGİLERİ	8
1.1. Osmanlı Vergi Sistemi	8
1.2. Avâriz Vergileri	12
1.2.1. Avâriz Mükellefiyetinin Esasları	13
1.2.2. Avâriz Muafiyetleri	15
1.2.3. Avâriz Tahrirleri	16
1.2.4. Avâriz Vergilerinin Tahsili Üzerine	17
1.2.5. Avâriz Vergilerinin Sefer Organizasyonu Kapsamında Teşkilatlandırılması	20
1.2.5.1. Nüzül	21
1.2.5.2. Sürsat	21
1.2.5.3. İştirâ	22
1.2.5.4. Ocaklık Uygulaması	22
1.2.6. Hizmet Şeklinde Talep Edilen Avâriz Vergileri	23
1.2.6.1. Kürekçiler	23
1.2.6.2. Köprücü	23
1.2.6.3. Derbentçi	24
1.2.6.4. Suyolcu	24
1.2.6.5. Yörükler / Evlâd-ı Fâtihân	24
1.2.6.6. Orducu	25
1.2.6.7. Avcı / Sayyâd	26
1.2.6.8. Madencilik ve Benzer İşletmeler	26
1.2.6.9. Kaldırımcı	27
1.2.6.10. Menzilci	27
1.2.7. Avâriz-ı Dîvâniyye'nin 18. Yüzyıldaki Seyri	28
1.2.7.1. İmdâd-ı Seferiyye	29
1.2.7.2. İmdâd-ı Hazariyye	29
2. 18. YÜZYILDA ADANA SANCAĞININ İDARİ GÖRÜNÜMÜ	31
2.1. 18. Yüzyılda Adana Sancağı	31
2.2. Adana Sancağındaki Konar-Göçer Gruplara Dair	34
3. ADANA SANCAĞINDA AVÂRIZ VERGİSİ UYGULAMALARI	37
3.1. Adana Sancağında İmdâd-ı Seferiyye Uygulamaları	41
3.2. Adana Sancağında İmdâd-ı Hazariyye Uygulamaları	46
3.3. Avâriz Vergisi Uygulamalarına Dair Şikayetler ve Talepler	50
SONUÇ	54
KAYNAKLAR	59
EKLER	62
BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI	68
ÖZGEÇMİŞ	69

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 3.1. Mukâta'a-i Adana'dan Avâriz ve Bedel-i Nüzül Kapsamında Talep Edilen Develerin 1137/1725 Tarihli Defterde Kazâ ve Nâhiyelere Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 126:86 1137/1725)	38
Tablo 3.2. Adana Eyâleti Nâhiye ve Kazâlarının 1137/1725 Tarihli Avâriz Hânelerini Gösterir Tablo. (AŞS 126:64, 1137/1725.)	39
Tablo 3.3. Adana Sancağının 1137/1725 Tarihli Avâriz Hânelerini Mahalle Bazında Gösterir Tablo. (AŞS 126:64, 1137/1725.)	39
Tablo 3.4. Adana Valisi Numan Paşa Hazretlerine Bırakılan Hâne-i Avâriz ve Bedel-i Nüzül Malının Tahsil Olunacağı Hâne Sayısının 1151/1739 Tarihli Belgede Adana Eyaletinin Kaza ve Nahiyelelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 126:91, 1151/1739.)	40
Tablo 3.5. Adana Valisi Numan Paşa Hazretlerine Bırakılan Hâne-i Avâriz ve Bedel-i Nüzül Malının Tahsil Olunacağı Hâne Bilgisinin 1151/1739 Tarihli Belgede Adana Sancağının Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 126:91, 1151/1739.)	40
Tablo 3.6. 18. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Şer'iyye Sicillerinde Avâriz Hânelerin Adana Eyâleti Nâhiye/Kazâ ve Adana Sancağı Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo.	41
Tablo 3.7. Adana Sancağının 1137/1725 Tarihli İmdad-ı Seferiyye Vergisinin Mahallelere Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 126:68, 1137/1725.)	42
Tablo 3.8. Adana Eyaletinin 1148/1736 Tarihli İmdad-ı Seferiyye Vergisinin Kazâ ve Nâhiyelere Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 38:64, 1148/1736.)	43
Tablo 3.9. Nefs-i Adana'nın 1148/1736 Tarihli İmdad-ı Seferiyye Vergisinin Mahallelere Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 38:64, 1148/1736.)	43
Tablo 3.10. 1214/1799 Tarihli Fransa Seferi İçin Salınan İmdâd-ı Seferiyye Vergisinin Adana Eyaleti Sancaklarına Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 55:32, 1214/1799.)	45
Tablo 3.11. 1214/1799 Tarihli Fransa Seferi İçin Salınan İmdad-ı Seferiyyenin Adana Eyaleti Nâhiye ve Kazâlarına Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 55:32, 1214/1799.)	45
Tablo 3.12. 18. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Şer'iyye Sicillerinde İmdâd-ı Seferiyye Vergilerinin Yıllara Göre Adana Eyâleti Nâhiye/Kazâ ve Adana Sancağı Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo.	45
Tablo 3.13. Adana Valisi Mehmed Paşa'ya Bırakılan 1180/1767 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Vergisinin İkinci Taksidinin Adana Kazâ ve Nâhiyelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 50:20, 1180/1767.)	47
Tablo 3.14. Adana Vâlisi Mehmed Paşa'ya Bırakılan 1180/1767 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Vergisinin İkinci Taksidinin Nefs-i Adana'nın Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 50:20, 1180/1767.)	47
Tablo 3.15. Adana Eyaletinin 1190/1777 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Vergisinin Kâza ve Nâhiyelere Dağılımını Gösterir Defter. (AŞS 46:10, 1190/1777.)	48
Tablo 3.16. Adana Eyâletine Ait İmdâd-ı Hazariyye Vergisinin 1213/1798 Tarihli Belgede Adana Kazâ ve Nâhiyelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 55:4, 1213/1798.)	48
Tablo 3.17. 18. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Şer'iyye Sicillerinde İmdâd-ı Hazariyye Vergilerinin Yıllara Göre Adana Eyâleti Nâhiye/Kazâ ve Adana Sancağı Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo.	49
Tablo 3.18. 18. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Adana Şer'iyye Sicillerinde Olağanüstü Vergi Türlerinin Yıllara Göre Dağılımını Gösterir Tablo.	50

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 2.1. Adana Eyaletinin Sınırlarını Gösteren Harita.	33
Şekil 2.2. 18. Yüzyılda Adana Sancağının Kazâ ve Nâhiyelerini Gösteren Harita.	34

KISALTMALAR ve SİMGELER

Kısaltma/Simge	Tanım
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
A.Ü.	Atatürk Üniversitesi
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi
AŞS	Adana Şer'iyye Sicili
BOA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C.DH.	Cevdet Dahiliye
C.ML.	Cevdet Maliye
Ç.Ü.	Çukurova Üniversitesi
Çev.	Çeviri
EKEV	Erzincan Kültür Eğitim Vakfı
Haz.	Hazırlayan
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MŞH	Meşihat
S.	Sayı
SAÜ	Sakarya Üniversitesi
SOBİAD	Sosyal Bilimler Atıf Dizini
SBArD	Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
ŞSC.d.	Şer'iyye Sicili Defterleri
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
Y.	Yıl

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde vergilendirme şer'î ve örfî olarak adlandırılan iki esas prensibe göre şekillenmiş, konulacak vergilerin çeşit ve miktarı bu doğrultuda belirlenmiştir. Buna göre İslam hukukuna göre belirlenen Tekâlif-i şer'iyye ve örfî hukukun şekillendirdiği Tekâlif-i 'örfiyye grubu vergiler ortaya çıkmış ancak bunlar devlet politikası gereği devlet görevlilerine maaş olarak tahsis edilmiştir. Bunun yanında tekâlif-i dîvâniyye adı verilen bir diğer vergi grubu daha vardır ki bu vergiler şer'î ve örfî vergilerden birçok bakımdan belirgin bir biçimde ayrılmaktadır.¹

Avâriz-ı dîvâniyye de denilen bu vergi grubu, Osmanlı Devleti'nin özellikle savaş gibi olağanüstü hallerde halktan mecburi olarak topladığı vergiler şeklinde tanımlanabilir. Hükümdarın emri ile konulup, doğrudan devlet tarafından toplanan bu vergi, dönemden döneme konuluş amacı, muhatapları, toplanış biçimi ve miktarı bakımından değişikliklere uğramış, nihayet Tanzimat'ın ilanı ile birlikte tamamen ortadan kaldırılmıştır. Devletin kurulduğu ilk yıllardan itibaren ihtiyaca göre hizmet, eşya, erzak ya da para şeklinde talep edilen avâriz türünden bu vergiler, tahsil edilmiş şekline göre avâriz akçesi, nüzül, sürsat ve kürekçi gibi türlü isimlerle anılmış, ancak zaman içerisinde değişen koşulların da etkisiyle hem düzenli hem de nakit olarak tahsil edilen bir vergi halini almıştır.²

Osmanlı Devleti bir savaş durumunda belirli özelliklere sahip yiyecek maddeleri, harp gereçleri veya herhangi bir hizmeti elinin altında bulunan kaynaklardan karşılayamayacağını farkına vardığında, olağanüstü tedbirlere başvurarak memleketin bütün imkanlarını seferber ederdi. Bu bağlamda para, hizmet, eşya ve erzak türünden ihtiyaçların toplam miktarı tespit edilerek, dîvâna ait bir takım defterlere göre memleketin çeşitli bölgelerine pay edilirdi.³ Başlangıçta yeni bir tahrir sayımı yapılmayıp klasik çağa ait mevcut tahrir defterlerinden faydalanılırken,⁴ tahrir sistemindeki değişiklikler neticesinde 17. yüzyıl başlarından itibaren müstakil avâriz defterleri hazırlanmaya başlanmış, bu kapsamda yapılan avâriz hanesi sayımları için kadınlıklar görevlendirilmiştir.⁵ Hazırlanan bu yeni defterler, toprak büyüklüğü ve ürün çeşitliliği gibi birçok bilgiye yer veren klasik tahrir defterlerinin aksine sadece nüfusa ilişkin verileri içermektedir. Bu yönü ile yeni hazırlanan avâriz defterlerinin dönemin sosyo-ekonomik koşullarına ışık tuttuğu gibi⁶ demografi ve iskan tarihi ile ilgili önemli bilgiler verdiği de söylenebilir.⁷

¹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyancıları (1550-1603)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 23,26.

² Ömer L. Barkan, "Avâriz", *MEB İslam Ansiklopedisi* (C. 2, İstanbul, 1979), 13,14,17.

³ Barkan, "Avâriz", 14.

⁴ Nejat Göyünç, "Hâne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C. 15, İstanbul, 1997), 552.

⁵ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1996), 12.

⁶ Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi kaynaklarından "Mufassal-İcmal" Avâriz Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazası Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 20, S. 1, (2005): 75.

⁷ Levent Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007): 18.

Başlangıçta yerleşim merkezlerindeki reâyâ, mensup olduğu sınıfa göre ismen yazıldıktan sonra neferen kaç kişi oldukları kaydedilerek mufassal avâriz defterleri hazırlanır, daha sonra bu veriler özet haline getirilerek icmal defterler elde edilirdi. Son olarak bu listelerden muaf kimseler çıkartılarak kaç avâriz hanesi ettiği hesaplanmış, bu hesaplamalar sonucunda bir üst ünite olan tevzî hânesi oluşturularak vergi dağılımı bu üniteye göre gerçekleştirilmiştir.⁸ Tahrir görevlilerince bu şekilde hazırlanan avâriz defterlerinden birisi, üzerinde işlem yapılmak üzere Defterhâne'nin Mevkûfat kalemine kaydedilirken, diğeri eyalet merkezinde muhafaza edilmekteydi.⁹ Her ne kadar mufassal ve icmal avâriz defterleri şeklinde ifade edilse de avâriz defterleri tabiri ile asıl kastedilen Hazîne-i Hümâyûn bünyesindeki Mevkûfât Kalemi tarafından hazırlanan mufassal liva defterleri olmuş, bu defterler 17. ve 18. yüzyıllarda reâyânın tespitinde önemli rol oynamıştır.¹⁰

Bu doğrultuda çalışmamız giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vergi sisteminin Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden Tanzimat'a değin nasıl geliştiği incelenecektir. Osmanlı Devleti, kendisinden önceki devletlerden devralarak şer'î ve örfî kaidelerle harmanladığı, kendisiyle karakterize hukuk sistemini, pragmatik esaslara dayandırmaktaydı. Buna göre devlet, kendisine çalışan kimselere maaşlarını nakit olarak hazineden vermek yerine reâyâ üzerindeki vergileri havâle ediyor, böylece hem zamandan kazanıyor, hem de aksi bir durumda doğabilecek masrafları en aza indiriyordu. Bu sistemin bir diğer faydası ise devletin her köşesine ulaşan yetkililerin, vergi sistemine tüm reâyâyı eklemleyebilmesiydi. Bu sayede reâyâ vergiye ekonomik durumuna göre nakdî, fizikî ya da hizmet şeklinde katkıda bulunabiliyordu. Bazı durumlarda ise fiziki ve aynî katkı, yine pratik nedenlerle devletin kendi tercihi olabiliyordu. Bir de şer'î ve örfî vergilerin karşılama yetersiz kaldığı masraflar vardı ki Osmanlı Devleti bunlar için olağanüstü vergiler vücuda getirmiş, doğrudan hazineye gelir sağlayan bu vergiyi diğer vergilerden birçok bakımdan ayırmıştır. Bu bağlamda birinci bölümümüzde vergi sisteminin kaynağı ve işleyişi genel hatları ile açıklandıktan sonra, bölgesel çalışmalar konusunda benzersiz bir kaynak olan sicil defterlerinin tahliline dayanan bu araştırma ile avâriz vergilerinin uygulamada nasıl bir karşılık bulduğu sorusunun cevaplanması hedeflenmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısında, Adana sancağı özelinde irdelediğimiz avâriz vergisi uygulamalarını konu alan çalışmamızın ikinci bölümünde ise Adana, hem bir yerleşim yeri, hem de

⁸ İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark*, 12.

⁹ Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi", 75.

¹⁰ Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşkilatı", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, (C. 2, TTK Basımevi, Ankara, 1981): 1331; Mehmet Özen, *Avarız Defterlerine Göre Biga Sancağında İskan ve Nüfus*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2016); Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâriz Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 12, S. 1, (1997): 9-73; Turan Gökçe, "Bir Tahrir Üç Defter: 1697-1698 Tarihli Avâriz Defterlerine Göre Siroz (Serez) Şehri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 1, İzmir, (2006): 51-73; Murat Alanoğlu, "1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Kızırgan (Pülümür) Kazası", *Tarih Okulu Dergisi*, Y. 9, S. XXVIII, 2016, 109-140; Oğuz Şentürk, "1678 Tarihli Avâriz Defterine ve 1834-35/1840-41 Tarihli Nüfus Defterlerine Göre İnay Kazâsının Nüfus Yapısı", *Turkish Studies*, C. 14, S. 4, (2019): 1001-1028; Mehmet İnbaşı, "1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Erzurum Şehri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C. 4, S. 4, İstanbul, (2001): 10-34; Meltem Aydın, "Avâriz Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 48, (2016): 199-232.

tarihi uzun yıllara dayanan bir medeniyet olarak ele alınmaktadır. Bu bölümde bölgenin, Osmanlı hakimiyetine girdiği yıllarda kânûn-ı kadîm üzere Yurtluk-Ocaklık statüsü verilmesinden, merkezi yönetimin zayıflaması ile birlikte beylerbeylik merkezi haline getirilmesine ve burada yaşayan konar-göçer gruplara kadar pek çok yönüyle genel bir portresi çizilmeye çalışılmıştır. Tezimizin odağı olan tarihe, yani 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Adana, paşa sancağı Adana da dahil olmak üzere, Sis, Tarsus ve İç-il sancaklarının da bağlı bulunduğu bir eyalet merkezi görünümündedir.

Günümüzde de olduğu gibi kanunlar pratik ya da zorlayıcı birtakım nedenlerden dolayı tarihin her safhasında yazıldığı gibi uygulanamamış, bu da doğal olarak her alanda iki türlü uygulamayı gündeme getirmiştir. Bu bağlamda avâriz vergisi örneğine bakıldığında bir tarafta divanın emri ile hazırlanan avâriz defterleri yer alırken, diğer tarafta uygulamadaki değişikliklerin ve uygulamaya dair şikayet ve öneri gibi muhtelif konuların yer aldığı şer'iyeye sicilleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Adana sancağı özelinde avâriz vergisi uygulamalarına yer verdiğimiz üçüncü bölümde ise Adana Şer'iyeye Sicilleri'nin yanında perakende belge ve defter tasniflerinden de yararlanılarak, bu olağanüstü verginin uygulamada ne gibi durumlar doğurduğu ortaya konulmak istenmiştir.

Literatürde avâriz vergisi ile ilgili temelde şer'iyeye sicillerini baz alan detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda 18. Yüzyılın ikinci yarısında Adana sancağına odaklandığımız çalışmamızda amacımız, avâriz vergisi uygulamalarını mikro bir örnek üzerinden ele alarak genel çerçeveye katkı sağlamak olmuştur. Çalışma kapsamında 18. yüzyılın ikinci yarısına ait Adana şer'iyeye sicillerinin ilgili kısımları ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir takım belge ve defter tasnifleri transkript edilerek, elde edilen veriler ışığında Adana sancağı özelinde avâriz vergisi uygulamaları ile ilgili genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Bu çalışma ile konuyu teorik çerçevenin içerisinde çıkararak araştırmacıya söz konusu verginin uygulama alanlarına ilişkin daha detaylı veriler sunulması hedeflenmektedir.

Araştırma kapsamında kullanılan kavramların doğru bir şekilde anlamlandırılması ve açıklanması konunun daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda ilk olarak çalışmamızın temel kavramları içerisinde yer alan *avâriz* terimini açıklamak yerinde olacaktır. Kelime anlamına bakıldığında *âriz* kelimesinin çoğulu olan *avâriz*, ansızın ortaya çıkan durum ve engelleri ifade ederken,¹¹ *avâriz vergisi* denildiğinde akla alışıldık olmayan, düzensiz vergiler gelmektedir.¹² Divânın kararı doğrultusunda konulması sebebiyle *avâriz-ı dîvâniyye* de denilen¹³ bu vergi türü, başlangıçta aynı olarak toplanırken zaman içerisinde nakdi olarak toplanması sebebiyle belgelerde *bedel-i avâriz* ismiyle de anılmıştır.¹⁴ Ayrıca bu vergi türünün gerçek bir hane yerine *itibarî avâriz hâne*

¹¹ Süleyman Uludağ, "Âriz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, (1991): 358.

¹² M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB, İstanbul, (1993): 112.

¹³ Barkan, "Avâriz", 14.

¹⁴Feridun Emecen, "Bedel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, (1992): 301.

de denilen bir grup hane üzerine konulması, *avâriz hâne/hâne-i avâriz* şeklinde kullanımlarını da ortaya çıkarmıştır.¹⁵

Bir diğer kavram olan *nüzül*, temelde inme, koyma anlamlarına geliyorken, Osmanlı Devleti'nde malî ve askerî bir içerik kazanarak aynî olarak tahsil edilecek verginin belirlenen miktarda ve yerde hazır bulundurulması şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶ Bunun gibi *sürsat* kavramı da aslında nakil anlamına gelirken, vergi kapsamında belirlenen ürünlerin yine belirlenen menzillere nakledilmesi anlamını almıştır.¹⁷ Sürsatın nüzülden farkı, ürünlerin vergi kaynağından devletin belirlediği bir ücret karşılığında satın alınması idi.¹⁸ Tıpkı bu iki kavram gibi *iştirâ* kavramı da temelde satın almak anlamına geliyorken, sürsat kavramından farklı olarak bu kez üreticinin ürünlerini kendi belirlediği fiyat üzerinden devlete satması şeklinde anlamlandırılmıştır.¹⁹ Bu kavramların ardı ardına benzer anlamlarla Osmanlı malî ve askerî sistemine eklenmesi ise başlangıçta aynî olarak tahsil edilen avâriz vergisinin zaman içerisinde nakdî bir vergiye dönüştürülmesi ile ordunun aynî ihtiyaçlarını gidermek adına gündeme gelmiştir.²⁰

Son olarak *tekâlif-i şakka* kavramından bahsetmek yerinde olacaktır. Sözlükte güç, zor, müşkil anlamlarına gelen şakk kelimesi²¹ adından da anlaşılacağı üzere vergi kaynağını güç duruma düşüren bir vergi türüne işaret etmektedir. Şöyle ki; avâriz vergilerinin olağan hale gelmesinden sonra halka usulsüz bir biçimde dayatılan vergiler belgelerde *tekâlif-i şakka*, şeklinde ifade bulmuştur.²²

Bu çalışmada araştırmaya konu avâriz vergisi Osmanlı Devleti'nde uygulandığı için *tarihsel yöntem*, devletin tüm bölgelerine salınan bu vergi Adana özelinde incelendiği için ise *örnekleme yöntemi* araştırmanın temel yöntemleri olarak tanımlanabilir. Bunun yanında araştırmanın temel problemini oluşturan arşiv belgelerinin tespiti, tasnifi ve orijinal dili olan Osmanlı Türkçesinden alfabemize çevrilmesi gibi aşamaları içerdiği için *doküman ve içerik analizi* teknik ve yöntemlerine de yer verilmiştir. Bu araştırma metoduna göre elde edilen veriler, belli kelime ve kavramların varlığı, kullanım sıklığı ve aralarındaki ilişki noktasında yöntemsel bir analize tabi tutulmaktadır. Nitekim çalışmamızda yer alan avâriz hanesi, bedel-i nüzül, sürsat, iştirâ vb. kavramların belirlenmesi ve elde edilen verilerin açıklanması muhteva analizi yöntemi ışığında gerçekleştirilmiştir. Tezimizde muhteva

¹⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998): 219.

¹⁶ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, (İstanbul: Sermet Matbaası, 1964).

¹⁷ Mc Gowan, "*Osmanlı Avarız-Nüzül Teşkilatı*", 1327-1328.

¹⁸ İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark*, 17-18.

¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C. 2 (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1983): 104.

²⁰ Mc Gowan, "*Osmanlı Avarız-Nüzül Teşkilatı*", 1327-1328.

²¹ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* Ankara, (2006): 1554.

²² Süleyman Sûdi Acarbay, *Defter-i Muktesid*, (Artin Asaduryan Matbaası, 1889) 25; Tekâlif-i şakka türünden vergiler 18. yüzyılda çok artmıştı. Şakka türünden vergiler, "*bayrak akçesi, devriye, kaftan baha, nal baha*" gibi adlarla toplanmaktaydı. Bu tür vergilerin alınmaması ve halkın korunması ile ilgili fermanlar bile gerekli faydayı sağlayamamıştır. Bazen eyalet mutasarrıfları imdâd-ı seferiyyelerinin yeteri kadar toplanmadığını, halkın bunları ödemek istemediğini veya çok az bir kısmını verdiği iddia ederek devre çıkararak halka eziyet ediyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994): 48.

analizi yönteminin iki temel tekniği olan *kavram analizi* ve *ilişkili analiz* metodlarından yararlanılmıştır. Kavram analizi yöntemine göre kelime, kavram veya terimlerin metindeki varlığı sorgulanmakla birlikte bu kavramlara kaç kere yer verildiği de analiz edilmektedir. İlişki analizi yönteminde ise tespit edilen kavramların aralarındaki ilişki incelenerek, bunların varlığı ve sayılarından öte verilere erişmek amaçlanmaktadır.²³ Bu bağlamda belgelerde hangi kavramın ne sıklıkla kullanıldığı, bu terimlerin içkin anlamları ve zaman içerisinde kazandıkları mana değerlendirilerek söz konusu verginin net bir şekilde ortaya konulması hedeflenmiştir.

Osmanlı tarihine dair en önemli kaynaklardan biri olarak bilinen şer'iyeye sicilleri temelde merkezle yapılan yazışmalar, halkın istekleri, ferman, kanunnâme ve şer'î hüccetlerin geçirildiği sicil defterleri olarak tanımlanabilir. Halil İncalcık bu kaynak grubu için “*sicil defterleri incelenmeden imparatorluğun idari ve içtimai tarihini hakkında meydana çıkarmak imkansızdır*” ifadelerini kullanmıştır. Özellikle belirli bölgelerin çalışılmasında sicil defterleri bize hiçbir kaynağın sunamayacağı kadar teferruatlı bilgiler vermekte, bölgenin etraflıca canlandırılması noktasında önemli katkılar sağlamaktadır.²⁴

Çalışmamız kapsamında Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivi'ne dijital olarak erişim sağlanmış, burada 1750-1800 tarihleri arasını kapsayan 32 adet Adana Şer'iyeye Sicili'ne ulaşılabilmektedir. Bu sicillerde Adana sancağına ait avârız gelirlerinin kazâ/nâhiye ve mahalle bazında dağılımını, tahsil ediliş biçimlerini, şikayete konu durumları ve yaşanan aksaklıkları gösteren veriler bulunmaktadır. Olağanüstü vergilerle ilgili verilerin özellikle 1780 sonrasına tekabül eden 44, 45, 125, 6 ve 55 numaralı sicillerde yoğun bir şekilde yer alması ve bu bilgilerin tarihsel arka plana da bakıldığında savaşların ve dolayısıyla iç karışıklığın arttığı bir dönem olması dikkate değerdir. Nitekim ardı arkası kesilmeyen seferler büyük toprak kayıplarına ve doğal olarak malî sıkıntılara yol açmış olup; bunlara paralel artan usulsüz ve zorlayıcı vergilendirmeler de beraberinde muafiyetlerin suiistimalini getirmişti. Bu bağlamda siciller, hem devletin hem de ehl-i örfün vergi kaynağına karşı olan tutumları noktasında yol gösterici olduğu gibi; çalışmamızın en başından beri hedeflediğimiz gibi Dîvân-ı Hümâyûn'un kararı ile salınan bu verginin uygulamada ne gibi dönüşümlere uğradığı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bunlara ek olarak çalışmamızda yine Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Devlet Arşivleri bünyesinde yer alan Cevdet Maliye ve Dahiliye tasniflerinde bulunan perâkende belgelerden de istifade edilmiştir. Ayrıca bu tarih aralığında yer alan 133, 6, 65 ve 5 numaralı sicil defterlerinin muhtelif tarihlerde araştırmacılar tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlandığı görülmektedir.²⁵ Bu

²³ Fatma Acun, “Muhteva Analizi Metodu ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, (2005): 27-35.

²⁴ Halil İncalcık, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(2), (1943): 89.

²⁵ Murat Fidan, *H. 1167-1169 (M. 1753-1755) Tarihli Adana Şer'iyeye Sicili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1996); Feyzi Kaplan, *6 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1203/M. 1788-H. 1204/M. 1789)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1996); Zülfiye Kılıç, *6 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili H. 1203-1204, (M.1788-1789)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1996); Sevim Erdem, *65 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1200-1203/M. 1786-1789)*,

çalışmaların söz konusu defterlerin transkripsiyon ve genel değerlendirmesini içerdiği görülüyor. Bunlara ek olarak “18. Yüzyıl Adana Şer’iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku” başlıklı doktora tezi ise 18. Yüzyıla ait Adana Şer’iyye Sicilleri’ni aile hukuku uygulamalarını, karşılaşılan problemler ve bu problemlere karşı sunulan çözümler çerçevesinde ele almıştır. Bu çalışma kapsamında 72 adet sicil defterinin incelendiği belirtilmektedir.²⁶

Kaynaklara bakıldığında avâriz vergileri ile ilgili kronikler mevcuttur. Bu kapsamda Mustafa Nûri Paşa’nın *Netâyicü’l-Vuku’at*’ı, Abdurrahman Vefik’in *Tekâlif Kavâidi* ve Süleyman Sûdî’nin *Defter-i Muktesidi*’nden bahsedilebilir. Bu eserlerde vergilerin hukûkî temelleri ve uygulanış biçimleri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Abdurrahman Vefik belge ve tablolarla zenginleştirdiği eserinde terimleri tek tek açıklarken, Mustafa Nuri Paşa ve Süleyman Sûdî kronolojik bir biçimde Osmanlı tarihini anlatmış, vergileri ve uygulanış biçimlerini örneklerle ortaya koymuşlardır. Bunlardan başka Lûtî Paşa’nın *Asâfnâme*’si ve Koçi Bey’in risalesi de vergilerin toplumsal hayatta bulunduğu karşılığa dair fikir edinmemize imkan sağlamıştır.

Literatürde avâriz vergileri ile ilgili araştırma inceleme eserler de bulunmaktadır. Bu noktada öncelikle Ömer Lûtî Barkan ve Halil Sahillioğlu’nun avâriz özelinde, Halil İnalçık ve Mustafa Akdağ gibi isimlerin ise Osmanlı’da vergi sistemi üzerine kaleme aldıkları kitap, makale ve ansiklopedi maddelerinden söz edilebilir. Yine Ziya Kazıcı da temelde şer’î vergiler üzerine kurulu olduğunu dile getirdiği eserinde vergi sistemini genel hatları ile ele almıştır.²⁷ Bu konu üzerine Levent Küçük’ün *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü* adlı doktora tezinden de bahsetmek yerinde olacaktır. Küçük’ün tezi, avâriz vergilerinin idaredeki rolünü göstermesi, bu vergilerin devlet ve birey arasındaki ilişkide nasıl bir araç olduğunu ortaya koyması ve yapısını izah etmesi bağlamında önemlidir. Ayrıca Ömer Döşemetaş’ın 18. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Kastamonu örneği üzerinden avâriz vergisini ele aldığı makalesi²⁸ ve Süleyman Polat’ın özellikle çalışmamızın önemli bir bölümünü oluşturan imdâdiyye vergileri ile ilgili çalışmasından da bahsedilebilir.²⁹

Literatüre Adana özelinde bakıldığında ise ilk olarak Çukurova tarihi konusunda uzmanlaşan Prof. Dr. Yılmaz Kurt’u anmak yerinde olacaktır. Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları*³⁰ adı

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2004); Mehmet Ali Ekinci, *5 Numaralı Adana Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1770-1771)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2020).

²⁶ Ömer Korkmaz, *XVIII. Yüzyıl Adana Şer’iyye Sicilleri Özelinde Aile Hukuku*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2018).

²⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977).

²⁸ Ömer Döşemetaş, “Osmanlı Devleti’nde Avarız Vergisi: XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Kastamonu Örneği”. *Akademik Matbuat*, C. 3, S. 2, 2019): 25-48.

²⁹ Süleyman Polat, “Osmanlı Devleti’nde Tekâlif-i İmdâdiyye Vergisine İlgili Bir Örnek: H. 1044/M. 1634 Yılında Uygulanan Bedel-i Yapağı Vergisi”. *Bellekten*, C. 78, S. 281, (2014): 123-148.

³⁰ Yılmaz Kurt, *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, (Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992); Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları I (1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004). [Bu eser takip eden yıllarda 6 cilde tamamlanmıştır.]

ile yayımladığı 6 ciltlik eserinde klasik dönemin kaynaklarından olan tahrir defterlerinden hareketle bölgenin tarihinin aydınlatılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bahsi geçen eserde özellikle arşiv belgelerinin en yoğun olduğu 16. yüzyılı tercih ettiğini belirten Kurt, çalışmasında pek çok tahrir ve vakıf defterini transkript ederek literatüre kazandırmıştır. Söz konusu eser, Çukurova'nın sosyo-ekonomik ve idarî tarihi için son derece önemlidir.

Yine Adana'ya dair birçok çalışması bulunan ve özellikle vakıflar konusu üzerine eğilen bir diğer isim de Prof. Dr. Mustafa Alkan'dır. Alkan; *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*³¹ adlı yayımlanmamış doktora tezinde Adana bölgesindeki vakıfları irdelemiş; çalışmasını vakfiyeler, şer'iyye sicilleri, Adana evkaf defteri, irâde, mazbata, tevcîhât, muhasebe, ferağ-intikal kayıtları ve tüm bunların yanında şahsiyet, hurufat ve ahkâm defterleri gibi birinci elden arşiv kaynakları ile zenginleştirmiştir. Ayrıca çalışmasında salnâme ve seyahatnamelerden de faydalanan yazar, klasik dönem Osmanlı şehir modelini yansıttığını dile getirdiği Adana sancağındaki vakıflaşmayı, sosyal ve ekonomik hayattaki yeri ve zaman içerisindeki gelişimi bağlamında detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Kullandığı arşiv belgelerini Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine transkript ederek tezine işleyen Alkan, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan geniş tarih aralığına sahip bu çalışması ile takip eden araştırmalar için de mühim bir kaynak niteliğindedir.

Bu konuda bahsetmemiz gereken bir başka isim de Doç. Dr. Saim Yörük'tür. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*³² adlı eserinde Adana şehrinin idari, demografik, ekonomik, sosyal ve fiziki yapısını başta şer'iyye sicillerinden hareketle ortaya koyan Yörük, eserinde 18. yüzyılın 16. yüzyıla kıyasla ihmal edildiğine değinmiş, bu yüzyılın Osmanlı devlet ve toplum hayatındaki dönüm noktası olma özelliğini öne çıkarmayı hedeflemiştir. Çalışmasını arşiv vesikaları, kanunnameler, risaleler, seyahatnameler, kronikler ve tetkik eserlerle de destekleyen yazarın ayrıca Adana bölgesinin sosyo-ekonomik tarihine ve tarihi boyunca yaşadığı gelişime dair pek çok makale de kaleme aldığı bilinmektedir.³³

Bu çalışma zaman ve mekan olarak Saim Yörük'ün çalışmasının bir devamı niteliğinde olmakla birlikte yalnız avârız vergisi özelinde olması noktasında Yörük'ün çalışmasından ayrılmaktadır. Ayrıca literatürde yer alan ve şer'iyye sicillerinden hareketle avârız vergisi üzerine yapılan çalışmaların daha ziyade makale formatında olması ve dolayısıyla avârız vergisinin daha yüzeysel bir şekilde ele alınması da bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılmaktadır.

³¹ Mustafa Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi-Tüsoktar veri tabanına dayalı bir araştırma*, (Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004).

³² Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015).

³³ Saim Yörük, "Adana Şehrinin Tarihi Gelişimi". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21 S. 3, 2012, 287-308; "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana'da Esnaf Teşkilatı", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 10. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, İstanbul, (2012): 803-813; "Adanalı Seyyidler Hakkında Sosyal ve Ekonomik Açından Bazı Değerlendirmeler (1701-1750)". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 18, (2011): 1-22.

1. OSMANLI VERGİ SİSTEMİ VE AVARIZ VERGİLERİ

1.1. Osmanlı Vergi Sistemi

“Kadı konuldu. Subaşı konuldu. Pazar kuruldu ve hutbe okundu. Bu halk kanun ister oldular. Germiyan’dan birisi geldi. “Bu pazarın vergisini bana satın” dedi. Halk “Osman Han’a git” diye cevap verdi. O adam, hana gidip sözünü söyledi. Osman Gazi sordu: “Vergi nedir?” Adam dedi ki: “Pazara ne gelse ben ondan para alırım.” Osman Gazi: “Senin bu pazara gelenlerde alacağın mı var ki para istersin?” dedi. O adam: “Hânım: bu türedir. Bütün memleketlerde vardır ki padişah olanlar alır” dedi. Osman Gazi sordu: “Tanrı mı buyurdu, yoksa beğler kendileri mi yaptı?” O adam yine: “Türedir hanım! Ezelden kalmıştır” diye cevap verdi. Osman Gazi çok öfkeleni: “Bir kişinin kazandığı başkasının olur mu? Kendi malı olur. Ben onun malına ne koydum ki bana akça ver diyeyim? Bre kişi! Var, git: Artık bana bu sözünü söyleme ki sana ziyanım dokunur” dedi. Bunun üzerine halk dedi ki: “Hanım! Bu pazarı bekleyenlere adettir ki bir nesnecek vereler.” Osman Gazi: “Mademki böyle diyorsunuz, öyleyse bir yük getirip satan herkes iki akça versin. Satamayan bir şey vermesin. Kim bu kanunu bozarsa Allah onun dinini de dünyasını da bozsun.”³⁴

Osmanlı tarihini sadece malî yönden değil, her yönü ile kavramanın yolu vergi sistemini iyi anlamaktan geçmektedir. Çünkü devletin bu konudaki politikası vergiyi tüm devlet kurumlarıyla ilişkilendirdiği gibi, toprak sisteminden toplumsal ilişkilere kadar birçok alana da dahil etmiştir. Osmanlı Devleti, kendisinden önceki devletlerden devraldığı bu uygulamayı yine hukuki sistemini üzerine kurduğu şer’î ve örfî kaidelerle harmanlamış, bu da Osmanlı ile karakterize olan bir hukuk sistemini ortaya koymuştur. Buna göre devlet, hizmetinde çalışan kimselerin büyük bir kısmına maaşlarını hazineден nakit olarak vermek yerine reâyâ üzerindeki vergileri havale etmiş, bu vergilerin tür ve miktarını belirlemek noktasında ise şer’î ve örfî hukuktan yararlanmışır.³⁵

Osmanlı Devleti’nin vergi yükümlülerini belirlemek noktasında ise Ortadoğu devlet geleneklerinden yararlandığı bilinmektedir. Toplumunu iki sınıfa ayıran bu geleneklere göre hükümdar ve iktidarını paylaştığı vezir ve valiler vergiden muaf olan kesimi, reâyâ ise vergi veren kesimi oluşturmaktaydı. İranlı bilim insanı Nasireddin Tûsî’nin bu sınıflandırmayı kendi gelenekleri doğrultusunda daha da genişleterek hükümdarın adamlarını kendi içerisinde askeri sınıf ve bürokrasi şeklinde iki alt gruba ayırdığı, bazı kaynaklarda bu gruba kent esnafının da dahil edildiği görülmektedir. Sınıf ayırımına verilen bu önem eğer bu ayırım korunmazsa felaket ve kargaşa çıkacağı iddiasında olan *Kelîle ve Dimne*’den başka Nizamü’l-Mülk’ün *Siyasetnamesinde* de benzer iddialarla yer bulmuş, hatta büyük İslam fıkıhçılarından İbn Teymiye de benzer görüşleri ayet ve hadislerle destekleyerek şeriatı dayandırmak istemiştir.³⁶

Osmanlı Devleti’nde vergilendirme şer’î hukuk temel alınarak yapılmış, şer’î vergilerin yetmediği noktada bütçe yine şer’î prensiplerle çelişmeyen ve duruma göre şekillenebilen örfî vergilerle desteklenmiştir. Bu bağlamda şer’î vergiler İslami kaynaklar doğrultusunda konulan vergilerdir ki bunlara tekâlîf-i şer’iye denilmiştir.³⁷ Örfî olanlar ise hizmetleri karşılığında idare ve yargı organlarına

³⁴ Hüseyin Nihal Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1970), 31.

³⁵ Akdağ, a.g.e., 23.

³⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)* (Çev. R. Sezer), (İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2021), 93-94.

³⁷ Akdağ, *Celali İsyanları*, 23.

havale edilen tekâlif-i örfiye^{38*} grubu vergilerdir.³⁹ Süleyman Sûdî,^{40*} örfî tekâlifin kendi içerisinde tekâlif-i âdiye (mu'tâde) ve tekâlif-i şakka adıyla iki gruba ayrıldığını ifade etmiş, ilk grupta yer alan vergilerin halkın savaş gibi olağanüstü durumlarda yapacağı fedakarlık kapsamında şer'î bir dayanağa kavuşturulduğunu ancak ikinci grubun ehl-i örf tarafından keyfî bir şekilde halka yüklenen angaryalardan oluştuğunu ifade etmiştir.⁴¹ Fakat tekâlif-i âdiyenin mükellefleri arasında Hıristiyanların da bulunması, bu vergiye ibadet misyonu yüklemek adına Müslümanların cihat durumunda mal ve bedenleri ile desteği tarzındaki tanımlarını geçersiz kılmaktadır.⁴² Ziya Kazıcı ise tekâlif-i âdiye ve tekâlif-i şakka ifadeleri ile başlangıçta düzensiz bir şekilde konulup daha sonra düzenli hale gelen vergilerin kastedildiğini dile getirmiştir.⁴³ Tekâlif-i^{44*} şer'iyyeye tüm İslam ülkelerinde aynı isimle alınan cizye, öşür, zekat ve haraç;⁴⁵ rüsûm-ı örfiyyeye ise resm-i bennak, resm-i arus, resm-i mücerred gibi vergiler örnek gösterilebilir.⁴⁶ Bir diğer ifade ile şer'î vergiler kazanç, örfî vergiler ise statü vergileri olarak tanımlanmış, her ikisinin de reâyâyâ büyük bir yük getirmediği Osmanlı malî düzeni içerisinde sınırları aşacak büyük organizasyonların yalnızca avâriz türü vergilerle sağlanabileceği düşünülmüştür.⁴⁷ Tekâlif-i âdiyeden sayılan avâriz grubu vergiler ise tekâlif-i şer'iyye ve rüsûm-ı örfiyyeden önemli bir noktada ayrılmaktadır.⁴⁸

Mustafa Akdağ bu ayrımı şöyle açıklar: devlet hazinesine girmeyip devlet memuruna tahsis edilen tekâlif-i şer'iyye ve rüsûm-ı örfiyye, vergi mükellefi olan raiyyet ile vergiyi toplayan sahib-i raiyyet arasında herhangi bir anlaşmazlık çıkmaması için kanunnamelerle kontrol altında tutulmuş; ancak toplama hakkı devlete ait olup tüm reâyâyâ ilgilendiren tekâlif-i divâniyye, kanunnamelerde yer almamıştır. Çünkü bu gruptaki vergiler şehir-köy fark etmeksizin tüm memleketten toplanıyor, hiçbir şekilde şahıslara tahsis edilemiyordu. Yine tekâlif-i şer'iyye grubu vergiler içerisinde yer alan cizye de bizzat devlet tarafından tahsil edildiği ve birçok bakımdan avâriz grubu vergilerle benzerlik gösterdiği için ayrı bir kategoride değerlendirilmekteydi. Buna göre tüm vergiler iki kısma ayrılmakta olup; birinci gruba kanunnamelerde en ince ayrıntısına kadar yer alan tekâlif-i şer'iyye ve rüsûm-ı örfiyye grubu vergiler girerken, ikinci gruba devletin bizzat tahsil ettiği ve miktarını her yıl fermanlarla ilan ettiği tekâlif-i divâniyye (avâriz) ve cizye türü vergiler girmektedir.⁴⁹ Devlet, tıpkı cizye gibi ağnam vergisini

^{38*} Tekâlif-i örfiyye grubu vergiler daha yaygın bilinen adı ile rüsûm-ı örfiyye olarak ifade edilmektedir.

³⁹ Erdoğan Öner, *Osmanlı Vergi Mevzuatı* (Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999): III.

^{40*} 19. yüzyılda yaşamış Osmanlı maliyecisi ve siyaset adamı.

⁴¹ Acarbay, *Defter-i Muktesid*, 25.

⁴² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi* C. 1, (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979) 516.

⁴³ Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, 156.

^{44*} Tekâlif, sözlükte yükümlülük anlamına gelen teklif kelimesinin çoğuludur. Devletin talebini ifade etmek için bazı belgelerde tekâlif-i emiriyye şeklinde kullanılan bu ifade toprak, hayvan mahsulleri, arazi ve bina üzerinden alınan vergileri kapsamaktadır. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, (2011): 336.

⁴⁵ Öner, *Osmanlı Vergi Mevzuatı*, III.

⁴⁶ Akdağ, *Celali İsyenları*, 23.

⁴⁷ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı*, 109.

⁴⁸ Tabakoğlu, "Tekâlif", 336.

⁴⁹ Akdağ, *Celali İsyenları*, 25-26.

de kendisine ayırmış, bunları eksiksiz tahsil edebilmek için vakıf ve dirliklere müdahale ettiği gibi mevkûfat eminleri aracılığı ile memleketin her yerini sık sık teftiş ettirmiştir. Bu sayede bir önceki teftişlerden sonra ortaya çıkan geliri de kendisi için alkoyma imkanı bulmuştur.⁵⁰ Akdağ, adı geçen eserinde bir yanlış anlaşılmayı da gündeme getirmiş; Tanzimat öncesi vergileri inceleyen bazı yazarların tekâlif-i örfiyye denilince tekâlif-i dîvâniyyeyi anladıklarını ifade etmiştir. Buna örnek olarak Abdurrahman Vefik'in *Tekâlif Kavâidi* adlı eserini⁵¹ gösteren Akdağ, bu yanlış anlaşılmanın 16. yüzyıldan itibaren yaşanan gelişmeleri gözardı ederek sadece 18. yüzyılın baz alındığı eksik bir değerlendirme sonucu ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁵²

Osmanlı Devleti'nin dirlik sistemi kapsamında tahrir sayımları ile belirleyip mufassal ve icmal defterlere kaydettiği vergi gelirlerini, şer'î ve örfî prensipler doğrultusunda yerinde ve belli hizmetler karşılığında hizmet sahiplerine havale etmesi Osmanlı malî sisteminin temelini oluşturmuş; dirlik sahiplerinden başka vakıflar da bu sisteme aynı usulle eklenmiştir.⁵³ Bu durumda vergi mükellefi olan *raiyyetin* devlete olan vergi borcunun yüzde doksandan fazlasını *sâhib-i raiyyete* ödemesi,⁵⁴ doğal olarak hazineye doğrudan giren gelir miktarını azaltmıştır. Vergilerin havale edildiği devlet görevlileri her ne kadar devlete ve reâyâyâ çeşitli hizmetler götürse de memleketin büyüklüğü ticaret, seyahat ve haberleşme gibi alanların kesintisiz ve güvenli bir şekilde sürdürülebilmesi gibi daha genel hizmetleri gerektirdiğinden, dirlik alanlarını aşan bu gereksinimler devleti farklı kaynak arayışlarına yöneltmiştir.⁵⁵ Bu kapsamda ortaya çıkan ve doğrudan Hazine-i Âmire'ye giren gelirler; mukâta'a gelirleri, cizye ve avârız vergileri olmuştur.

Devlete ait birtakım vergilerin belirli bir ücret karşılığında iltizâma verilmesi anlamından, zamanla iltizâmın konusu olan vergi birimi anlamına kayan mukâta'a kavramını Mehmet Genç şu şekilde açıklamaktadır. "*Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı anlaşma*" şeklinde tanımlanan mukâta'a kavramının, zamana ve sektörlere göre değişen çeşitli kullanım şekilleri bulunmaktadır. Nitekim Selçukluların son dönemlerinde ve İlhanlılar döneminde yaygın olarak, "*vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizâma verilmesi*" anlamında kullanılan mukâta'a kavramı, Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren "*iltizâmın konusu olan vergi birimi*" başka bir deyişle "*hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer malî birim*" muhtevâsını kazanmıştır.⁵⁶ Bu sistemde devlete ait gümrük, darphane, şaphane ve maden gibi çeşitli devlet kuruluşları bu kapsamda değerlendirilmekteydi. Bazen hâs olarak da verilebilen mukâta'aların ulûfe karşılığı veya ocaklık olarak verildiği örneklerin yanında

⁵⁰ Barkan, "Avârız", 14.

⁵¹ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi)* (Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1999).

⁵² Akdağ, *Celali İsyânları*, 26.

⁵³ Ayşe Özdemir, *10199 Numaralı Temettuat Defterine Göre Keçiörlü Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2005): 1-2-3.

⁵⁴ Akdağ, "Celali İsyânları", 25.

⁵⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999): 50; Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız*, 42-43.

⁵⁶ Mehmet Genç, "Mukâta'a", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara, (2006), 129.

vakıflara tahsisi örneklerine de rastlanmakla birlikte, devlet uygun gördüğü zirai, sınai ve ticari işletmeleri mukâta'a haline getirerek payına düşen geliri genellikle özel teşebbüs eli ile toplatmaktaydı. 17. yüzyılın başlarından itibaren devlet tarafından güvenilir buldukları için genellikle bu alanda askeri sınıftan sipah ve silahtarların faal olduğu görülmektedir.⁵⁷ iltizâm sistemi Osmanlı geleneksel düzeninin çöküşüne yol açtığı iddialarına karşın, başlarda ticari vergilere ek olarak padişah hâslarına ait aşar vergilerini toplamak adına uygulamaya konulan malî bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸ Timar sistemi ile birbirini tamamlayarak 16. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar merkezi hazineye ait vergi gelirlerinin neredeyse yarısını karşılayan bu sistem, nakdi ekonominin giderek daha da önem kazanmasına bağlı olarak hızla yayılma göstermiştir.⁵⁹ Mukâta'alar tarihi boyunca iltizâm, emanet ve 17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise malikane adları ile bilinen bilinen üç farklı yöntemle işletilmiş, mukâta'a gelirlerinin bütçe içerisindeki oranları %24 ila %37 arasında değişiklik göstermiştir. Sistem değişikliklerinin amacı bütçeye girecek olan meblağı yükseltmek olmuş, bu kapsamda bir ara usul olarak emanet ber-vech-i iltizâm denilen bir sistem de uygulamaya konulmuştur.⁶⁰ Şöyle ki; emanet sistemi kapsamında stratejik öneme sahip olan, savaş gibi olağanüstü bir durum dolayısıyla boş kalan ya da mültezimler tarafından tercih edilmeyen vergi kaynakları emîn denilen devlet görevlileri tarafından, hazine adına işletilmekteydi. Eminler, iltizâm sisteminin aksine emaneten işlettikleri bu kaynakların kâr ya da zararından sorumlu değillerdi. Emanet ber-vech-i iltizâm sisteminde ise kâr da zarar da mukâta'ayı iltizâmen işleten emine aitti. Bu bağlamda mültezim, emîn sıfatını da korumakla beraber *emîn ber-vech-i iltizâm*, tasarrufunda bulunan mukâta'a ise *emânet ber-vech-i iltizâm* olarak adlandırılmaktaydı.⁶¹

Ergenlik çağına erişmiş gayrimüslim erkek nüfustan alınan cizye ise, zimmi tebaaya sunulan himaye ve askerlik hizmetinden muafiyetin bir karşılığı niteliğindedir. Devletin Balkan bölgelerinde *resm-i filori* adıyla bilinen bu vergiden evi, bağı ve evindeki eşyası hariç tutulacak şekilde üç yüz akçe tutarında malı olan gayrimüslimler mükellef tutulurken,⁶² henüz bülûğa ermemiş olanlar, rahipler, iş yapamaz durumdakiler ve devlet görevlileri ile birlikte onların aileleri de bu vergiden muaftılar. 17. yüzyılda avâız vergisi ile birlikte merkezi hazinenin en önemli gelirleri arasında sayılan cizye vergisi⁶³

⁵⁷ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 177-178.

⁵⁸ Ariel Salzman, "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar ve Âyanlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 3, (Ed. G. Eren), (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999): 228.

⁵⁹ Eftal Şükrü Batmaz, "iltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 3, (Ed. G. Eren), (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999): 250.

⁶⁰ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 177-178.

⁶¹ Eminlerin ayrıca mukâta'ayı iltizâmen de yönettikleri görülmektedir. Bu yöntemde emânette olan mukâta'ayı, iltizâma emînlerin kendileri almaktaydı. Bunlar emîn sıfatını korumakla birlikte, tahvilin sonunda belli bir meblağı ödemeyi kabul ettikleri için aynı zamanda mültezim sıfatını da taşıyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Ergenç, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 157-159; Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukâta'aları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-4, (1963): 147.

⁶² Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler". *Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (1947): 5/5, 493-494.

⁶³ Oktay Özel, "Demografi Tarihi Açısından Avâız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* (Ed. Halil İnalçık & Şevket Pamuk), (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 2000): 36.

artan malî sıkıntılar sonucunda 1691'den itibaren yükümlülerin malî durumları göz önünde bulundurularak tahsil edilmeye başlanmış, *Cizye Reformu* olarak bilinen bu gelişmeden sonra bütçedeki payı %23 ila 48 arasında değişen cizye gelirlerinde büyük artış görülmüştür.⁶⁴ Devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan bu vergi, paranın değeri her yerde aynı olmadığı için devletin her bölgesinde her zaman aynı miktarda alınamamış, ancak reform sonrası bir düzen sağlanabilmiştir.⁶⁵ Halil İnalçık, Osmanlı Devleti'nin Mısır da dahil tüm eyaletlerinde devlet gelirlerinin büyük bir kısmının baş vergisi cizye ile mukâta'alardan sağlandığını dile getirmektedir.⁶⁶

Hazineye doğrudan giren bir diğer gelir grubu ise tekâlif-i dîvâniyye veya avâriz-ı dîvâniyye adları ile de bilinen avâriz vergileridir ki bunlar konumuzun temelini oluşturduğu için aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

1.2. Avâriz Vergileri

Osmanlı Devleti'nin, olağanüstü hallerde ortaya çıkan masrafları karşılamak adına halktan mecburi olarak talep ettiği hizmet, eşya, erzak ve para türünden vergilere avâriz adı verilmekteydi. Doğrudan devlet eliyle toplandığı bilinen bu vergiler, özellikle savaş dönemlerinde gündeme gelmiş;⁶⁷ şer'î ve örfî vergilerin karşılamakta yetersiz kaldığı birçok hizmet bu sayede gerçekleştirilebilmiştir. Bunlara seferlerde sağlanan lojistik desteği, ülkenin tamamını birbirine bağlayan yol ağı ve bu ağı verimli bir şekilde kullanmayı sağlayacak olan hizmetler örnek verilebilir.⁶⁸

Âriz kelimesinin çoğulu olan avâriz, ansızın ortaya çıkan durum ve engelleri ifade etmekte,⁶⁹ bu bağlamda avâriz türü vergiler denildiğinde de akla alışıldık olmayan, düzensiz vergiler gelmektedir.⁷⁰ Avâriz vergilerine hükümet dilinde avâriz-ı dîvâniyye⁷¹ ya da tekâlif-i dîvâniyye de denilmekteydi. Bunun sebebi ise bu vergilerin ancak dîvânın istek ve kararına ek, padişahın emri ile toplanabilmesiydi.⁷²

Osmanlı'dan önceki İslam devletlerinde yürürlükte olduğu bilinen bu uygulamanın Osmanlı Devleti tarafından ilk defa ne zaman kullanıldığı muğlaktır. Bazı kaynaklar Fatih devrine ait kayıtlarda adına rastlandığını ifade ederken,⁷³ Lütfi Paşa *Asafnâme* adlı eserinde avâriz vergilerinin başlangıcını I. Selim dönemine,⁷⁴ Barkan ise 903 tarihli bir hükme atıfta bulunarak II. Bayezid devrine

⁶⁴ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 179-180.

⁶⁵ Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, 102,103,105.

⁶⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1 (1300-1600) (Çev. H. Berktaş)*, Türkiye (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 63.

⁶⁷ Barkan, "Avâriz", 13.

⁶⁸ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz*, 109.

⁶⁹ Uludağ, "Âriz", 358.

⁷⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 112.

⁷¹ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi* (Sadeleştiren: Zuhri Danışman), Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi Devlet (Ankara: MEB Kitapları, 1985): 156.

⁷² Barkan, "Avâriz", 14.

⁷³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 112.

⁷⁴ Lütfi Paşa, *Asafnâme* Haz. Ahmet Uğur, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1982), 27.

dayandırmaktadır.⁷⁵ Ancak divan tarafından toplanan bu vergilerin devletin ilk yıllarına ait temlikname ve vakfiye kayıtlarından başka Anadolu beyliklerine ait vesikalar ve İlhanlılardan söz eden tarihi kaynaklarda da yer alması, daha da eski zamanlardaki varlığına işaret etmektedir.⁷⁶

Başlarda savaş masraflarından doğan ihtiyacı gidermek adına geçici olarak konulmuş olan bu vergiler, zamanla artan masraflar öne sürülerek emlak vergilerine yapılan zamlarla düzenli bir hale getirilmiş; daha sonra malî sıkıntıların artarak devam etmesi sebebiyle gerek görüldükçe arızî vergiler biçiminde tekrar konulmaya başlanmıştır. Koçi Bey de risalesinde bu konuya değinmekte; savaş masraflarının artmasıyla vergi çeşitlerinin arttığını,⁷⁷ sonraları yangın, sel ve deprem gibi afetlerin ardından da konularak her yıl düzenli olarak toplanan vergiler haline getirildiğini söylemektedir.⁷⁸ Bu duruma Solakzâde'nin eserinde yer verdiği İstanbul depremi örnek gösterilebilir. Yazar, depremin yol açtığı büyük hasarı anlattıktan sonra bölgenin tamiri için tüm memleketten ev başına yirmişer akçe alınıp, her evden birer kişi istendiğini bildirmiştir.⁷⁹

Temelde olağanüstü hallerde halka götürülecek olan hizmetin bir karşılığı şeklinde ifade edilen avâriz vergisi, klasik dönemde timar sistemi kapsamındaki dirlik sahiplerinin görev tanımını aşan ihtiyaçlar için ek bir kaynak şeklinde tanımlanmaktaydı. Devlet bizzat topladığı avâriz türü vergileri belli sınırlar dahilinde dirlik sahiplerine de bırakmış, 17. ve 18. yüzyıllarda ise bütçedeki sıkıntının da etkisi ile büyük ölçüde nakde çevirdiği bu vergileri olağan hale getirmiştir.⁸⁰

1.2.1. Avâriz Mükellefiyetinin Esasları

Devletin şehir-köy ayırmaksızın tüm memleketten tahsil ettiği avâriz türünden bu vergiler, doğrudan servete değil, belirli sayıda erkeklerden oluşan bir gruba salınmış, bir kimsenin bu vergiye yükümlü olması için ise mutlaka ev, tarla ya da dükkan sahibi olması şartı aranmıştır.⁸¹ Bazı kaynaklarda düzenli gelir getiren bir işin de avâriza yükümlü olmak için yeterli olduğu bilgisi yer almaktadır. Ancak iyi anlaşılmalıdır ki avâriz gelir ya da emlak vergisi değildir. Bahsi geçen gelirler, sadece olağanüstü hallerde avârizin konusunu oluşturmaktadır.⁸² Buna göre avâriz yükümlülerini en genel haliyle aile reisleri ve aileye kazanç sağlayabilecek bekar erkekler (mücerred) şeklinde tanımlamak mümkündür.⁸³

⁷⁵ Barkan, "Avâriz", 16.

⁷⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları): 162-242.

⁷⁷ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, 46.

⁷⁸ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız*, 13.

⁷⁹ Solakzâde, Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solakzâde Tarihi* (İstanbul, 1880): 323.

⁸⁰ Jülide Akyüz Orat, "Avâriz Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 22, Ordu, (2012): 220-221.

⁸¹ Akdağ, *Celâli İsyânları*, 26.

⁸² Fatma Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avâriz Vergileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2017): 61.

⁸³ Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, (1991): 108.

Yükümlülerin toplu bir şekilde sorumlu tutulduğu avâriz vergileri, “*itibârî avâriz hanesi*” de denilen birimler üzerine konulmaktaydı.⁸⁴ Gerçek hâne ile ilgisi olmayan bu *avâriz hane* tabiri bir grup haneden oluşturulmuş bir vergi birimiydi ve bir avâriz hanesinin içerdiği gerçek hane sayısı bölgeden bölgeye farklılık göstermekteydi.⁸⁵ Şöyle ki avâriz türünden vergiler ilk ortaya çıktığında yeni bir tahrir yapılmamış, vergiler mevcut tahrir defterleri esas alınarak pay edilmiştir. Bu durum 16. yüzyılda gerçek bir hanenin bir avâriz hanesine eşit olduğunu göstermektedir. Ancak daha sonraki yüzyıllarda avâriz hane kavramı evvelkinden farklı bir vergi birimi ölçüsü halini almış,⁸⁶ bu da 17. yüzyıla gelindiğinde avâriz hanelerini belirlemek adına güncel tahrirlerin yapılmasını gerektirmiştir.⁸⁷ Bu dönüşümde hazinenin içine düştüğü sıkıntının rolü büyüktür. Bu sayede devlet yeni vergi yükümlüleri tespit edebildiği gibi, muafiyeti dolan bazı kimseleri de yeniden avâriz hanelerine ekleyebilmekteydi.⁸⁸ Bir avâriz hanesine dahil olacak gerçek hane sayısının belirlenmesi bölgenin maddi potansiyeli, toplumunun şehirli, köylü, muhacir ya da göçebe kimliği, sahip oldukları mülkün miktarı ve zamanın şartları gibi çeşitli esaslara dayalıydı.⁸⁹ Bazı kaynaklar bir avâriz hânesinin bölgeye ve verginin türüne göre dört ila elli hane arasında değiştiğini belirtmektedir. Bu sayı toplanan vergiye ve vergi cinsine göre değişmekteydi. Bu bağlamda elli gerçek hâne donanma için bir kürekçi sağlıyor ve kürekçinin masraflarını karşılıyordu; nakdî avâriz için dört beş gerçek hâne bir avâriz hanesi sayılabiliyordu.⁹⁰ Ayrıca her avâriz hanesini oluşturan gerçek haneden eşit miktarda vergi alınmazdı. Vergiyi toplamakla yükümlü görevlilere, vergilendirmeyi eşit miktarda yapmalarını fermanlarla bildirilir, buna göre bir avâriz hanesini oluşturan gerçek haneler maddi durumlarına göre “âlâ”, “evsât” ve “ednâ” şeklinde derecelendirilirdi.⁹¹ Bölge nüfusunun maddi durumundaki değişiklikleri göz önünde bulunduran devlet yetkilileri sık sık teftişler yapmakta, herhangi bir bölgede yer alan avâriz hanesinin içerdiği gerçek hane sayısını azaltıp çoğaltmak suretiyle dengelemektedirler.⁹² Tüm bunlara rağmen vergiyi ödemeye güç yetiremeyen kimselerin payına düşen vergiyi ise bölge halkından zenginler üstlenmişlerdir.⁹³ Bu noktada avâriz vakıflarının ortaya çıktığı görülmektedir.⁹⁴

Hizmet ya da nakdî olsun her türlü avâriz vergisi mükellefiyetinin bir mahalle ya da köy halkına müşterek olarak pay edilmesi, bölge halkının dayanışma duygusunu arttırmış; mensup oldukları cemaatten/mahalleden kimselerin ödeme güçlüğü çektiğini gören kimi hayırseverler bu konuda

⁸⁴ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, 219.

⁸⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, Isparta, (2015), 195.

⁸⁶ Göyünç, “Hâne”, 552.

⁸⁷ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 195.

⁸⁸ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz*, 43,49.

⁸⁹ Barkan, “Avâriz”, 14, 15.

⁹⁰ Sahillioğlu, “Avâriz”, 108.

⁹¹ Akdağ, *Celâli İsyânları*, 26.

⁹² Barkan, “Avâriz”, 15.

⁹³ Barkan, “Avâriz”, 15.

⁹⁴ Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakfı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 1991, s. 109; İsmail Kıvrım, “Mahalle Avâriz Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, (2019), 34-49.

harekete geçme gereği duymuştur. Ödeme güçlüğüne bu derece görünür hale gelmesinde vergilerin olağanlaşmasının rolü büyüktür. Hayırseverler tarafından meydana getirilen bu tesislerde vakfedilen paranın faizi veya akarın geliri ile bölgenin ortak sorumluluğu olan avâız borçları ödenir, geriye kalan para yine aynı bölgenin herhangi bir ihtiyacına sarf edilebildiği gibi mahalle sakinlerinden maddi gücü yerinde olmayan kimselere yardım için de kullanılabilirdi. Vakfın mütevellisi genellikle bölge sakinlerinden olduğu için bu harcamanın yerini isabetli bir şekilde belirlemek güç olmamıştır. Vergilerin yavaş yavaş ortadan kalkmaya yüz tutması ile birlikte mevcut veya yeni tesis edilecek olan vakıflar artık mahalle veya köylerin bayındırlık hizmetlerine ya da fakirlere yardım etmek, maddi gücü olmayanları evlendirmek ya da iş kuracak olanlara sermaye sağlamak gibi hayır işlerine koyulmuşlardır. Çok sonraları vakıf paralarının kime ait olacağı meselesi belediyelerle vakıflar arasında tartışma konusu olmuş, 1930 tarihli belediye kanununun 110. maddesinin 6. fıkrası avâız ve hasılatını belediye varlığı olarak kabul etmiştir.⁹⁵

1.2.2. Avâız Muafiyetleri

Osmanlı geleneksel düzeninde yöneten sınıf askerî, yönetilenler ise reâyâ olarak adlandırılırdı. Bu ayrımında birinci grubu oluşturan askerîler ehl-i örf ve ulemâyı kapsarken, ikinci gruba kırsal bölgede yaşayan köylü ve göçebelerden başka bir de şehir sakinleri giriyordu. Bu ayrımın temel işlevi devlet örgütlenmesinde önemli bir yeri olan vergilendirmeyi hukukî bir zemine dayandırmak olmuştur.⁹⁶ Şöyle ki Osmanlılarda vergi muafiyeti öncelikle din adamı olmak ve önemli bir hizmette bulunmak şeklinde iki kısma ayrılmakta; daha sonra hizmet ehli de kendi içerisinde ferdi ve toplu muafiyet ifadeleri ile kategorize edilmekteydi. Bu bağlamda Müslüman din adamlarına ibadethanelerde görevli kimselerden başka seyyid, şerif ve şeyh gibi ulemâ; zimmî din adamlarına ise istisnaları bulunmakla birlikte keşiş, rahip ve papazlar örnek gösterilebilir. Hizmet ehline gelindiğinde, mensup olduğu dinden ziyade devlet için ifa ettikleri görev dikkate alınır, buna göre ya tüm vergilerden ya da bazılarından muaf tutulurlardı.⁹⁷ Ferdi muafiyetlere ise çavuş, sipahi gibi askeri hizmetliler; kadı, naib, muhassıl gibi resmi görevliler ve çalışamayacak durumda olan kimseler örnek gösterilebilir.⁹⁸ Bunlardan başka yaptığı hizmet dolayısıyla devlet tarafından ödüllendirilerek vergi muafiyetine dair berat verilmiş örneklere de rastlanmaktadır. Toplu muafiyetlerde ise memlekette insan ve mal taşıyıcılığının emniyetini sağlamak, ulaştırma ve ticareti kolaylaştırmak, köprülerin muhafaza ve tamir hizmetlerini yerine getirmek ve tuzla/maden ocaklarında çalışmak gibi önemli işleri yerine getiren derbentçi, tuzcu, madenci gibi bölge sakinleri, kısmi veya tam vergi muafiyetleri elde edebiliyorlardı.⁹⁹ Özetle, Osmanlı

⁹⁵ Barkan, “Avâız”, 18; İpşirli, “Avâız Vakfı”, 109; Kıvrım, “Mahalle Avâız Vakıfları”, 37.

⁹⁶ Ali Açıklak, “XV-XVI. Yüzyıllarda Artukabad Kazasının Sosyal Yapısı”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 25, Erzurum, (2004): 181-182.

⁹⁷ Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, s. 166-170.

⁹⁸ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâız*, 39.

⁹⁹ “...harameyn-i şerîfeyn evkâfi nâzırı olan İbşir Ağa dame ‘uluvvuhu divan-ı hümayunuma ‘arz gönderüb taht-ı nezâretinde olmağla Adana muzâfatından Kosun nâhiyesinde vâki’ Tekfurlu zaviyesi evkâfi olan Tekfurlu mezra’ası hâsılı tahtında a’şar-ı şer’iyye ve resm-i yaylak ve otlak ve resm-i tapu-yı zemîn ve adet-i deştâni vakf-ı şerîfe hâsıl kaydolunub Musa Seydili cemâ’atinden mezra’a-i mezbûrede mütevattın olanlar derbendci

sultanları devlet örgütlenmesine maddi/manevi katkıda bulunan kişi ve zümreleri ödüllendirmeyi ihmal etmemiş, onlara geniş muafiyetler tanımışlardır. Ancak 16. yüzyıldan sonra, verilen beratların kötüye kullanılmasına ek hile ile berat elde eden kimseler devlet bütçelerine önemli ölçüde zarar vermiş, bunların beratları ellerinden alındığı gibi sonrası için muafiyet şartları da ağırlaştırılmıştır.¹⁰⁰ Muafiyetlere olan ilgi, ardı arkası kesilmeyen savaşlar ve buna bağlı olarak artan ve çeşitlenen vergilerle ilişkilendirilmekte, devletin kendilerini hukuksuz bir biçimde muaf kategorilere dahil eden kimseleri ortaya çıkarmak adına uzun bürokratik işlemler yürüttüğü bilinmektedir.¹⁰¹

Vergi muafiyetinde belirli bir sıralamayı takip eden Osmanlı Devleti'nin din ve devlet adına hizmette bulunan kimselere yaygın olarak tanıdığı başat ayrıcalık avâriz vergisi muafiyeti olmuştur. Bunun dışında ra'yyet rüsûmu ve nadiren tanınan şeOr'î vergilerden muafiyet ayrıcalığı sağladığı kimselerin ise doğal olarak avâriz vergilerinden de muaf sayıldığı bilinmektedir.¹⁰²

Avâriz muafiyetlerinin tahrir defterlerine işlenmesi konusuna bakıldığında vergi yükümlüsü erkeklerin defterlere hâne-i avâriz, imam, müezzin vb. vergiden muaf olan kimselerin ise hâne-i gayr-ı avâriz başlığı altında kaydedildiği görülmektedir.¹⁰³ Bunun bir örneğine sicil defterlerinde rastlanmaktadır. Şöyle ki; 1148/1735 tarihli bir imdâd-ı seferiyye emrinde "...cümle üzere mu'âf ve gayr-i mu'âf dâhil olduğu üzere..." ifadeleri söz konusu imdâd-ı seferiyye vergisinin olağanüstü durumu dolayısıyla muafiyeti olan kimseler üzerine de salındığı bildirilmektedir.¹⁰⁴

1.2.3. Avâriz Tahrirleri

Osmanlı Devleti bir savaş durumunda belirli özelliklere sahip yiyecek maddeleri, harp gereçleri veya herhangi bir hizmeti elinin altında bulunan kaynaklardan karşılayamayacağını farkına vardığında, olağanüstü tedbirlere başvurarak memleketin bütün imkanlarını seferber ederdi. Bu bağlamda para, hizmet, eşya ve erzak türünden ihtiyaçların toplam miktarı tespit edilerek, dîvâna ait bir takım defterlere göre memleketin çeşitli bölgelerine pay edilirdi.¹⁰⁵ Tahrir sistemindeki değişiklikler neticesinde 17. yüzyıl başlarından itibaren müstakil avâriz defterleri hazırlanmaya başlanmış, bu

---

olmalarıyla hizmetleri mukâbelesinde resm-i ağnamları ve bâd-ı hevâ ve resm-i arûsâneleri verdiklerinden sonra resm-i hânedan ve 'avarız-ı dîvâniyyeden ve tekâlif-i 'örfiyyeden mu'âf ve müsellemler olmak üzere defter-i hâkânide ber-minvâl-i meşrûh ve mestûr ve mukayyed olmağla âherden dahl icâb etmez iken ashâb-ı a'râzdan ehl-i örf tâ'ifesine gammaz ve tecrîm ve bi-gayr-ı hakk tekâlif-i şakka ve sâ'ir bahâne ile perâkende ve perîşân vakf-ı şerîf gadr-i küllî olmağın evkâf kurâsı tekâlif-i 'örfiyye ve şakkadan mu'âf ve müsellemler olub ve Adana ve hükkâm-ı sâ'ire tarafından bi-gayr-ı hakk dahl ü ta'addî olunmayub serbest üzere cânib-i vukû'undan zabt ü rabt olunmaları kânûn-ı mukarrereden olmağla..." Bkz. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Meşihat/Adana Şer'iyye Sicili Defterleri (BOA.MŞH.ŞSS.d..AŞS.), Defter No: 64 320, 1186/1773.

¹⁰⁰ Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi*, 170-174.

¹⁰¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı* (İstanbul: Eren Yayınları, 1990), 59-60.

¹⁰² Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi I* (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2018), 62-63.

¹⁰³ Göyünç, "Hâne", 552.

¹⁰⁴ AŞS 38:64, 1148/1735.

¹⁰⁵ Barkan, "Avâriz", 14.

kapsamda yapılan avâriz hanesi sayımları için kadılıklar görevlendirilmiştir.¹⁰⁶ Bu defterler, toprak büyüklüğü ve ürün çeşitliliği gibi birçok bilgiye yer veren klasik tahrir defterlerinin aksine sadece nüfusa ilişkin verileri içermektedir. Bu yönü ile yeni hazırlanan avâriz defterlerinin dönemin sosyo-ekonomik koşullarına ışık tuttuğu gibi¹⁰⁷ demografi ve iskan tarihi ile ilgili önemli bilgiler verdiği de söylenebilir.¹⁰⁸

Başlangıçta yerleşim merkezlerindeki reâyâ, mensup olduğu sınıfa göre ismen yazıldıktan sonra neferen kaç kişi oldukları kaydedilerek mufassal avâriz defterleri hazırlanır, daha sonra bu veriler özet haline getirilerek icmal defterler elde edilirdi. Son olarak bu listelerden muaf kimseler çıkartılarak kaç avâriz hanesi ettiği hesaplanmış, bu hesaplamalar sonucunda bir üst ünite olan tevzî hânesi oluşturularak vergi dağılımı bu üniteye göre gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹ Tahrir görevlilerince bu şekilde hazırlanan avâriz defterlerinden birisi, üzerinde işlem yapılmak üzere Defterhane'nin Mevkûfat kalemine kaydedilirken, diğeri eyalet merkezinde muhafaza edilmekteydi.¹¹⁰ Her ne kadar mufassal ve icmal avâriz defterleri şeklinde ifade edilse de avâriz defterleri tabiri ile asıl kastedilen Hazîne-i Hümâyûn bünyesindeki Mevkûfât Kalemi tarafından hazırlanan mufassal livâ defterleri olmuş, bu defterler 17. ve 18. yüzyıllarda reâyânın tespitinde önemli rol oynamıştır.¹¹¹

1.2.4. Avâriz Vergilerinin Tahsili Üzerine

Avâriz türünden vergilerin en önemli özelliği, timar sistemi içerisindeki dirlik sahiplerinin görev alanını aşan genel hizmetlerin yine reâyâ kanalı ile finanse edilmesiydi. Merkezin ihtiyaç halinde talep ettiği bu vergiler reâyâdan aynî, bedenî ve nakdî olarak üç şekilde talep edilmekteydi.

Aynî tahsil edilen avâriz vergilerine, devletin sefer esnasında askerler için buğday veya un, hayvanlar için ise arpa talebinde bulunması örnek gösterilebilir. Devletin bunları temin etme şekli, aynî tahsilat içerisinde bile farklılık göstermekteydi. Bunlardan ilki olan nüzül, avâriz haneleri üzerine dolaysız olarak konulan bir vergi türü olmuş, devlet bu vergi kapsamında muhataplarından cins ve miktarı önceden belirlenmiş olan zahireyi ordunun geçeceği menzillere götürüp hazır bulundurmalarını istemiştir.¹¹² Bir başka aynî tahsilat biçimi olan sürsat vergisine bakıldığında, onun da nüzül vergisine benzer kaygılarla meydana getirildiği görülmektedir. Savaşın geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte

¹⁰⁶ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1996), 12; Söz konusu müstakil sayımlar Kânûnî dönemine dayansa da o tarihten hiçbir defter günümüze ulaşmamıştır. Sonrasında ise avâriz sayımlarının cizye ile birlikte yapılarak aynı defterde toplandığı bilinmektedir. 17. yüzyılın ilk yıllarında düzenlenen müstakil avâriz defterleri ise Müslüman nüfus ile beraber 16. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla muafiyetleri kaldırılan yaya ve müsellemleri kapsamaktaydı. Avâriz vergilerinin olağan hale geldiği (1620) tarihlerde ise sayımlar ve düzenlenen defterlerin kapsamı daha da genişlemiş, defterlere mükelleflere ek olarak vergiden muaf olan askeri sınıftan kimseler de dahil edilmiştir. Özel, "Demografi Tarihi Açısından Avâriz ve Cizye Defterleri", 41.

¹⁰⁷ Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından "Mufassal-İcmal" Avâriz Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümölcine Kazası Örnekleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 20, S. 1, (2005), 75.

¹⁰⁸ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz*, 18.

¹⁰⁹ İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark*, 12.

¹¹⁰ Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi", 75.

¹¹¹ Mc Gowan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşkilatı", 1331.

¹¹² Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz*, 53.

nüzül kapsamında talep edilen ürünlerin nakliye masrafları halka önemli ölçüde yük olmaya başlamış, devlet ise ihtiyaç duyduğu ürünü sefere yakın bölgelerden kendi belirlediği fiyatla satın alarak temin etme yoluna gitmiştir.¹¹³ Devletin sefer sırasında başvurduğu aynî yöntemlerden bir diğeri ise iştirâ olmuş, nüzül ve sürsat vergilerinin yetmediği noktada gerekli olan malzemeler yine reâyâdan, fakat bu kez piyasa fiyatları ile satın alınmıştır. Osmanlı Devleti bu yöntemleri gerek gördüğünde dönüştürmek ve birinin yetmediği noktada bir diğeri ile desteklemek suretiyle etkin bir biçimde kullanmış; bu sayede her türlü sefer giderini karşılamayı amaçlamıştır.¹¹⁴

Reâyâdan hizmet biçiminde talep edilen avâriz yükümlülüklerine gelindiğinde burada kürekçi, güvenlik görevlisi, beldar ve neferlerden bahsedilebilir. Kürekçilik her ne kadar esirlere verilen bir ceza olarak bilinse de donanma deniz seferlerinde ihtiyaç duyduğu kürekçiyi sahil bölgelerinden avâriz kapsamında toplamaktaydı. Ayrıca kürekçinin masrafları da yine kürekçinin alındığı avâriz hanesi üyelerince karşılanıyordu. Bundan başka geçitlerde güvenliği sağlayan, gerektiğinde yolları açan (beldar) ve gemilerde nefer olarak bulundurulanan birçok geri hizmet görevlisi de avâriz hanelerinden temin edilmekteydi.¹¹⁵

Avâriz-ı dîvâniyye adı altında doğrudan nakit olarak tahsil edilen “*avâriz akçesi*” ise günümüz vergi sisteminin temelini oluşturması bakımından dikkate değerdir. Ancak aynî ve bedenî vergiler Osmanlı'nın kuruluş tarihlerine kadar dayandırılabilirken, avâriz akçesinin başlangıcı konusunda net bir tarih verilememektedir.¹¹⁶ Şöyle ki Osmanlı Devleti 16. yüzyıl sonlarından itibaren aynî ve bedenî olarak tahsil edilen birçok vergiyi başlarına getirdiği “*bedel*” ifadesiyle nakdî vergilere dönüştürmüş, Feridun Emecen kaleme aldığı bir ansiklopedi maddesinde “*bedel*” ifadesinin bu kullanımını “*Osmanlı maliyesinde bir verginin veya mükellefiyetin cinsi*” ifadeleri ile açıklamıştır.¹¹⁷ Bu ifadelerden net olmamakla birlikte anlaşılmaktadır ki avâriz vergilerinin nakdî olarak tahsili daha ziyade aynî ve bedenî vergilerden muafiyet kapsamında gündeme gelmiştir.

Tahsilinin doğrudan Divân-ı Hümâyûn tarafından yapıldığı avâriz vergilerinin toplanması işi için ise altı-bölük sipahileri arasından seçilen mübaşirler ve onların kâtipleri görevlendirilmiş; ellerinde ferman ve defterlerle her yere dağılan bu görevlilere tahsilat esnasında kadılar eşlik etmiştir. Aslında bu görev doğrudan kadılarının sorumluluğundadır fakat aldıkları %10 mübaşir akçesi karşılığında bu görevin resmi görevlilere pay edildiği görülmektedir.¹¹⁸

Bunlara ek olarak cizye, avâriz gibi mukâta'a haline getirilemeyen gelirlerin, mukâta'a mallarına bağlanarak maktû' yöntemle toplandığı da görülmektedir.¹¹⁹ Sözlükte *kesik*, *kesilmiş*, *götürü*,

¹¹³ Ömer İşbilir, “Nüzül”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, (2007), 311.

¹¹⁴ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz*, 56.

¹¹⁵ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz*, 57-58.

¹¹⁶ Barkan, “Avâriz”, 16.

¹¹⁷ Emecen, “Bedel”, 301.

¹¹⁸ Akdağ, *Celali İsyanları*, 28.

¹¹⁹ “...Adana vâlisi selefîn vezîrim Süleyman Paşa edâme Allâhu Te'âlâ İclâlehû tarafından der-'aliyyeme vârid olan tahrîrâtında sene-i şemsiyye ile hicriyye beyninde vâkî' olan tefâvütünden nâşî 1188 senesi Martının fîkdâm

pazarlık kabul etmez anlamlarına gelen maktû' kavramı,¹²⁰ Osmanlı maliyesinde belirli bir bölgenin vergi geliri için yerel yöneticiler ile hazine arasında belli bir miktar üzerine anlaşmaya varılması anlamına geliyordu. Belirlenen miktar ise olağanüstü bir durum meydana gelmedikçe kanunlarca kararlaştırılıyordu. Bu uygulama ile devlet hem vergi gelirlerini garanti ediyor, hem de reâyâyı mültezimin suiistimallerinden korumayı hedefliyordu. Ayrıca mukâta'a haline getirilemeyecek kadar küçük olan gelir kaynakları da bu sayede kayıt altına alınabilmekteydi. Osmanlı malî ve idarî sisteminde maktû' kavramına sıklıkla rastlanmaktadır. Buna göre bir timar nâhiyesinde serbest sayılan bir dirlik, sınırları içerisindeki vergi toplama hakkını üzerinde bulundurur ve buna hiçbir şekilde nahiyedeki yönetici sınıf müdahalede bulunamazdı.¹²¹ Bunun bir örneği 1168/1754 tarihli belgede görülmekte olup;¹²² Adana sancağı valî ve mütesellimleri "*mezfrüzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kadem min-küllü'l-vücûh serbestiyet*" ifadeleri ile bu muameleden men edilmektedir.¹²³ Daha erken tarihli belgelerde de rastlanan şikayetlere bakıldığında anlaşılmaktadır ki bu muamele tüm önlem ve uyarılara rağmen tam anlamı ile giderilememiştir.¹²⁴

Oran konusuna gelindiğinde avâriz vergileri adından da anlaşılacağı üzere alışıldık ve belirli kurallara tabi bir vergi türü olmadığı için diğer vergiler gibi önceden belirlenmiş bir değere sahip

---

hasebiyle Adana mukâta'âtına ilhâken tahsîl olunugelen Adana eyâletinde vâkî' kazâların muğber olan 539,5 ve bir sülüs 'avâriz ve bedel-i nüzül hânelerinin..." Bkz. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Cevdet/Maliye (C.ML.) Dosya No: 247 Gömlek No: 10236, 1189/1776; BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Topkapı Sarayı/Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) Dosya No: 480 Gömlek No: 28, 1160/1748; "...mühürlü ve nişanlı mevkûfât defteri sûreti mücebince cem' ve tahsîl ve mukâta'a mâli ile mâ'an dâhil-i hazîne-i âmire etdürüb bir dürlü 'avk ü ta'ciz olmamak şürûtu..." Bkz. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Ali Emiri/Mustafa III (AE.SMST.III) Dosya No: 145 Gömlek No: 11454, 1176/1763.

¹²⁰ Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017), 1391; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)* (İstanbul: Kitabevi, 2003, 185).

¹²¹ Kayıtlara maktû' veya mukâta'a şeklinde geçen vergi birimleri denetleniyor, gelirlerindeki değişime göre mukâta'a ya da maktû' statüleri değiştirilebiliyordu. Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları* (İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 3-4; Erol Özvar, *Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulaması* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003),.

¹²² "...Dîvân-ı Hümâyûnumda Muhâsebe-i Evvel Mehmed Hâşim Dâme Mecdihû D. H. 'arz-ı hâl edüb ber-vech-i mâlikâne 'uhdesinde olan Adana sancâğında vâkî' kazâ-i Kara'isalu ve cemâ'ati ve sipâhi-i zâdegân ve nâhiye-i Hacılı ve cemâ'at-i Hacılı ma'a 'avâriz ve nüzül nâhiyeteyn-i merkûmeteyn ve tevâbi'i mukâta'ası şürüt-ı hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mücebince mefrüzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kadem min-küllü'l-vücûh serbestiyet olub Adana vâlileri ve mütesellimleri taraflarından dürlü dürlü bahâneler ile zahâ'ir ve arpa ve saman ve hatb mutâlebesi ve envâ' günâ bed' ve te'addiyât ve müsevvedât ile ta'arrûz ve te'addileri bi'l-küllüye men' ve def olunmak için..." Bkz. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Cevdet/Dahiliye (C.DH.) Dosya No: 13 Gömlek No: 642, 1168/1755.

¹²³ Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları*, 3.

¹²⁴ "...hazîne-i 'âmiremde mahfûz olan Baş muhâsebe defterlerine nazar olundukda Tarsus sancağı ve Karaisalı ve Hacılı ve Sarıçam nâhiyesinden mâ'adâ Adana eyâletinin 3687 gurusu 'avâriz ve bedel-i nüzül-ı mâl olub mâlleri mukâta'alarına dâhil ve eyâlet-i mezbûre mukâta'âtı mülhakâtından olduğu ve Dünderli nâhiyesinin 111 'avâriz ve bedel-i nüzül hânesi olub 1200 gurusu mâli olduğu mevkûfâtdan der-kenâr ve vech-i meşrûhu üzere 1132 senesinde Adana iltizâmında ifrâz ve Dünderli mukâta'asına zamm ve ilhâk ve mukâta'a mâli ile mâ'an tahsîl ve teslim-i hazîne olmak üzere mahalle kayd ve ve emr-i şerîfîm verilme bâbında iftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir bi'l-fi'l Baş Defterdârım olan İbrahim Dâme 'Uluvvuhu telhis etmeğîn imdi telhis mücibince mahalline kayd olunmak bâbında fermân-ı 'âlîşânım sâdır olmuştur buyurdum ki hükm-i şerîfîmle vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel edüb zikr olunan Dünderli nâhiyesinin 'avâriz ve bedel-i nüzülü 1132 senesinde zabt ve senevî 1200 gurusu mâli beher sene mâlikâne üzerine olan Dünderli mukâta'asıyla mâ'an hazîne-i 'âmireme edâ ve kalemiyyesin verüb hesabı görüb mîrî ile ibrâ-yı zimmet etdirdesin...." Bkz. AŞS 18:66, 1135/1723.

değildi.¹²⁵ Bu yüzden Osmanlı bütçelerindeki düzenli olmayan gelirler (vâridât-ı gayr-ı mukarrere) içerisinde sayılan bu vergilerin¹²⁶ türü ve miktarı her sene zamana ve ihtiyaca göre belirlenerek fermanlarla bildirilmekteydi.¹²⁷ Bu durum her zaman devletin ihtiyaç duyduğu şeylerin değişkenliği ya da enflasyon gibi faktörlerle açıklanamamaktadır. Vergiyi ödemekte güçlük çeken reâyâ devletle pazarlık eder, devlet ise çoğunlukla yerini terk etmesinden korktuğu reâyâ ile uzlaşma yoluna giderdi. Osmanlı Devleti'nin tarafların yararını esas aldığı bu uygulama evlâ ve enfâ olarak bilinmekteydi. Bu yolla yürürlükteki kurallarla çözülemeyen sorunların meşru bir zeminde çözülebilmesi hedeflenmiştir. Özellikle sosyo-ekonomik ve malî alanlarda rastlanan bu uygulamanın izleri Dîvân-ı Hümâyûndan çıktığı bilinen berat, ferman ve hüccetlerde görülmektedir.¹²⁸ Genel seyre bakıldığında başlangıçta yirmişer, kırkar akçe gibi miktarlar söz konusu iken sonraki yüzyıllarda bu oranın üç yüz akçeye kadar çıktığı görülmektedir.¹²⁹ McGowan 16. yüzyılın ortalarında hâne başına alınan avâriz akçesinin otuz kırk akçe arasında değiştiğini ancak verginin olağanlaşmasıyla birlikte 17. yüzyıl ortalarında bu oranın 325 akçeye kadar yükseldiğini ifade etmektedir.¹³⁰ Bu durumda 17. yüzyılda art arda girilen seferlerin etkisi büyüktür. Bütçedeki payına bakıldığında 828 milyon akçelik 1692 yılında avâriz vergilerinin bütçedeki payı 188 milyonken, milyarı aşan 1715 yılı bütçesinde bu vergilerin payı 134 milyona kadar düşmüştü. 18. yüzyıldaki bu düşüşün daha sonra bahsedeceğimiz imdâdiye vergileri ile ilişkili olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹³¹

1.2.5. Avâriz Vergilerinin Sefer Organizasyonu Kapsamında Teşkilatlandırılması

Sefer kararı alan her devlet gibi Osmanlı Devleti de seferin ağır malî yükümlülükleri altında ezilmemek adına birtakım önlemler almak durumundaydı. Günümüzde lojistik dediğimiz bu süreç, başta devlet bütçesi olmak üzere ordunun ihtiyaç duyduğu erzaktan, yük taşıyan hayvanlar için sağlanacak olan gıdaya kadar birçok gereksinimin hazır bulundurulmasını içermekteydi. Bu noktada Osmanlı Devleti Divân-ı Hümâyûn'da aldığı kararlarla tekâlif-i divâniyye de denilen avâriz vergilerini meydana getirmiş, nakdî ve hizmet gibi türlerinin yanında 17. yüzyıla kadar genellikle aynî olarak aldığı bu vergileri toplamak konusunda ise çeşitli yollar izlemiştir.¹³²

Aynî olarak tahsil edilen avâriz vergileri, ordunun ihtiyacı olan işeden başka devletin merkez veya taşrada yer alan resmi kurumlarının ihtiyaç duyduğu döşeme vb. eşyanın¹³³ sağlanması amacıyla

¹²⁵ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri I*, 112.

¹²⁶ Sahillioğlu, "Avâriz", 109.

¹²⁷ Akdağ, *Celali İsyanları*, 26.

¹²⁸ Halil İnalıcık, *Devlet-i Aliyye IV* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 47; Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları*, 429-431.

¹²⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 112.

¹³⁰ Aydın, "Avâriz Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", 201.

¹³¹ Sahillioğlu, "Avâriz", 109.

¹³² İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferleri*, 11-12; Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Seferi! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 13.

¹³³ "...fukarâyâ vergide zulm ve te'addî olunduğuna kat'an rızâ-yı şerîfim yoktur bunlar üzerlerine edâsı lazım gelen imdâd-ı hazariyye ve 'avâriz vesâ'ir emr-i şerîfimle vâkî' tekâliflerini emr ve defter mücebince cem'ine me'mûra edâ eylediklerinden sonra Adana vâlilerine ve mirahor ve ittiba'larına ol-vechile saray ve konak

da gündeme gelmiştir. Aynî vergiler arasında nüzül, sürsat, iştirâ ve birtakım ocaklık uygulamaları yer almaktadır.

1.2.5.1. Nüzül

Arapça kökenli bir kelime olan nüzül, temelde inme, koyma gibi anlamlara gelmektedir. Ancak kelime Osmanlı Devleti'nde malî ve askerî bir içerik kazanmış, belirlenen zahirenin askeri birlikler için belli menzillerde hazır bulundurulması şeklinde ifade bulmuştur.¹³⁴ Başlangıçta bedenî ve aynî olarak tahsil edilen avârızın büyük ölçüde nakdî bir vergiye dönüşmesi sonucunda ortaya çıkan nüzül, savaş esnasında mal ve hizmete duyulan ihtiyaçtan doğmuş ve 16. yüzyıl boyunca nakdî olarak toplanan avârıza eşlik etmiştir.¹³⁵ Sefer bölgesine yakın olan yerlerden aynî, uzak olan yerlerden ise nakdî olarak tahsil edilen nüzül,¹³⁶ avârız hane birimi baz alınarak toplanmaktaydı. Ordunun geçeceği menzillerde yer alan nüzül eminine ya da mîrî zahire ambarlarına ulaştırılması gibi yükümlülüklerle ise kadılar ilgileniyordu. Nitekim avârız, nüzül ve sürsat vergilerine dair Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan kararların çoğu kadılara hitaben yazılmıştır.¹³⁷ Ancak merkezden gönderilen başka görevlilerin de bu görevleri yerine getirdiği görülmektedir.¹³⁸ Oran bazında bakıldığında reâyâdan talep edilen un ve arpa içerisinde arpa oranının yüksek olması, ordunun ağırlığını çeken hayvanlar düşünüldüğünde anlaşılabilir. Buğdayın daha ziyade un formunda istenmesinde ise ordunun işleme zahmeti ile hantallaşmasını önlemek amacı güdülmektedir.¹³⁹

1.2.5.2. Sürsat

Belli miktarda malın belirli bir yere sürülmesi/nakledilmesi manalarına gelen sürsat, nüzülden sonra ordunun iaşesini sağlamak için başvuru yükümlülüklerden olmuş, 16. yüzyıl bitmeden, öncelikle avârız, daha sonra ise nüzül vergisinin nakdî vergilere dönüştürülmesi, hububat ihtiyacı için yeni bir çözüm yolu arayan hükümeti sürsat uygulamasına yöneltmiştir.¹⁴⁰ Bu kapsamda ortaya çıkan sürsat vergisi iki yönüyle nüzül vergisinden ayrılmaktadır. Bunlardan ilki sürsatın un ve arpaya ek olarak saman, ot, yağ, bal, odun ve koyun gibi ihtiyaçların teminini de içermesiydi. İkincisi ise sürsat dahilinde talep edilen ürünlerin ücreti devlet tarafından belirlenen bir fiyat üzerinden ödenmekteydi. Sürsata bir vergi yükümlülüğü görüntüsü veren faktör de buydu. Çünkü reâyâ sürsat kapsamında talep edilen ürünleri belirlenen yerlere getirip piyasanın altında bir fiyata satmak zorunda bırakılıyordu. Mutlak olmamakla birlikte bu iki uygulama arasındaki bir diğer farklılık ise nüzül uygulamasında avârız

---

döşemesi ve bin(yirmi) akçesi müftü ü meccânen yem ve yemek ve yumurta ve tavuk ve yemeklik akçesi nâmıyla akçe mutâlebesiyle vesâ'ir hilâf-ı şer'-i şerîfime ve mugâyir... Bkz. AŞS 36:34, 1167/1754.

¹³⁴ Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi, 69.

¹³⁵ Mc Gowan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşkilatı", 1327.

¹³⁶ Küçük, Osmanlı Vergi Hukukunda Avârız, 53.

¹³⁷ "...Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâ'il ve'l-kelâm Adana ve Tarsus ve Sis kâdıları zide fazlihu tevki'-i refî'-i hümâyûn vâsil olacak ma'lûm ola ki..." Bkz. AŞS 44:225, 1197/1783.

¹³⁸ "...imdi bin yüz yetmiş üç senesine mahsûb olmak üzere hane-i 'avârız-ı nüzül mâli ta'yîn olunan mübâşir ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le ve cümle ma'rifetiyle yerli yerinden cem' ve tahsil ve kabz-ı me'mûra edâ ve teslim ettirmek bâbında Divân-ı Adana'da buyuruldu tahrîr ve isdâr..." Bkz. AŞS 33:119, 1173/1760.

¹³⁹ İşbilir, XVII. Yüzyıl Başlarında Şark, 15-16.

¹⁴⁰ Mc Gowan, "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşkilatı", 1327-1328.

hâneleri baz alınırken sürsat için bu durum geçerli değildi. Bu sayede sürsatın pay ve tahsili muafiyetlere bakılmaksızın yapılabilmekteydi. Zaman ve koşullara göre değişiklik gösteren Osmanlı vergi sisteminde sürsat mükellefiyeti de zaman içerisinde birtakım farklılıklar göstermiş, 17. Yüzyıla gelindiğinde o da nüzül gibi zaman zaman nakit olarak tahsil edilmiştir.¹⁴¹

1.2.5.3. İştirâ

İştirâ kelimesi Arapça kökenli olup, satın almak anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti, seferler için gerekli olan erzakı sırasıyla nüzül ve sürsat uygulamaları ile karşılamış, bu iki uygulamanın ordunun ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda iştirâ uygulamasına yönelerek eksik kalan zahireyi hazineden ödeme yaparak satın alma yoluna gitmiştir.¹⁴² Yürüyüş halindeki ordusuna erzak sağlamak ya da askerî ambarlarını doldurmak amacıyla iştirâ uygulamasına başvuran devlet, ürünü reâyâdan ya piyasada geçerli olan fiyat üzerinden ya da kendi belirlediği fiyata alırdı. Bu bağlamda devletin cari fiyat üzerinden yaptığı alıma serbest iştirâ denirken, bir diğerine mükellefiyet halindeki iştirâ denmekteydi.¹⁴³ Bu uygulamanın da aksayan yönleri olmuş, şartlar dolayısıyla aynen karşılanamayan iştirâ zahiresi bedel olarak talep edilebilmiştir.¹⁴⁴

1.2.5.4. Ocaklık Uygulaması

Osmanlı Devleti'nde çok çeşitli alanlarda kullanılan ocaklık terimi, malî teşkilatlanma içerisinde ele alındığında devletin bazı giderlerinin karşılanabilmesi için birtakım mal veya hizmetin devlet görevlileri ve kurumlarına tahsis edilmesidir.¹⁴⁵ Bu uygulamada devlet birkaç karye veya kazanın öşri ve örfî hasılatını bir kalenin muhafızlarına, Tersâne-i Amire'nin ihtiyaçlarına ya da bir yerleşim yerindeki askerlerin günlük ücretlerine karşılık tahsis edebilmekteydi.¹⁴⁶ Devlet bu şekilde hem üretimi hem de üretimin malî kaynaklarını finanse edebilmiştir. 17. yüzyıl başlarında ortaya çıkan ocaklık kurumu, devletin resmi kurum ve askerî sınıfın ihtiyacı olan mal veya hizmeti çeşitli kaynaklar vasıtasıyla temin etmesi olarak tanımlanabilir. Bu sistemde belli bir mal ya da masraflara karşılık gelen para, başka bir alanda kullanılmamak ya da değiştirilmemek şartıyla tahsis edilir, böylece herhangi bir mala ocaklık olarak bağlanan kaza veya işletmenin her yıl o malı düzenli olarak göndermesi sağlanırdı. Üstelik devlet bu hizmeti yalnızca merkezi kurumları ile sınırlı tutmamış, taşradaki resmi kurumların da bundan yararlanmasını sağlamıştır. Söz konusu mal ve hizmetler arasında odun ve kereste başta olmak üzere gıda-giyisi vb. birçok ürün ve ayrıca hizmetin yer aldığı bilinmektedir. Tamamıyla nakdî olmayan avâriz vergileri, muafiyetler karşılığı yapılan derbentlerin korunması, köprü, yol ve su

¹⁴¹ İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark*, 17-18.

¹⁴² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, C. 2, 104.

¹⁴³ Güçer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi*, 121-124.

¹⁴⁴ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz*, 78.

¹⁴⁵ Orhan Kılıç, "Ocaklık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, (2007), 317.

¹⁴⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi* C. 3-4, (Haz. N. Çağatay), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 121.

kanallarının bakımı ve menzil, donanma ve saray mutfağının iaşesine aynî olarak katkıda bulunmak gibi hizmetlerin sürekli hale gelmesiyle avâız ocaklarını gündeme getirmiştir.¹⁴⁷

1.2.6. Hizmet Şeklinde Talep Edilen Avâız Vergileri

Tıpkı aynî vergiler gibi devlet tarafından belirlenen birtakım hizmetleri yapanlar da avâız da dahil bir kısım vergilerden muaf olabilmekteydi. Bu hizmetler güvenliğin yanında tamir ve inşa faaliyetleri gibi birçok kamu görevini içine almaktadır. Osmanlı Devleti'nin önemle teşvik ettiği bu hizmetleri muafiyet sağlamayan diğer hizmetlerden ayıran yönleri ise stratejik hizmetleri ve stratejik maddelerin üretimini içermeleriydi.¹⁴⁸

1.2.6.1. Kürekçiler

Osmanlı Devleti'nde yelkenli dönemine geçilmeden evvel Osmanlı donanmasını oluşturan gemiler kürekliydi ve bu da sefer zamanları çok fazla kürekçiyi gerektirmekteydi. Bu sebeple devlet, donanma için kürekçi sağlamanın çok çeşitli yollarını bulmuştur. Bu kaynaklar arasında gönüllü (hodrigifte) kürekçiler, mirî ve satın alınan esirler, kürek cezasına çarptırılanlar ve konumuz olan ocaklık kürekçiler sayılabilir. Avâız vergisi kapsamında toplanan ocaklık kürekçiler, reâyâdan ve esnaftan olmak üzere iki şekilde toplanmıştır. Esnaftan bazı kimseler (peremeciler)¹⁴⁹ kürekçilerini aynî verdiği gibi, kürekçi vermek karşılığında nüzül ve sürsat vergilerinden muaf olanlardan başka kürekçi vermek yerine bedelini verenlere de rastlanmaktadır. Bu kürekçiler avâız hanesi baz alınarak toplanıyor, kürekçilerin sayısı savaş senesi olup olmadığı veya bölgenin maddi gücü gibi değişkenlerden büyük ölçüde etkileniyordu. Yine kadıların sorumlu tutulduğu bu vergilendirmede toplanacak olan kürekçilerin kuvvetli ve sağlıklı olması, çocuk yaşta olmaması ve bir kefillerinin bulunması gibi şartlar gündeme gelmekteydi. 17. yüzyıldan itibaren hızla yayılan kalyon türü gemilerle birlikte donanmada azalan kürekli gemi sayısının kürekçi ihtiyacını büyük ölçüde azaltması, bu vergide de nakdileşmeye yol açmıştır.¹⁵⁰ Kürekçilerden başka seferlere yardımda bulunan azap, kavas ve cerahor gibi askerî sınıftan geri hizmet görevlileri de vardı ki bunlar da yaptıkları görev karşılığında avâız vergilerinden muaf tutulmuşlardır.¹⁵¹

1.2.6.2. Köprücü

Adından da anlaşılacağı üzere askerlerin yolu üzerindeki köprülerin bakım ve onarımından sorumlu olan bu kimseler, görevleri itibariyle askerî sayılmış ve ifa ettikleri hizmet karşılığında örfî vergilerden kısmen ya da tamamen muaf tutulmuşlardır.¹⁵²

¹⁴⁷ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâız*, 72-73; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, 139.

¹⁴⁸ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi* (Cedit Neşriyat, Ankara, 2008), 141-142.

¹⁴⁹ "Pereme, 19. yüzyılın sonlarında Ege ve Marmara denizlerinde yük ve yolcu gemisi olarak kullanılmış bir gemi türüdür." İdris Turna & A. Emre Pirim, "Çektirme Gemisinin Tarihi ve Dönemin Ticari Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme". *SOBLAD*, C. 5, S. 12, (2015), 126.

¹⁵⁰ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler* (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 100-103.

¹⁵¹ Barkan, "Avâız", 15.

¹⁵² Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâız*, 86.

1.2.6.3. Derbentçi

Sınır boyları üzerinde yer alan küçük kaleleri, dağ üzerindeki geçit ve boğazlarda bulunan karakolları ve iki dağ arasındaki geçit ve boğaz yerlerini tarif ederken kullanılan derbent tabiri, kelime anlamı olarak bend edilmiş, bağlanmış manalarına gelmektedir. Tanzimat öncesinde geçit yerlerini koruyan kişilere derbentçi denmiş, bu hizmetle yükümlü tutulan kimseler örfi vergilerden muaf sayılmıştır.¹⁵³

1.2.6.4. Suyolcu

Suyun kaynağına erişilerek şehirlere ulaştırılması faaliyetlerinin tamamıyla ilgili olan bu meslek dalı, başta su yollarının yapımı olmak üzere bakım, onarım ve muhafazasına ek olarak suların ölçülüp dağıtılmasıyla da birinci dereceden ilgiliydi. Osmanlılarda bu iş daha ziyade inşaat işleri ile ilgilenen gruplar arasında yaygınlık kazanmış, saraya bağlı çalışan suyolculara bölükbaşı, diğerlerine usta denilmiştir. Suyolcuların yanlarında çalışan kalfa ve çıraklardan başka su yolu, bend ve kaynakları koruması için atanmış su yolu korucuları ve bend muhafızları da vardır. Bu işe Müslüman ya da gayrimüslim ayırmaksızın herkesin tayin edilebileceği gibi herhangi bir köyün halkı da vergi muafiyeti karşılığında bu işten sorumlu tutulabilirdi. Bu kapsamda muaf olunabilecek vergiler arasında ispence, avâriz, haraç ve tekâlif-i örfiyye grubu bir kısım vergiler sayılabilir.¹⁵⁴

1.2.6.5. Yörükler / Evlâd-ı Fâtihân

En genel ifade ile Rumeli'nin fethi esnasında iskan politikası kapsamında Anadolu'dan göç ettirilerek Rumeli'ye yerleştirilen Türkleri ifade eden evlâd-ı fâtihân tabiri, Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıl sonlarından itibaren özel olarak teşkilatlandırılmış Türkmen veya yörük grupları için kullanılmıştır. Fetihlerin batıya doğru ilerlemesi ile birlikte Rumeli'ye göç ettirilen yörüklerin sayısının giderek artması, onları askerî bir teşkilata bağlayarak ayrı bir kanun ve nizama tabi kılmayı gerektirmiştir. Askerî bir yapıya sahip olan yörüklerin eşkinici olarak seferlere katıldıkları bilgisi Fatih Kanunnâmesi'nde yer alırken, Kanûnî döneminde hazırlanan mufassal yörük kanunâmelerinden edinilen bilgilere göre ise bu dönemde yörüklerin hukuki statüleriyle birlikte askerî-malî yükümlülükleri daha da belirginlik kazanmıştır. 17. yüzyıldan sonra Osmanlı merkezi düzeninin bozulmasına paralel çözülmeye başlayan yörük grupları, II. Viyana Kuşatması ile birlikte yeniden teşkilatlandırılmış; savaşçı yapıları ve devlete sağladıkları yarar ön plana çıkarılarak evlâd-ı fâtihân namıyla daha sık anılır olmuşlardır. Bu tarihten sonra yapılan düzenlemelerle birlikte geçmişte de olduğu gibi çeribaşlarına bağlı hale getirilen yörükler, 16. yüzyıldaki düzenlerine yeniden kavuşmuşlar, seferlere eşkinici ya da piyade kaydedilerek avâriz türü vergilerden muaf olmuşlardır. Osmanlı

¹⁵³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri I*, 425. , Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 8/1 (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994), 260; "...Musa Seydili Cemâ'ati'nden mezra'â-i mezbûrede mütevattın olanlar derbenci olmalarıyla hizmetleri mukâbelesinde resm-i ağnamları ve bâd-ı hevâ ve resm-i arûsâneleri verdiklerinden sonra resm-i hânedan ve 'avâriz-ı dîvâniyyeden ve tekâlif-i 'öfiyyeden mu'âf ve müsellemler olmak üzere defter-i hâkânîde ber-minvâl-i meşrûh ve mestûr ve mukayyed olmağla..." Bkz. AŞS 64:320, 1186/1773.

¹⁵⁴ Abdullah Martal, "Suyolcu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul, (2010), 1.

Devleti'nin varlığını oldukça önemseydiği bu grup bazı yerlerde güçlerini aşan vergilere muhatap olmuş, devlet ise yerlerini terk eden bu grupların geri dönmesini sağlamak için zulmün önlenmesi ve eski usule dönülmesine dair müdahalede bulunmuştur. 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını devam ettiren bu teşkilatın dağılmaması için birtakım önlemler alan devlet, diğer askerî birlikleri gibi bunları da düzenli talimlere tabi tutsa da dağılmalarına engel olamamıştır. Tanzimat Fermanı'ndan sonra artık yürükler de diğer Müslüman halk gibi askerlik ve vergi mükellefi haline getirilmişlerdir.¹⁵⁵

1.2.6.6. Orducu

Osmanlı Devleti'nde sefer organizasyonu kapsamında savaşan gruplara yardımcı olan kimseler arasında yer alan ordular, askerinin giyim, gıda, savaş teçhizatı ve ecza gibi ihtiyaçlarını ücreti mukabilinde karşılamaktaydı. Belgelerde ordudan başka orducu esnafı, ordu-bazâr, orduî ve ordu-bazâr halkı gibi türlü şekillerde anılan bu grubun Osmanlılardan çok eski tarihlere dayanan geçmişleri bilinmekle birlikte Osmanlı Devleti'nde ne zaman ortaya çıktıklarına dair net bir tarih verilememektedir. Ancak kaynaklarda yer alan bilgiler bu grubun I. Murad devrinde (1362-1389) bazı seferlere katıldığını bildirmektedir. Bir diğer bilgi ise Edirne'nin fethini takiben kurulan Yeniçeri Ocağı'ndan hemen sonra kurularak, ocakla paralel bir gelişme gösterdiği'dir. Devletin orducu esnafından talep ettikleri avârız vergisi kapsamında değerlendirildiği için aynî ve nakdî olmak üzere iki şekilde uygulanmıştır. Aynî yükümlülüğe bir hizmetin yerine getirilmesi de dahil edilmiştir. Örneğin savaş zamanlarında ordulardan devlet hizmetinde çalışanlar için pazar kurmaları istenir, bu pazarlarda hangi zanaat grubunun kaç çadır kurarak, kaç sanatkâr ya da usta göndereceği fermanlarla ilgili kazanın kadısına bildirilirdi. Emri alan kadı, loncaların yöneticileri konumundaki yiğitbaşı, kethüdâ ve ihtiyarlar aracılığı ile sefere gidecek olan ordularını tespit ederek bunları adları, masrafları (sermaye) ve kefilleri ile birlikte defterlere kaydederdi. Sermaye birlik içerisindeki diğer esnafardan toplanır, toplanan bu para sefer esnasında üretim için gerekli olan malzemenin alınması için kullanılırdı. Seferin her safhasında askerinin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumlu olan orducu esnafının seferlere mesleki alet ve ham maddeleri ile gittiği, yanlarında taşıyamayacakları şeyleri ise sefere yakın bölgelerden temin ettikleri bilinmektedir. Sefere bizzat katılan esnafın masrafı gitmeyen meslektaşları tarafından karşılanır, sefere katılmayarak sadece uzaktan destek olan bu kimselere yamak denilirdi. Bu organizasyon sayesinde devlet çok geniş bir esnaf kesiminin sefere kaynaklık etmesini sağlamıştır. Ayrıca yine savaşa gitmeyen esnaf kesiminden sefer masrafları nakdî avârız kapsamında tahsil edilirdi. Orducu esnafının kendi mesleklerini icra etmekten başka sefer zamanları ihtiyaç halinde inşa ve tamir işlerinde çalıştığı, barış zamanlarında ise çeşitli devlet görevlerinde çalışmak üzere atandıkları bilinmektedir. Nihayet Patrona Halil İsyanı ile ilişkilendirilen orducu esnafı, yeniçeri teşkilatının lağvedilmesini takiben ortadan kaldırılmıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Evlâd-ı Fâti'hân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, (1995), 524-525.

¹⁵⁶ Şenol Çelik, "Orducu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, (2007), 370-373; Bülent Çelik, "Osmanlı Seferlerinde Orducu Esnafı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C./S. 44, (2018), 260-263.

1.2.6.7. Avcı / Sayyâd

Osmanlı Devleti'ne Türkistan'dan intikal eden av kültürüne bağlı olarak Osmanlı padişah ve şehzadelerinin av seferleri düzenlemeleri, devletin kuruluş yıllarına kadar uzanmaktadır.¹⁵⁷ En erken dönemlerde padişahlar av kuşları ile avcılık yapar, ava çıkan padişaha avcılık teşkilatından olan kimselerden başka devlet erkanından önemli isimler de eşlik ederdi. Ayrıca av merasimleri sadece dinlenme ve eğlenme maksadı taşımaz, savaşa hazırlık, halkla ilişki kurmak ve teftiş gibi amaçlara da hizmet ederdi. Protokol bakımından en yüksek mevkide olan av ağaları, padişah bir yere giderken ona eşlik etme hakkına sahip rikâb-ı hümayûn ağalarındandı ve çakırcıbaşı, atmacıbaşı ve şahincıbaşı da denilen bu görevliler aynı zamanda sarayın dış hizmetlerine bakmakla yükümlüydüler. Av işleri ile uğraşan devlet görevlilerinden bir diğeri olan Şıkar ağaları ise sadece merkezdeki değil, devlet sınırları içerisindeki tüm resmi avcı kuşu yetiştiricilerinin amiri konumundaydılar. Kendi ağalarının emri altında çalışan çakırcı, şahinci ve atmacacı cemaatleri, devletin herhangi bir yerinden gönderilen avcı kuşların bakım ve eğitimini üstlenirdi. Birün avcıbaşlarından başka Enderûn bölümünde avcılıkla ilgili olarak doğancılar koğuşunun amiri olan doğancıbaşılar da vardı ki bunlar beylerbeyiliğe kadar terfi edebilmekteydiler. Osmanlı Devleti'nde avcı kuşları ile ilgili kurumların bazıları merkezde bazıları taşrada yer almakta, bunlara devlet tarafından maaş verilmekte idi. Taşradaki yetiştiricilerden bazıları timarlı olup, hizmetleri karşılığında kimi vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu meslek halka verilmeyip babadan oğula geçer, saltanat değişikliklerinde görevlerini kötüye kullanmaları vb. bir durum yoksa muafiyet beratları yenilenirdi. Timar sahiplerinden başka avcı kuşu yetiştiricilerinin muafiyetlerine bakıldığında, avârız-ı dîvâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olan bu kimseler, muafiyetlerini hizmetleri süresince kaybetmezler, İstanbul'a kuş getirdikleri her sene muafiyetleri yenilenirdi. Bu muafiyetler avcı kuşu yetiştiricilerinin hizmetlilerini de kapsamaktaydı.¹⁵⁸

1.2.6.8. Madencilik ve Benzer İşletmeler

Özellikle savunma sanayiinin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla maden işletmeciliğini geliştirmeye çalışan Osmanlı Devleti, maden ocaklarından elde edilecek olan madenin arama ve çıkarılma sürecinde bölge halkından yardım talep etmiş, bu hizmetlerine karşılık onları avârız ve adet-i ağnam vergilerinden muaf tutmuştur.¹⁵⁹ Bu muafiyetler aynı zamanda halkı maden aramaya teşvik etmekte olup, şüpheli yerleri haber veren halk kimi zaman da devlete numuneler getirmekteydi. Maden bulunduğu bölgeye yakın konumda olan tüm köylerin ahalisi yine muafiyetler kapsamında madenlerde çalıştırılır, yerlerine vekil bırakmaksızın madenlerini terk etmelerine müsaade edilmezdi. Statü bakımından askerî sayılan madenciler, daha önce reâyâ olsalar bile bu hizmetle birlikte reâyâdan ayırt edilmiş, cizye vergisi hariç gayrimüslim ve Müslüman madenci arasında mükellefiyet ve

¹⁵⁷ Mustafa Nuri Türkmen, "Osmanlı'da Av Seferleri". *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, C. 1, S. 1, (2009), 1.

¹⁵⁸ Ahmet Işık, "Avcı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, (1991), 113-115.

¹⁵⁹ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avârız*, 89.

muafiyetler bakımından herhangi bir ayırım yapılmamıştır.¹⁶⁰ Osmanlı Devleti'nin bu iş için istihdam edeceği kimseleri tecrübeli ya da bu işe yatkın olan reâyâdan seçtiği bilinmektedir. Mâdenciyân tâifesi de denilen bu sınıf diğer reâyâdan ayrı tutulmuş, işlerini yürütmek için devlet tarafından atanan maden emîni dışında sivil veya askerî herhangi bir görevlinin madenciyâna müdahale etmesi kanunen yasaklanmıştır.¹⁶¹ Ancak tüm bu önlemlere rağmen belgelerde Adana sancağında yer alan konar-göçer nüfusun madenlere saldırmak suretiyle devleti maddi açıdan zarara uğrattığına dair verilere rastlanmaktadır. Nitekim 1173/1760 tarihli bir belgede maden mukâtaası işçilerini öldüren eşkıyâ taifesinden kimselerin işlerin durmasına neden oldukları için mâlikâne sahibi tarafından merkeze şikayet edildiği ve merkezden bu müdahalenin önlenmesine dair bir emrin gönderildiği görülmektedir.¹⁶²

Öte taraftan tuz üretimi ve çeltik (pirinç) tarımının da önemli bir yer tuttuğu Osmanlı Devleti, bu alanlarda çalışan kimseleri de muaf kategorilere dahil etmiştir.¹⁶³

1.2.6.9. Kaldırmacı

Yol tamirinin devlet tarafından yapıldığı Osmanlı Devleti'nde, bu işleri üstlenen kimselere kaldırmacı denilmiş, geri hizmet görevlisi olarak nitelendirilen bu kişiler yaptıkları hizmet karşılığında avârız vergisinden muaf tutulmuşlardır.¹⁶⁴ Savaş döneminde ordunun geçeceği yolların açılması ve onarılması ile ilgilenen kaldırmacılar bilindiği gibi barış zamanlarında ana ve tali yolların yapımı ile uğraşmaktaydılar.¹⁶⁵

1.2.6.10. Menzilci

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde haberleşme ulaklar yolu ile sağlanıyor, elindeki ulak hükmü sayesinde hareket serbestisine sahip olanlar bu hükmü kullanarak kendilerine verilen imtiyazları kötüye kullanabiliyorlardı. Bu durumu çözmek adına Kanûnî dönemi devlet adamlarından Lütü Paşa menzil sistemini yeniden teşkilatlandırmış, bu kapsamda menzil adını verdiği konaklama istasyonlarını belirli noktalara kurarak buralara çevre ahaliyi menzilci tayin etmiştir. Bu haberleşme sistemine göre

¹⁶⁰ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Maden İşletme Hukuku". *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 2, 1943, 121-123.

¹⁶¹ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler 10* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 791-801.

¹⁶² "...mukâta'a-i mezbûr senevî 2892,5 guruş mâl ile mûmâ-ileyhin ber-vech-i iştirâk mâlikâne 'uhdesinde olduğu Başmuhasebde mukayyed ve merkûm Develioğlu Ahmed şekâvet ile meşhûr olub havadârlarıyla dâ'imâ kendi hallerinde olmadıklarından mukaddemen haklarında ahkâm-ı şerîfe sâdır olmuşken şakî-i merkûm bir dürlü ele girmeyüb firâr ve Kozanoğlu Osman'ın yanına varub haseki ta'yîn olundukda yine firâr edüb üzerlerine ta'yîn olanlar bir vechile âhz edemeyüb ba'dehû geldikde hüsn-i hâle i'lâm edin yahud sizleri bilâ-amân katl ederüm deyu cebren hüsn-i hâline i'lâm olub itlâk oldukda mütenebbih olmayub 'ırlarıyla mukayyed ba'zı kimseneleri katl biri hânesin basub 'iyâlin çıkarub mezadd ederek satub bunun emsâli zulm ü te'addîsinin nihâyeti olmadığın ba'de'l-i'lâm hısımlarıyla terâfu'-ı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak için 1172 senesi evâhir-i Şevvâlinde hakkında emr-i şerîfim sâdır olduğu dîvân-ı hümâyûnumda mukayyed ve mukâta'a-i mezbûr külliyetlü mâl ile mukayyed vâridât-ı mîriyyeden olmaktan nâşî..." Bkz. AŞS 1:132, 1172/1759.

¹⁶³ Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız*, 150.

¹⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Anadolu", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, (1991), 127.

¹⁶⁵ Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız*, 151.

Osmanlı ülkesi merkezi İstanbul olmak üzere Anadolu ve Rumeli yönlerinde üç ana kola ayrılmış, bu kollar ise birbirlerine tali yollar ile bağlanmıştır. Menzil noktalarının belirlenmesinde sefer şartları belirleyici olmuş, ordunun dinlenmesi ve iâşe akışının zahmetsiz bir şekilde yapılabilmesi esas alınmıştır. Başlangıçta eyaletlerin durumu ile sınır boylarında elde edilen bilgilerin merkeze ulaştırılması için kurulan menziller, daha sonra ordu iâşesinin temininin yanında özel haberleşmeler, şehirlerarası irtibat ve nakliyenin sağlanması gibi misyonları da üstlenmiştir. Özetle menzillerin en başta askerî amaçlarla kullanıldığı söylenebilir. Menzillerin denetimi ve malî sorumluluğu defterdarlık dairelerinden mevkûfat kalemine bağlı menzil halifelğine aitti. Menzillerinin sevk ve idarelerinden sorumlu olacak olan menzil eminleri menzilin bulunduğu kazanın ayânı, kadısı veya nâibi, bazen de kale muhafızlarının talebi doğrultusunda merkezin onayı ile belirlenirdi. Menzilci sayısı ihtiyaca göre birden fazla olabildiği gibi, bazen bir köy ya da kasabanın ahalisi doğrudan menzilci tayin edilebilmiştir. İşte menzilkeş veya menzilci adı verilen bu kimse ya da kimseler hizmetlerine karşılık avâriz ve nüzül vergilerinden muaf tutulmuştur.¹⁶⁶

1.2.7. Avâriz-ı Dîvâniyye'nin 18. Yüzyıldaki Seyri

Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kalemlerinden biri olan avâriz vergileri saray mutfağının iâşesinden, bayındırlık hizmetlerine doğal afetlerden başlıca salınma sebebi olan sefer masraflarına kadar birçok beklenmedik masrafı finanse etmekteydi.¹⁶⁷ 16. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan enflasyona ek vergi sisteminin buna göre düzenlenmesi, avâriz vergilerinin olağanüstü durumlarda toplanan bir vergi olma özelliğini kaybetmesine neden olmuş,¹⁶⁸ yine aynı yüzyılda yaşanan gelişmeler Osmanlı klasik düzenini derinden sarsmıştır. Takip eden yüzyılda art arda girilen savaşlar ve savaş koşullarının içerde oluşturduğu isyan hali ülkeye ciddi ölçüde malî yük getirmiş, devlet ise bunun çözümünü avâriz vergilerini yıllık toplanan düzenli vergiler haline getirmekte bulmuştur.¹⁶⁹

18. yüzyıla gelindiğinde avâriz vergileri artık vâridât-ı gayr-ı mukarrerden olmamasına rağmen bütçedeki payı düşmüştür. Bu duruma yine avâriz vergileri çatısı altında değerlendirilebileceğimiz imdâdiyye vergileri neden olarak gösterilebilir. İmdâdiyye vergileri vezir, sancak beyi ve beylerbeyi gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin idarî ve askerî görevlerini en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için hâs gelirlerine ek onlara tevdi edilen vergilerdir. Şöyle ki 18. yüzyılın başlarına gelindiğinde merkezi hazinedeki bütçe açığını gidermek adına üst rütbeli bazı devlet görevlilerinin hâsları mâlikâne sistemi içerisine çekilmiş, bu kez de yerel yöneticilerin malî sıkıntılar sebebiyle askerî ve idarî görevlerini yerine getiremediklerine dair şikayetleri ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, bunu çözmek adına onlara imdâdiyye adı altında ödemeler yapmaya başlamıştır. Bazı kaynaklar bu ödemeleri hâs gelirlerine karşılık onlara havale edilen vergi toplama hakkı şeklinde tanımlamaktadır. Başlangıçta maaş ve sefer masrafları için cebrî bir iç borçlanma şeklinde sunulan

¹⁶⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Menzil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara, (2004), 160.

¹⁶⁷ Özel, "Demografi Tarihi Açısından Avâriz ve Cizye Defterleri", 40.

¹⁶⁸ İnalcık, *Devlet-i Aliyye IV*, 47.

¹⁶⁹ Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz*, 111-112.

İmdâdiyye vergileri, 18. yüzyılın sonlarından itibaren düzenli toplanan örfî bir vergi haline getirilmiştir. Öte yandan Osmanlı Devlet’inin şer’î vergilerle yetinemeyerek örfî vergiler vücuda getirmesinden sonra birtakım idareciler belli sınırlar dahilinde vergi tahsiline yetkili kılınmış, ancak bu kimseler yetkilerini suiistimal ederek halka gücünün üzerinde vergi ve angaryalar yüklemek suretiyle zulmetmişlerdir. Devletin İmdâdiyye vergilerini İhdâs etmesinin bir diğer sebebi de bid’at veya tekâlif-i şakka olarak adlandırılan hukuksuz vergilendirmelerin önüne geçerek vergi kaynağının yıpratılmasını önlemek olmuştur. Ancak bu önlem de ehl-i örfün zulmünü tam manasıyla giderememiştir.¹⁷⁰ Söz konusu bu vergiler kendi içerisine İmdâd-ı seferiyye ve İmdâd-ı hazariyye şeklinde iki kısma ayrılmaktadır.

1.2.7.1. İmdâd-ı Seferiyye

Adından da anlaşılacağı üzere sefer masrafları için toplanan bu vergi ârizî özellikte olup, miktarı şartlara ve ihtiyaca göre belirlenmekteydi. Bu verginin toplanmasına dair emrin eyalet kadısına ulaşmasıyla birlikte eyalet ileri gelenleri ve devlet görevlileri mahkeme binasına çağırılır, oluşturulan bu âyan meclisi bölgenin kadısı ve merkezden gönderilen mübaşirin denetiminde vergiyi yükümlülere arasında pay ederdi.¹⁷¹ Bu vergide de benzerleri gibi bazı kesimlere muafiyet tanınmış fakat aciliyet arzetmesi sebebiyle bu muafiyetlerde bir miktar daraltmaya gidilmiştir. Başlarda yılda iki kez toplanan İmdâd-ı seferiyye vergisinin sonraları yılda bir kez toplu şekilde tahsiline izin verilmiştir.¹⁷² Viyana kuşatması’nı takip eden süreçte yaşanan malî buhran sonucu ortaya çıkan bu vergi türü, takiben yaşanan isyan ve cülûs^{173*} ile birlikte kapsamı daha da genişletilerek borç ya da vergi adı altında tekrar salınmakta, kimi durumlarda zorla tahsil edilmesi İmdâd-ı seferiyyeye varlık vergisi izlenimi vermekteydi. 1699 sonrasında bir süre unutulsa da Prut seferiyle yeni düzenlemelere tabi tutularak yeniden gündeme gelmiş, önceki yıllar temel alınarak belirlenen bir miktarın eyalet, sancak ve kazalara pay edilmesi ile eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis edilen bir gelir halini almıştır.¹⁷⁴ Ancak bilindiği gibi 18. yüzyılda mâlikâne uygulamasıyla birlikte eyâlet ve sancak mutasarrıflarının kendilerine gelir sağlayan hâsıların ellerinden çıkmasıyla ya da küçülmesiyle, yöneticilerin idârî ve malî statülerinde değişiklikler olmaya başladığı ve bu yöneticiler ile mâlikâne uygulaması kapsamındaki yeni yöneticiler arasında İmdâd-ı seferiyye ve hazariyyelerin tahsilinde çatışmaların yaşandığı görülmektedir.¹⁷⁵

1.2.7.2. İmdâd-ı Hazariyye

İmdâd-ı hazariyye vergisi konulma amacı ve uygulanışı bakımından İmdâd-ı seferiyye ile herhangi bir fark taşımamaktadır. Hatta bazı kaynaklarda bu iki verginin İmdâdiyye adı altında tek bir vergi şeklinde tanımlandığı örneklere rastlanmaktadır. Ancak İmdâd-ı hazariyyenin salınma sebebi

¹⁷⁰ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih)* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), 53, Ahmet Tabakoğlu, “İmdâdiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, (2000), 221-222.

¹⁷¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, 55-56; Özkaya, *a.g.e.*, 17.

¹⁷² Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, 55.

^{173*} IV. Mehmet’in bir isyan sonucu tahttan inmesi ve II. Süleyman’ın tahta çıkışı.

¹⁷⁴ Tabakoğlu, “İmdâdiyye”, 221-222.

¹⁷⁵ AŞS 24:66, 1155/1743.

imdâd-ı seferiyyenin barış zamanlarından toplanamayışından ileri gelmektedir.¹⁷⁶ Başlarda yine yüksek rütbeli devlet görevlilerinin barış zamanı ortaya çıkan giderleri için lüzum görüldükçe toplanan bu vergi, zamanla düzenli olarak tahsil edilmeye başlanmış; yükümlülerinin belirlenmesi ve toplanması noktasında yapılan yasadışı uygulamalar nedeniyle de halk tarafından en çok şikayet edilen vergi halini almıştır.¹⁷⁷ İmdâd-ı seferiyye vergisinin yarısı kadar olan bu vergi imdâd-ı seferiyyeden farklı olarak yılda iki ya da üç taksitle toplanmaktaydı. Bazı belgelerde ağır şartları dolayısıyla imdâd-ı seferiyyenin bazen imdâd-ı hazariyyeye çevrilerek toplandığı, bazen de reâyânın gözetilmesi adına seferiyye ve hazariyye vergilerinin padişah tarafından karşılandığı durumlar da söz konusudur.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Sayın, *Tekâlif Kavaidi*, 96.

¹⁷⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 146.

¹⁷⁸ Tabakoğlu, “İmdâdiyye”, 221-222.

2. 18. YÜZYILDA ADANA SANCAĞININ İDARİ GÖRÜNÜMÜ

2.1. 18. Yüzyılda Adana Sancağı

Hem coğrafi şartlarının bir yerleşim yeri olarak elverişliliği hem de Anadolu'nun güney kapısı olarak kabul edilen Gülek Boğazı'na olan yakınlığı, Adana'nın tarihinin oldukça eski bir geçmişe dayandığını düşündürmektedir. Bu düşünceye kaynaklık eden şey ise kesin olmamakla birlikte M.Ö. 2000'li yıllarda Hitit tabletlerinde geçen Adaniya/Ataniya isimli bir şehrin varlığıdır ki bilinen Adana ile aynı coğrafyada bulunan ve bölgeye adını verecek kadar önemli olan bu şehrin Adana olduğu öngörülmektedir.¹⁷⁹ Konum olarak Akdeniz'e 40 km mesafede yer alan Adana'nın deniz seviyesinden 18-20 metre civarında yüksek olduğu bilinmektedir. Seyhan nehrinin Toros dağlarının arasından çıkıp ovaya uzandığı yerde kurulu olan Adana şehri, Çukurova veya Adana ovası da denilen bu bölgenin kuzey sınırında, nehrin hemen sağında konumlanmıştır. Şehrin önemi de bu konumdan ileri gelmektedir.¹⁸⁰ Tarihinden bu yana kente verilen isimler ise kentin düz, ovalık yapısına işaret etmektedir.¹⁸¹

Bölgeye 16. yüzyılın ortaları itibariyle bakıldığında Ramazanoğulları beyliğinin varlığı görülmektedir. Kaynaklar, Mısır Memlûklerine bağlı bu beyliği¹⁸² Oğuzların Yüreğir koluna mensup¹⁸³ Türkmen cemaatlerinin kurduğu bilgisine yer verir. Kadim kaynaklar beyliğin kurucusu olarak Süleyman Şah yönetimindeki Türkmen beylerinden Yüreğir oğlu Ramazan isminden bahsetmektedir. Adana'nın güney kesiminde Seyhan ve Ceyhan ırmakları arasını, kuzey bölgesinde ise Kızıldağ ile Üçkapulu yaylalarını kendilerine yerleşim yeri olarak belirleyen Ramazanoğulları, bölgede Memlûk hakimiyeti olmaksızın bağımsız bir yönetim kurmak istemişlerse de yüzyılın ikinci çeyreğine kadar bu mümkün olamamış, bu süreçte Ramazanoğulları beyliği Osmanlı Devleti ve Memlûkler arasında tampon bir bölge görevi görmüştür. Nihayet 1516 tarihine gelindiğinde Memlûklerin beyliğe aşırı müdahalelerinden rahatsız olan Ramazanoğulları, gönüllü olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanmış,¹⁸⁴ merkezden bir vali gönderilene kadar önce Şam sonra Halep beylerbeyliğine bağlı olarak 17. yüzyılın başlarına kadar Yurtluk-Ocaklık sistemi kapsamında varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁸⁵

Osmanlı Devleti'nin birbirinden farklı milletleri kendi bünyesinde huzur ve güven içinde tutabilmesi, bu çeşitliliğe uzlaşmacı bir tutumla yaklaşmasından ileri gelmektedir. Bunun yanında Fatih dönemi ile birlikte merkezi otoritenin devletin her bölgesinde hissedilmesi politikasını güttüğü de bilinmektedir. Bu bağlamda doğu ve güney-doğu Anadolu'da ırsî sancak beylikleri oluşturulmuş,

¹⁷⁹ Sargon Erdem, "Adana", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, (1988), 348-349.

¹⁸⁰ Besim Darkot, "Adana", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, (1978), 127.

¹⁸¹ Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi* (İzmir: Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1982), 43.

¹⁸² Enver Kartekin, *Ramazanoğulları Beyliği Tarihi* (İstanbul: Doğu Matbaası, 1979), 17.

¹⁸³ Faruk Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar". *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Ankara, (1963), 1.

¹⁸⁴ Mehtap Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 2016), 69-70.

¹⁸⁵ Mustafa Alkan, "Adana'nın İdari Yapısı". *EKEV Akademi Dergisi*, C. 9, S. 24, (2005), 255.

bunlara bölgelerine göre “Hükümet” ve “Yurtluk-Ocaklık” adı verilmiştir. Burada hem yerel hanedanın nüfuzundan elde edilecek fayda gözetilirken hem de devlet, zaten siyasi hareketliliğin hâkim olduğu bu topraklarda merkezi otoritesini kurmayı hedeflemiştir. Bu iki uygulamayı birbirinden ayıran temel fark ise hükümet sancakları beylere mülkiyet yolu ile verilirken Yurtluk-Ocaklık sancaklarda mirî arazi rejiminin uygulanmasıydı. Bu bağlamda hükümet sancakları tahrire tâbî değilken, Yurtluk-Ocaklık sancaklarda timar ve zeâmet tasarrufu vardı. Bundan başka sefer dönemleri bağlı oldukları beylerbeyi önderliğinde savaşa katılmak zorundaydılar. Bu yönüyle Yurtluk-Ocaklık sancakların hükümet sancaklara kıyasla merkezi otoriteye daha bağlı oldukları söylenebilir.¹⁸⁶ Yukarıda da bahsedildiği üzere özellikle kendi istekleriyle Osmanlı hâkimiyetine girmeyi kabul eden aşiret beylerine kendi toprakları Yurtluk-Ocaklık kapsamında verilmiş, nitekim barış içerisinde bağlılığı kabul ettiği için Adana bölgesi Ramazanoğullarının yönetimine bırakılmıştır.¹⁸⁷ Tabi bu yönetim ayrıcalığı denetimden uzak değildi. Tahrirleri yapılarak hâs, zeamet ve timarlara bölünen bu topraklarda yaşanan her türlü gelişme, beylerbeyi ve kadılar vasıtasıyla takip edilmekteydi.¹⁸⁸ Bu kimselerin bölge halkı üzerindeki etkisinden faydalanan devlet, özellikle dönemin ekonomik ve teknik koşulları dolayısıyla sınır bölgelerinin her açıdan muhafazası adına bu sisteme muhtaçtı.¹⁸⁹

Ancak 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde merkezi otoritenin giderek zayıflaması, Yurtluk-Ocaklık sancaklardaki irsî yönetim uygulamasının suiistimaline neden olmuş, sancak yönetimine Ramazanoğulları sülalesinden olmayan kimseler geçmeye başlamıştır. Bu duruma bağlı olarak yönetime geçen bu kimselerin merkezi otoriteyi daha da sarsan davranışlarda bulunmaları, Halep eyaletinin bir sancağı olan Adana'nın 17. Yüzyılın başlarına gelindiğinde^{190*} Yurtluk-Ocaklık statüsünden çıkarılarak bir eyalet merkezine dönüştürülmesine neden olmuştur.¹⁹¹ Bunu takiben 16. yüzyılın son çeyreğinde Kıbrıs eyaletine ilhak edilen İç-il, Tarsus, Sis ve Ala'ye sancakları da Adana eyaletine bağlanmıştır. Bu tarihlerde Adana zaman zaman Halep vilayetinin bir sancağı, zaman zaman ise İç-il, Ala'ye ve Tarsus sancaklarının bağlı bulunduğu bir eyalet görünümündedir. Bu değişikliklerin temel nedeni bölgenin asayişini sağlamaktan başka Celali İsyanlarının da neden olduğu karışıklık dolayısıyla buradaki iç güvenliği sağlamak olmuştur. Takip eden yüzyılda da Adana aynı görünümünü korurken, 18. yüzyıla gelindiğinde arşiv belgelerinden takip edildiği üzere Adana, paşa sancağı olan Adana, Tarsus, İç-il, Ala'ye ve Sis sancaklarının bağlı olduğu bir eyalet merkezidir.¹⁹²

¹⁸⁶ Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”. *OTAM*, S. 10, Ankara, (1999), 119-126.

¹⁸⁷ Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları III* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), XXV-XXXV1.

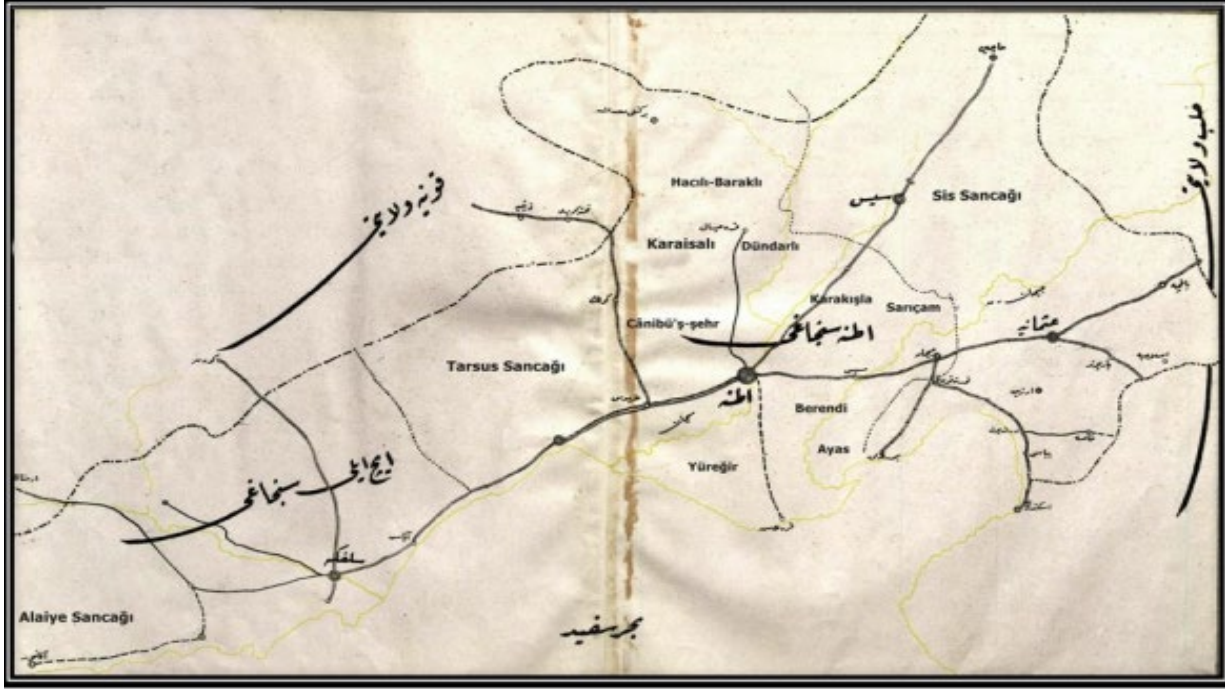
¹⁸⁸ Sümer, “Çukur-ova Tarihine Dair”, 60.

¹⁸⁹ Fatih Gencer, “Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”. *AÜDTCF*, C. 30, S. 49, Ankara, (2011), 77-78.

^{190*} 1608.

¹⁹¹ Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı.*, 26-27.

¹⁹² Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı.*, 36-39.

Şekil 2.1. Adana Eyaletinin Sınırlarını Gösteren Harita (Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikane*, 73.)

Haritada da görüldüğü üzere Adana eyaleti içerisinde geniş bir yer kaplayan Adana sancağı, doğuda Üzeyir sancağı, kuzeyde Sis ve Karaman'a bağlı Niğde sancağı ve batısında bugünkü Tarsus ile neredeyse aynı sınırlara sahip Tarsus sancağı ve Kozan ile çevrelenmişti. Sancağın sınırı Kadırlı'nın batısından Humus çayını takip ederek güneyde Akdeniz'e uzanmaktaydı. 16. Yüzyılın başlarında bilinen iki kaza merkezi Adana ve Kınık iken 1691 tarihine gelindiğinde kayıtlar Adana ve Kınık'a ek olarak Ayas, Berendi, Payas ve Misis nahiyelerinin varlığını ve idari sistem içerisinde zaman zaman kaza ve nahiyeler olarak yer aldıklarını göstermektedir.¹⁹³

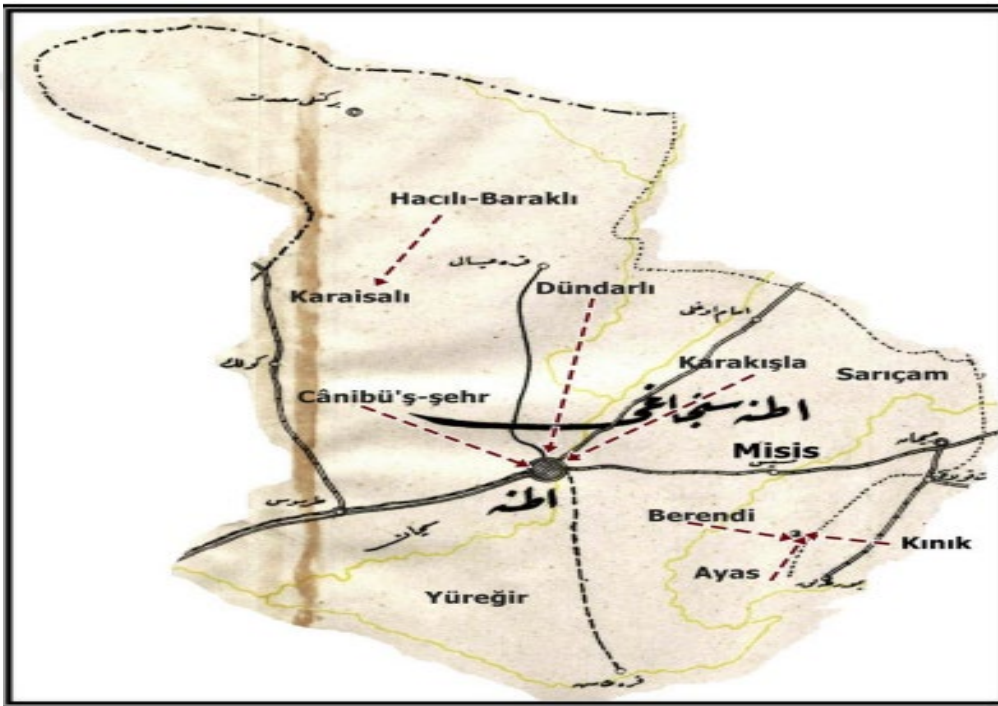
1536 tarihine ait bir mufassal tahrir defterinde Adana sancağının 8 nahiyesi; Adana, Yüreğir, Dündarlı-Bulgarlı, Hacılı, Sarıçam, Kara'ısalu, Ayas ve Kınık şeklinde verilmiştir. 1547 tarihli bir diğer mufassal tahrir defterinde bu nahiyelere Berendi nahiyesi eklenmiştir. 16. ve 18. yüzyılları kapsayan timar ve zeâmet tevcih defterleri ise Adana sancağının o tarihlerde; Adana, Kara'ısalu, Yüreğir, Kınık, Saruçam, Berendi, Dündarlı, Hacılı, Ayas ve Cânibü's-şehr olmak üzere 10 nahiyesi bulunduğunu gösterir. Maliyeden müdevver defterler Adana sancağındaki idari taksimatı daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu defterlerde; *Nefs-i Adana*, *Nâhiye-i Dündarlı*, *Nâhiye-i Karaisalu*, *Nâhiye-i Hacılı*, *Nâhiye-i Cânib-i şehr*, *Nâhiye-i Saruçam*, *Nâhiye-i Yüreğir* şeklindeki sıralamanın 18. yüzyıl boyunca bu haliyle devam ettiği görülür. Ancak 17. Yüzyılda birtakım değişiklikler olmuş; Adana nahiyesi Cânibü's-şehr adını alırken, Dündarlı-Bulgarlı nahiyesi Dündarlı, Hacılı nahiyesi ise Hacılı-Baraklı isimlerini almışlardır. İdari yapıdaki bir diğer değişiklik ise Misis ve Karakışla nahiyelerinin kurulması olmuştur.¹⁹⁴

¹⁹³ Kurt, *Çukurova'nın Tarihi Kaynakları I*, XLV; Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı*, 46-47.

¹⁹⁴ Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikane*, 74-75.

Alkan, bölge üzerine yaptığı bir araştırmada 16. yüzyılda oluşan idari yapının çok büyük bir değişikliğe uğramadan Tanzimat devrine kadar devam ettiğini dile getirmektedir. Bu araştırmada hurufat kayıtlarından faydalanan yazar Adana sancağının; Adana, Karaisalu, Saruçam, Yüreğir adlı kazalar; Canibü's-şehr, Dünderlu, Hacılı-Baraklı, Karakışla, Yüreğir, Misis, Ayas-Berendi isimli nahiyeler; Çamardı kasabası ve buralara bağlı karye ve mezra' alardan oluştuğunu ifade eder.¹⁹⁵

Özetle, 1516 itibariyle Osmanlı idaresine giren Adana, yurtluk-ocaklık statüsü ile 1608 tarihine kadar Ramazanoğulları yönetimine bırakılmış; daha sonra ise klasik bir Osmanlı sancağına dönüştürülerek Anadolu'daki birçok diğer sancak gibi ber-vech-i arpalık üzere yüksek rütbeli görevlilere tevcih edilmiştir. 17. yüzyılın sonlarında, artık olağan hale gelen bu uygulama kapsamında, bölgenin vezir rütbeli valilere tevcih edildiği görülmektedir.¹⁹⁶

Şekil 2.2. 18. Yüzyılda Adana Sancağının Kazâ ve Nâhiyelerini Gösteren Harita (Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikane*, 78.)

2.2. Adana Sancağındaki Konar-Göçer Gruplara Dair

Adana sancağı üzerine dikkate değer bir başka konu da bölgedeki konar-göçer gruplar olmuştur. Osmanlı Devleti, aşiret adını verdiği bu toplulukları yönetim mekanizmasını işletebilmek ve vergilerini düzenli olarak toplayabilmek adına belirli idarî ve malî düzenlemeler kapsamında organize etmiş;¹⁹⁷ pratik sebeplerle Doğu Anadolu, Suriye, Irak ve Arap vilayetlerindeki aşiretleri Türkmenler, Bedeviler ve Kürtler; Anadolu'da yer alıp Kızılırmak'ın batısına ve oradan Balkanlara geçen yarı göçebe toplulukları da Yürükler olarak adlandırmıştır. Türkmen ve Kürt aşiret grupları il ve ulus adı verilen

¹⁹⁵ Alkan, "Adana'nın İdari Yapısı", 260.

¹⁹⁶ Alkan, "Adana'nın İdari Yapısı", 259; Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikane*, 78-79.

¹⁹⁷ Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konar-Göçer Topluluklar". *AÜDTCF Dergisi*, C. 54, S. 2, (2014), 251-252.

yönetmel birimler altında örgütlenmiş, bu kapsamda hiyerarşik olarak boy, cemaat ve kabile adlarını almışlardı. Buna karşın Türkmen kabileler içerisinde çıkan Yürükler, yukarıda bahsedilen büyük örgütlenmelerden farklı olarak kabile ya da cemaat şeklinde sınıflandırılan daha küçük birimlerdi. Osmanlı Devleti'nin bu aşiretlerin uygulamalarına köklü bir düzenleme için müdahil olduğu görülmezken, yeni oluşturduğu gruplardan bazılarında Üsküdar Türkmeni/Halep Türkmeni gibi kendilerine verdiği otlak yerlerinin adını veya vergilerinin tevcih edildiği birimin bulunduğu yerin adını verdiği görülmüştür. Ancak bu isimlere bakarak aşiretlerin yer ya da güzergahını tespit edebilmek çoğu zaman özgün durumlar ya da tutarsızlıklar söz konusu olabildiği için yanıltıcı olacaktır.¹⁹⁸

Tahrir defterlerine kaydedilerek yaylak ve kışlaklar gösterilen konar-göçer topluluklar, kendilerine gösterilen yerlerde tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamış; zaman içerisinde faaliyet gösterdikleri kışlaklar küçük köyler haline almıştı.¹⁹⁹ Bu süreçte toprağa bağlanarak boy teşkilatlanmalarını kaybeden bazı toplulukların yalnızca adlarının kaldığı bilinmektedir.²⁰⁰ Buna karşın tamamen çözülmeyen gruplar da vardı.²⁰¹ Bunlar yaylak-kışlak hayatlarını sürdürürken, aynı zamanda birer vergi mükellefi olarak devletin malî ve idârî organizasyonu içerisine eklenmişlerdi.²⁰² Ancak 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde yaygınlaşan eşkıyalık hareketleri bölge halkını göçe zorlamış, konar-göçer halkın terk etmek durumunda kaldığı topraklar sahihsiz kalmıştı. Osmanlı Devleti ise hem bölgenin asayişini sağlamak hem de tarımsal faaliyetleri teşvik ederek devlet gelirlerini arttırmak adına 17. yüzyılın sonları itibarıyla bölgede tekrar iskan çalışmaları başlatmıştır. Görünen o ki devlet göçerler konusundaki tutumunu tamamen değiştirmiş, artık onların göç faaliyetlerini yönlendirmek suretiyle üzerlerinde bir üstünlük kurmak yerine, onları denetim altında tutmanın merkezî devlet politikası adına daha doğru olduğuna karar vermiştir. Zira o tarihlerde sürekli hareket halindeki bu gruplar devlet için potansiyel bir zayıflık kaynağı olarak görülmeye başlanmıştı.²⁰³ Bu kapsamda yapılan iskanlardan birisi de Çukurova bölgesine yönelik olmuş; Adana sancağının Ayas, Kınık, Berendi, Hacılı, Dünderli, Karaisalı ve Sarıçam bölgelerine konar-göçerler yerleştirilmiştir. Nitekim Karaisalı, Dünderli-Bulgarlı ve Hacılı adlarına buralara yerleştirilen aşiretler kaynaklık eder.²⁰⁴

Adana sancağında oldukça geniş bir alana yayılan bu yürük cemaatler, eskiden beri beyleri ve voyvodaları tarafından yönetilmiş; timar sisteminden çıkarılıp malikâne uygulaması kapsamına alındıktan sonra dahi eski statülerini kaybetmemişlerdir. Malikâne olarak tevcih edilen aşiretlerin gelirleri mukâtaa haline getirilerek toplanıyor, bazı aşiret ve cemaat grupları alt mukâta'a birimlerini oluştururken bunlar daha büyük üst mukâtaa birimlerine bağlanıyordu. Bu sistem değişikliği ile devlet

¹⁹⁸ Reşat Kasaba, *Bir Konar-Göçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar* (Çev. A. Ortaç), (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 29.

¹⁹⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, 75; 208-210.

²⁰⁰ Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikane*, 80.

²⁰¹ Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair", 196; Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikane*, 80-81.

²⁰² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı* (Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987), 16-26.

²⁰³ Kasaba, *Bir Konar-Göçer İmparatorluk*, 29.

²⁰⁴ Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler", *Osmanlı IV*, (Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999), 142-150; Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikane*, 82; Sümer, "Çukur-ova Tarihine Dair", 27-28.

hem yeni hem de daha düzenli toplayabileceği bir geliri mâl-ı mirîye dahil etmiş oluyor; bunun yanında aşiretlerin mekânsal hareketliliğini kısıtlayarak eşkıyalık faaliyetlerinin de önüne geçmeyi hedefliyordu. Bu bağlamda Adana mukâtaası vergi gelirlerinin bir bölümünü bu aşiret/cemaat gruplarından alınan vergilerin yanında, resm-i kışlak/yaylak, resm-i adet-i ağnam ve bâd-ı hevâ nevinden vergi gelirleri oluşturmaktadır.²⁰⁵ Bunlara ek olarak çalışmamızın odağını oluşturan avâriz türü vergilerden de bahsedeceğiz ki bu vergiler başlangıçta sadece olağanüstü durumlarda toplanırken 17. yüzyıl sonları itibariyle ülke genelinde düzenli hale gelmiştir.

²⁰⁵ Ergenoğlu, *Osmanlı Maliyesinde Malikane*, 84.

3. ADANA SANCAĞINDA AVÂRIZ VERGİSİ UYGULAMALARI

Osmanlı Devleti'nin vergi sistemini şer'î ve örfî esaslara dayandırdığını, şer'î ve örfî vergilerin masrafları karşılayamadığı olağanüstü durumlar için ise halktan mecburi olarak birtakım vergiler talep ettiğini belirtmiştik. Yaygın olarak *avâriz* adıyla bilinen bu olağanüstü vergi türü, 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde koşulların da etkisiyle olağan hale gelmiş ve sıklıkla keyfi uygulamalara konu olmuştur. Malî ve idarî olarak güç durumda olan devletin yönetici sınıfın hâs gelirlerini mâlikâne sistemi içerisine çekmesiyle görevlerini yerine getirmekte zorlanan ehl-i örf yeni gelirler talep etmiş, bu noktada imdâdiyye vergileri gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti bu vergilerle artan masrafların karşılanmasını amaçlandığı gibi aynı zamanda maddi olarak sıkıntıya düşen yönetici sınıfın halktan keyfi olarak talep ettiği bid'at niteliğindeki tekâlif-i şakka vergilerinin de ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Zirâ bu vergiler vergi kaynağını önemli ölçüde yıpratmakta ve pek çok şikayete konu olmaktadır.

16. yüzyılda klasik tahrir defterleri esas alınarak tahsil edilen avâriz vergileri için 17. yüzyıla gelindiğinde güncel tahrirler yapılmış, bu sayede o sıralar sıkıntıya düşen devlet hazinesi hem yeni ortaya çıkan vergi kaynaklarını sisteme eklemleyerek gelirlerini arttırırken hem de *îtibarî avâriz hâne* adı verilen ve avâriz vergisi uygulamasının verimini arttıracak bir düzenlemeye gitmişti. Çalışmamızın ilk bölümünde detaylandırdığımız bu bilgileri kısaca hatırlattıktan sonra araştırmanın odak noktası olan Adana sancağı üzerine eğilip, buradaki avâriz uygulamalarının 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca şer'îye sicillerine nasıl yansıdığını irdeleyeceğiz.

Bu bağlamda öncelikle şer'îye sicillerinde yer alan avâriz buyuruldularına değinmek yerinde olacaktır. Belgelerde *avâriz buyuruldusu* adı altında yer alan bu fermanlar genellikle bölge kadılarına hitaben gönderilmekteydi. Bu tarihlerde Adana'ya ait şer'îye sicillerinde üç adet²⁰⁶ bu minvalde buyuruldu yer almaktadır. Şöyle ki; belgelerin ikisi Adana kadısına ithaf olunmuşken, diğer bir belge naibe hitaben yazılmıştır. 1173/1757 senesine ait buyurulduda yer alan "*Öteden beri Nefs-i Adana ve mu'tâd olan kazâ ve nevâhînin 'avâriz / nüzül mâlı beher sene Adana vâlilerine mahsûb olmakdan nâşî ma'rifetleriyle cem' ve tahsîl olunageldiği de'b-i kadîm derûn-ı belde olmağla imdi bin yüz yetmiş üç senesine mahsûb olmak üzere hâne-i 'avâriz / nüzül mâlı ta'yîn olunan mübâşir ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le ve cümle ma'rifetiyle yerli yerinden cem' ve tahsîl ve kabz-ı me'mura edâ ve teslîm ettirilmek bâbında Dîvân-ı Adana'da buyuruldu tahrîr ve isdâr ve hazînemize edâ ve teslîm edip*"²⁰⁷ ifadelerinden anlaşılmaktadır ki geçmişte Adana valilerine bırakıldığı görülen avâriz ve nüzül gelirlerinin adı geçen tarihte tahsil edilerek görevlendirilen memur aracılığı ile hazineye teslim edilmesi talep edilmekteydi.

Adana naibine gönderilen 1176/1763 tarihli diğer bir buyurulduda daha önceki senelerde Adana valilerine bırakılmış olan avâriz vergileri kastedilerek "*...mâl-ı mezkûrun hulûlü târihinde olub vakt-i mezbûrda zuhûr eden afât-ı semâviyye sebebiyle ihmâl ve bu def'a tahsîli lâzım gelmekle gerekdir ki*

²⁰⁶ AŞS 33:119, 1173/1760; AŞS 52:279, 1176/1763; AŞS 50:66, 1181/1768.

²⁰⁷ AŞS 33:119, 1173/1760.

*mâl-ı mezkûru yetmiş beş senesine mahsûben ber-de'b-i kadîm bâbında mezbûrun ba'zı mahallâtıyla üç 'aded kazâya tesviyeden tevzi' ve taksîm yerli yerinden cem' ve tahsîl ve kabzına me'mûra edâ ve teslîm ettirmek bâbında Dîvân-ı Adana'dan buyuruldu tahrîr ve ısdâr...''²⁰⁸ ifadeleri ile belirtilen tarihte yaşanan doğal afet dolayısıyla tahsili mümkün olamayan vergilerin Adana sancağının muhtemelen daha az zarar gördüğü öngörülen bazı mahalleleri ve üç kazasına pay edilerek tahsil edilmesi ve yine hazineye teslim olunmak üzere görevli memura verilmesi istenmekteydi. 1181/1768 tarihli son buyuruldu ise yine avâriz ve nüzül mallarının *ma'irifet-i şer' ve cümle ittîfakıyla* tahsil edilerek defterdâr efendi çukadârlarından Mi'marlı Hasan Ağa'ya teslimi emri görülmektedir.²⁰⁹*

Avâriz vergilerinin tedrici bir şekilde büyük ölçüde nakde çevrildiğinden bahsetmiştik. Ancak devletin bazı bölgelerinde hala pratik nedenlerle aynî talepler de gündeme gelmekteydi. Bunlara bir örnek olarak 1137/1725 tarihli belge gösterilebilir. Bu tarihte “...*Abdullah Paşa Hazretleri ma'iyetlerine me'mûr tavâ'if-i 'askeriyye ta'yînâtım için zahâ'ir-i veche hâne ve mühimmât-ı sâ'ireye nakli için İçel sancağından mâ'adâ eyâlet-i Adana'dan semerleri urganları mükemmel iki yüz on mehâr deve ve her devenin ikişer çuvalları olmak üzere tevzi' olunub üç aylık ücretleri mukâta'ât-ı Adana'dan otuz yedi senesi 'avâriz ve bedel-i nüzülü mâlından verilüb ve mezkûr deve boş gitmeyüb mahallerinden beher deveye on kile şâ'ir tahmîl olunmak üzere beher kilesi yirmişer akçeye iki bin yüz kile şâ'ir mübâya'a olunub lâzım gelen bahası yine sene-i mezbûre mahsûb olmak üzere 'avâriz ve bedel-i nüzül mâlından verilüb....” ifadeleri ile mukâta'a-i Adana'dan avâriz ve nüzül bedeli kapsamında 210 adet tam teçhizatlı deve istenmiş, ayrıca bu develere belirlenen miktarda buğday yüklenmesine ek develerin üç aylık masraflarının da nakdî olarak karşılanması talep edilmiştir.²¹⁰*

Tablo 3.1. Mukâta'a-i Adana'dan Avâriz ve Bedel-i Nüzül Kapsamında Talep Edilen Develerin 1137/1725 Tarihli Defterde Kazâ ve Nâhiyelere Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 126:86 1137/1725.)

Kazâ/Nâhiye Sancak	Deve re's 'Aded
Nefs-i Şehr-i Adana	50
Nâhiye-i Dünderlı	37
Nâhiye-i Cânibü'ş-şehr	10
Nâhiye-i Karakışla	11
Nâhiye-i Hacılı/Bayraklı	3
Kazâ-i Yüreğir	17
Kazâ-i Karaisalı	11
Kazâ-i Sarıçam	6
Sancağ-ı Tarsus	50
Sancağ-ı Sis	15
Yekûn	210

Tabloda görüldüğü üzere talep edilen 210 deve Adana eyaletinin nâhiye, kazâ ve sancaklarına koşulları göz önünde bulundurularak pay edilmiş, en çok deve merkez sancak olan Nefs-i Adana ve Tarsus'tan istenirken; Dünderlı nâhiyesi diğer bölgelere kıyasla daha fazla sayıda deve ile bu iki

²⁰⁸ AŞS 52:279, 1176/1763.

²⁰⁹ AŞS 50:66, 1181/1768.

²¹⁰ AŞS 126:86, 1137/1725.

merkezi takip etmiştir. Aşağıda yer alan iki tabloda da bu develerin üç aylık masraflarının ve develere yüklenecek buğdayın tahsil edileceği avâriz hanelerinin nâhiye, kazâ ve mahallelere nasıl pay edildiği görülmektedir.

Tablo 3.2. Adana Eyâleti Nâhiye ve Kazâlarının 1137/1725 Tarihli Avâriz Hânelerini Gösterir Tablo. (AŞS 126:64, 1137/1725.)

Kazâ/Nâhiye	Hâne	Rub'
Nefs-i Adana	57	1
Nâhiye-i Cânibü'ş-şehr	28	-
Nâhiye-i Karakışla	24	-
Kazâ-i Yüreğir	16	-
Kazâ-i Sarıçam	19	1
Yekûn	145 [144,5]	

Bu tarihlerde *hâne* kavramı ile *avâriz hânenin* kastedildiğini, bir *avâriz hânenin* birden fazla gerçek *hâne*yi içerdiğini ve bu hanelerin maddi durumlarına göre vergiye farklı oranlarda katkı sağladıklarını yukarıda da belirtmiştik. Tabloda da görüldüğü üzere rub' kavramı ile kastedilen *çeyrek hâne* kullanımı bu uygulamanın bir göstergesi sayılabilir.

Tablo 3.3. Adana Sancağının 1137/1725 Tarihli Avâriz Hânelerini Mahalle Bazında Gösterir Tablo. (AŞS 126:64, 1137/1725.)

Mahalle	Hâne	Rub'	Mahalle	Hâne	Rub'
Debbağan	2	-	Neccârân	2,5	-
Sarrâcân	2	-	Helhal	0,5	-
Câmi-i Afîk	3	-	Karasoku	1	-
Câmi-i Cedîd	0,5	-	Baytemur	0,5	-
Ağamescid	0,5	-	Sarıyakub	1	-
Kasabbekir	2	-	Yortan	3	-
Çukurmescid	1	-	Kayalıbağ	3	1
Kantaran	-	3	Sugediği	1,5	-
Saçlıhamid	1	-	Hacıfâkih	0,5	-
Hacıhamid	1	-	Durmuşfâkih	0,5	-
Bâb-ı Tarsus	2	1	Zimmîyân	10	-
Yekûn		41 Hâne		1 Rub'	

Sanayi devrimi öncesi karayolu taşımacılığının hız ve kapasite bakımından oldukça sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu devirlerde ulaşımda kullanılan at ve katır en fazla 150 kilo yük taşıyabiliyorken, develer 250 kiloya kadar yük taşıyabilmekte, bu sebeple yollarda sık karşılaşılan nakliye hayvanları arasında yer almaktaydılar. Bunlara ek olarak nakliye ağında manda ve öküz gibi birkaç hayvanın çektiği, 1000, 2000 kg kapasiteli arabalar da vardı ancak taşıma kapasitelerinin yüksekliğine rağmen bunların yerine deve gibi hayvanlar tercih edilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıla gelindiğinde dahi sıklıkla tercih edilen develerin tercih edilme sebebi ise altyapısı dolayısıyla arabalar için büyük problem oluşturan karlı ve çamurlu yollarda bu tür hayvanların kolaylıkla ilerleyebiliyor olmalarıydı.²¹¹ Bilindiği üzere Adana eyâletinde Adana da dahil olmak üzere dört adet

²¹¹ Ümit Ekin, "Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)". *Belleten*, C. 81, S. 291, (2017), 387-389.

menzil yer almaktaydı. Adana, Payas, Kurdkulağı ve Dölek adları ile bilinen bu menzillerin önemi, Adana'nın stratejik olarak kritik bir noktada yer almasından ileri gelmekteydi. Şöyle ki; zaten Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunan Adana, sınırları dahilinde bulunan Gülek Boğazı vasıtasıyla Mısır ve Suriye'ye açılmaktaydı. Daha da önemlisi Adana, Osmanlı Devleti'nin tüm yolları doğu ve batı kolları üzerinden İstanbul'a bağladığı üçlü yol ağında, Üsküdar'dan Halep-Şam bölgesine, oradan da Mekke ve Medine'ye uzanan güzergahın sağ kolu üzerinde yer almaktaydı. Ayrıca Adana, Tarsus ile doğrudan bağlantısı bulunan bir liman şehriydi. Tüm bunlar Adana bölgesini başta Anadolu olmak üzere Suriye'yi de içine alan bölgenin güvenliğini sağlamak noktasında önemli bir noktaya taşımıştır.²¹²

Avârız vergisi için belirlenen tutarın hânelere tahammüllerine göre pay edildiğini yukarıda da dile getirmiştik. Ancak bazı hanelerin zorunlu olarak sistemden ayrılması yeni düzenlemeleri gündeme getirmiştir. Şöyle ki 1151/1739 tarihli bir belge Canbaz Emir Cemâati'ne ait hâneleri konu almaktadır. Belgede Adana sancağında daha önce 57 hâne bir rub' olduğu dile getirilmişken, aşağıdaki tabloya bu sayı 52 hâne bir rub' olarak yansımış, buna gerekçe olarak ise söz konusu cemaate ait beş hânenin dağılıp yok olduğu gösterilmiştir. Metnin devamında kaybedilen geliri yerine koymak adına mevcut hânelere on altışar buçuk guruş zam yapıldığı bildirilirken, Nefs-i Adana'nın 41 hâne bir rub' mevcûda sahip mahalleleri için ise zam oranının hane başı yirmi üçer guruş olarak belirlendiği görülmektedir.²¹³

Tablo 3.4. Adana Valisi Numan Paşa Hazretlerine Bırakılan Hâne-i Avârız ve Bedel-i Nüzül Malının Tahsil Olunacağı Hâne Sayısının 1151/1739 Tarihli Belgede Adana Eyaletinin Kaza ve Nahiyelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 126:91, 1151/1739.)

Kazâ/Nâhiye	Hâne	Rub'
Nefs-i Adana	52	1
Nâhiye-i Cânibü'ş-şehr	28	-
Nâhiye-i Karakışla	24	-
Kazâ-i Yüreğir	16,5	-
Kazâ-i Sarıçam	19	1
Yekûn	140	-

Tablo 3.5. Adana Valisi Numan Paşa Hazretlerine Bırakılan Hâne-i Avârız ve Bedel-i Nüzül Malının Tahsil Olunacağı Hâne Bilgisinin 1151/1739 Tarihli Belgede Adana Sancağının Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 126:91, 1151/1739.)

Mahalle	Hâne	Rub'	Mahalle	Hâne	Rub'
Kayalibağ	2	1	Bâb-ı Tarsus	1	1
Debbağân	2	-	Neccârân	2,5	-

²¹² Zübeyde Güneş Yağcı, "Hac ve Askeri Yol Üzerinde Bir Menzil: Adana Menzili". *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, (2015), 58-61.

²¹³ "...fi'l-asl Canbaz Emir Cemâ'ati'nin beş hânesi olub mürûr-ı eyyâm ile reâyâsı perâkende ve perîşân olmağla zikr olunan beş hânenin kesr-i mevcûduna zamm ve mu'tâd-ı kadîm üzere beher hâneye nisf guruş harc-ı ma'kûl yetmiş iki buçuk guruş nâzirîyye ve kâtibîyye ve hüddâmîyye yirmi guruş cem'an doksan iki buçuk guruş ile beher hâneye on altışar guruş isâbet etmişdir...bâlâda zikr olunan Nefs-i Adana'nın elli yedi hâne bir rub' olub kırk bir hâne bir rub' mevcûd ve on altı hâne nâ-mevcûd kesr olmağla mevcûduna zamm ile her hâneye yirmi üç guruş isâbet etmişdir ki..." Bkz. AŞS 126:91, 1151/1739.

Tablo 3.5. (devamı)

Mahalle	Hâne	Rub'	Mahalle	Hâne	Rub'
Sarracân	3	-	Helhal	0,5	-
Câmi-i Atîk	3	-	Baytemur	0,5	-
Câmi-i Cedîd	0,5	-	Karasoku	1	-
Ağcamescid	0,5	-	Sarıyakub	1	-
Kasabbekir	2	-	Yortan	3	-
Çukurmescid	1	-	Sugediği	1,5	-
Kantaran	-	3	Hacıfâkih	0,5	-
Saçlıhamid	1	-	Durmuşfâkih	0,5	-
Hacıhamid	1	-	Zimmîyân	10	-
		-			-
Yekûn	41 Hâne	1 Rub'			

Yukarıda yer alan belgede kaybedilen hânelerin bütçede yol açtığı açığı gidermek adına mevcut hanelere zam yapıldığı görülüyor. Buradan anlaşılmaktadır ki devletin nihai hedefi eksilen geliri yerine koymak olmuştur. Zira ardı ardına yaşanan savaşlarla karakterize olan 17. ve 18. yüzyıllar, merkezi hazineye oldukça büyük bir yük getirmiş; yaşanan toprak kayıpları devleti önemli vergi gelirlerinden mahrum bırakmıştı. Bu bağlamda gelir-gider dengesini tekrar tesise girişen devlet ise²¹⁴ zaten olağan hale getirdiği avâriz vergilerinin bütçedeki payını muhafazaya çalışmaktaydı. Aşağıdaki tabloda avâriz vergilerinin Adana eyaleti dahilinde dağılımı yıllara göre, hâne bazında verilmiştir.

Tablo 3. 6. 18. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Şer'iyye Sicillerinde Avâriz Hânelerin Adana Eyâleti Nâhiye/Kazâ ve Adana Sancağı Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo.

Tarih	Adana Eyâleti	Adana Sancağı	Adana Sancağı
	Hâne	Hâne	Mahalleleri Hâne
1721	145	57	41
1735	140	52	41
1745 ^{215*}	145	58	41
1764 ^{216*}	125	57	43

Tablodaki verilere bakıldığında 18. yüzyılın ilk yarısında avâriz hâne sayılarının önemli bir değişikliğe uğramadığı gözlemlenirken, yüzyılın ikinci yarısında Adana eyaleti genelinde hâne sayısının düştüğü görülmektedir. Bu duruma önceleri yalnızca merkezi hazine adına tahsil edilebilen olağanüstü vergilerin, imdâdiyye adı altında ehl-i orfe tevcihinin neden olduğu düşünülmektedir.

3.1. Adana Sancağında İmdâd-ı Seferiyye Uygulamaları

Adından da anlaşılacağı üzere sefer zamanlarında salınan imdâd-ı seferiyye vergisi, ilk kez Viyana Kuşatmasını takip eden süreçte yaşanan buhranla gündeme gelmiş, kimi zaman cebren, yönetici sınıftan bir iç borçlanma şeklinde tahsil edilen bu vergi, kimi zaman ise vergi adı altında eyalet, kazâ ve sancaklara pay edilerek sancak mutasarrıflarına bırakılmıştır. 1699 sonrası kendini bir süre unutturan

²¹⁴ Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere*, 10.

^{215*} AŞS 28:20, 1161/1748.

^{216*} AŞS 50:158, 1180/1767.

İmdâd-ı seferiyye vergisi, Prut Seferi ile birlikte tekrar gündeme gelmiştir.²¹⁷ Başlangıçta iki taksit halinde toplanan bu verginin incelediğimiz tarih aralığında yılda bir kez tahsiline izin verildiği görülmektedir.²¹⁸ 1137/1725 tarihli belgeye bakıldığında, Adana Vâlisi Mehmed Paşa Hazretleri'ne tahsis edilen İmdâd-ı seferiyye için “...*Nefs-i Adana'ya isâbet eden yedi bin iki yüz guruş İskenderun'dan Birecik'e naklolunacak mekkari deve ücreti dört yüz yetmiş beş guruş min-haysi'l-mecmû' yedi bin altı yüz yetmiş beş guruş nefsi-şehr-i mahallâtına tevzî' ve taksîm olunan salyâne defteridir ki...*”²¹⁹ ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi İmdâd-ı seferiyye, hâs gelirleri mâlikâne sistemi içerisine çekilen yönetici sınıfın görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirebilmeleri için vücuda getirilmişti. Nitekim belgede yer alan ifadelerle bakıldığında, toplanan verginin bir bölümünün sefer hazırlıkları kapsamında organize edilen ve İskenderun'dan Birecik'e nakledilecek olan develerin masraflarına ayrıldığı görülmektedir. Bahsi geçen yedi bin altı yüz yetmiş beş guruşun Nefs-i Adana mahallelerine dağılımı ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.7. Adana Sancağının 1137/1725 Tarihli İmdad-ı Seferiyye Vergisinin Mahallelere Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 126:68, 1137/1725.)

Mahalle	Guruş	Mahalle	Guruş
Neccaran	515	Baytemur	52
Kasabbekir	300	Helhal	44
Hankurbu	345	Sugediği	142
Bâb-ı Tarsus	172	Mestanzâde	83
Ağamehmed	212	Sofubâğçesi	232
Kayalıbağ	178	Emirler	67
Harabbâğçe	140	Debbâğân	72
Sarrâcân	153	Câmî-i Cedîd	68
Çukurmescid	178	Ağamescid	72
?	165	Durmuşfâkih	72
Hacıhamid	187	Hacıfâkih	35
Saçlıhamid	37?	Kuruköprü	100
Câmî-i Atîk	318	Tekyekurbu	22
Taşçıkan	166	Hocavezir	41
Karasoku	276	Kansafzâde	31
Suczâde	125	Eskiçarşı	40
Gurbetan	57	Harabbâğçe	34
Alidede	171(?)	?	50
Şeyh Mustafa	120	Mermerli	62
Paşa Nebi	162	Hamamkurbu	72
Yortan	212	Bâğçeciyan	832
Sarıyakub	97	Zimmîyan	1165
Cem'an yekûn			7675

İmdâd-ı seferiyye vergisinin olağanüstü özelliği dolayısıyla gerektiğinde muafiyetleri daralttığı veya geçersiz bıraktığı bilinmektedir.²²⁰ Bu bağlamda 1148/1736 tarihli belge ele alınabilir. Belgede

²¹⁷ Tabakoğlu, “İmdâdiyye”, 221-222.

²¹⁸ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, 55.

²¹⁹ AŞS 126:68, 1137/1725.

²²⁰ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, 55.

yer alan "...ta'yîn ve tasrîh olunan imdâd-ı seferiyye on beş bin guruş ve hizmet nâmıyla verilen bin guruş ve şehir câmi'leri yediyle mesârif-i mühimme-i lâzimeye sarf olunan yüz guruşun min-haysü on altı bin yüz guruş bâliğ olmağın meblağ-ı mezbur ta'dil ve tesviye ve cümle üzere mu'âf ve gayr-i mu'âf dahil olduğu üzere sancak-ı mezkûrede vâki' kazâ ve nevâhi cümle a'yân ve ahali-i ma'rifet ve ittîfâklarıyla tevzî' ve taksîm olunan imdâd-ı seferiyye defteridir..."²²¹ ifadelerinden de anlaşılacağı üzere vergi, muâf ve gayr-i muâf dahil tüm ahali üzerine salınmıştır. Aşağıdaki tabloda imdâd-ı seferiyyenin Adana eyaleti ve Adana sancağı mahallelerine dağılımı görülmektedir.

Tablo 3.8. Adana Eyaletinin 1148/1736 Tarihli İmdad-ı Seferiyye Vergisinin Kazâ ve Nâhiyelere Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 38:64, 1148/1736.)

Nâhiye/Kazâ	Guruş
Nefs-i Adana	8100
Nâhiye-i Dünderli	3000
Nâhiye-i Cânibü's-şehr	940
Nâhiye-i Karakışla	810
Nâhiye-i Hacılı-Baraklı	260
Kazâ-i Karaisalı	970
Kazâ-i Sarıçam	470
Kazâ-i Yüreğir	1550
Yekûn	16100

Tablo 3.9. Nefs-i Adana'nın 1148/1736 Tarihli İmdad-ı Seferiyye Vergisinin Mahallelere Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 38:64, 1148/1736.)

Mahalle	Guruş	Mahalle	Guruş
Neccârân	400	Sarıyakub	185
Câmi-i Atık	310	Sâdât	60
Bâb-ı Tarsus	250	Câmî-i Cedid	90
Kuruköprü	400	Debbâğân	90
Hocavezir	120	Hamamkurbu	260
Hanedan	100	Hankurbu	300
Sarrâcân	220	Ağa Mehmed	225
Kayalıbağ	250	Çukurmescid	225
Karasoku	260	Kantârân	200
Kasabbekir	250	Durmuşfâkih	90
Paşanebi	200	Emirler	90
Mermerlice	200	Saçlı Hamid	240
Ağcamescid	90	Sofubağçesi	30
Hacıhamid	60	Harabbâğçe	100
Mestanzâde	120	Eskiçarşı	40
Hacıfâkih	50	Karasoku	50
Alidede	170	Yortan	170
Gurbetan	50	Savcızâde	30
Helhal	50	Dervişpaşazâde	20
Yarbaşı	100	Tekyekurbu	25
Baytemur	50	Şeyhzâde	90
Taşçıkan	200	Zimmîyân	645
Kansafzâde	80	Bağçeciyan	895
Yekûn			8400

²²¹ AŞS 38:64, 1148/1736.

Yukarıdaki örneğin aksine sicillerde, muafiyeti ortadan kaldırmak yerine nesilden nesile aktaran uygulamalara da rastlanmaktadır. Şöyle ki 1176/1763 tarihli belgede Berendelizâde Molla Hüseyin Beşe bin Halil, Kasabbekir mahallesi imamı es-Seyyid Abdurrahman Efendi ve müteveli heyeti şahitliğinde avâriz vakfına elli gurus vakfetmiş; buna mukabil müteveli heyetine dahil edilerek hayatta olduğu müddetçe kendisinden, öldükten sonra ise evladından ve hatta evlad-ı evladından avâriz, menzil, imdâd vesair tekâlif-i şakka ve örfiyyeden herhangi biri alınmayacağı ferman buyurulmuştur.²²²

İmdâd-ı seferiyye emirleri bize sefer organizasyonu ve seyri hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Nitekim 1152/1740 tarihli belgede, devlet tarafından sefer kapsamında Kefe canibine gönderilen Adana Valisi Ali Paşa'nın masrafları için imdâd-ı seferiyye salınmasının yanında Müsellem Mustafa Ağa ve Rakka Valisi Ahmed Paşa'nın ulema, ayân ve ocak ağaları ile birlikte masraflara ve verginin tahsiline yardım etmeleri istenmektedir.²²³ Yine 1214/1799 tarihli bir belgede "...*hâlâ eyâlet-i Adana vâlisi vezîr-i asaf-nezîr devletlü es-Seyyid Hüseyin Paşa Yeserallahu Mâ Yurîd ve Mâ Yeşâ' hazretlerinin ordu-yı hümâyûn-ı nusret-makrûn ile Fransa keferesi üzerine vâki' olan sefer-i hümâyûna*²²⁴ *me'mûr kılındığına binâ'en mesârif-i 'asâkir ve seferiyyesine...*"²²⁵ ifadeleri ile Adana Vâlisi Hüseyin Paşa'nın Fransa üzerine sefere gideceği dile getirilirken, ordu ve sefer masrafları için imdâd-ı seferiyye vergisinin tahsili emrinin verildiği görülüyor. Aşağıdaki tablolarda bu verginin sancak, kazâ ve nâhiyelere dağılımı yer almaktadır.

²²² "...*el-hâcc Hüseyin elli gurus vakfedüb işbu hâzîrû'l-meclis Berendelizade Molla Hüseyin Beşe bin Halil nâm kimesneyi mütevellî nasb edüb meblâğ-ı mezbûr elli gurus mütevellî-i merkûma teslîm eyledi ve kendi dahî üzerine nâzır oldu şol şartla ki ba'de'l-yevm mezbûr el-hâcc Hüseyin hayatta oldukça kendiden ba'd-e vefâtihi evlâd-ı evlâdından tekâlif-i mezbûr alınmayub meblâğ-ı mezbûr rehn-i te'addi ile sene beher sene istirbâh olunub onlu on ikiden hâsıl olan gallesi mahalleimize vârid olan tekâlif-i mezbûresin merkûm el-hâcc Hüseyin Beşe'nin hânesine isâbet eden hisse-i salyânesi harc ve sarf olunub min-ba'd mezbûre el-hâcc Hüseyin Beşe'den ve kendiden sonra evlâd-ı evlâdından tekâlif-i mezbûreden bir akçe talep etmemek üzere kavî ü karâr ve 'ahd ü peymân eyledik ve bizlerden sonra gelen evlatlarımız dahî talep etmesünler dediklerinde imam ve mütevellî ve ahâli-i mahallenin vech-i meşrûh üzere câri olan ikrâr ve i'tirâfların makarrla el-merkûm el-hâcc Hüseyin Beşe vicâhen tasdik ve şifâhen tahkik etmeğin mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ü ketb olundu...*" Bkz. AŞS 47:182, 1176/1763.

²²³ AŞS 126:54, 1152/1740.

²²⁴ 1798 tarihinde Napolyon Bonapart önderliğinde Mısır'ı işgal eden Fransız güçleri burayı üç yıl kadar işgal altında tutmuştur. Bu süreçte zaten uzun süredir zor durumda olan Osmanlı Devleti mecburen yabancı devletlerin desteğini aramış, nihayet iki Sicilya ülkesi olan İngiltere ve Rusya'nın da yardımı ile 1801 tarihinde işgal sonlandırılmış, Fransız güçleri Mısır'ı terk etmiştir. İşgalin odak noktası ise Akdeniz üzerindeki hakimiyet mücadelesi olarak özetlenebilir. İşgalin sonuçlarına bakıldığında toprak bütünlüğünü tek başına koruyamayacağını anlayan Osmanlı Devleti Avrupalı devletlere karşı bir denge politikası izlemeye yönelmiş, Fransa ise ileride Kuzey Afrika'da kuracağı sömürge imparatorluğu için deneyim kazanmıştır. İşgalin etkilerine Adana özelinde bakıldığında coğrafi konumu dolayısıyla lojistik hazırlıklarının arşiv belgelerine yoğun bir şekilde yansdığı ve bölgedeki ayanların mukâtaa ve mâlikâneleri ele geçirerek hakimiyetlerini güçlendirdikleri görülmektedir. Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)". *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, S. II, (2008), 141-142; Yılmaz Kurt, "Çukurova Âyanları IV: Hasanpaşazâde Ahmet Bey II", *TTK Belgeler* C. 38, S. 42, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 31-32.

²²⁵ AŞS 55:32, 1214/1799.

Tablo 3.10. 1214/1799 Tarihli Fransa Seferi İçin Salınan İmdâd-ı Seferiyye Vergisinin Adana Eyaleti Sancaklarına Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 55:32, 1214/1799.)

Sancak	Guruş
Adana	16500
Tarsus	4725
İç'il [İçel]	7450
Alâ'îye [Alanya]	4325
Cem'an Yekûn	33000

Tablo 3.11. 1214/1799 Tarihli Fransa Seferi İçin Salınan İmdâd-ı Seferiyyenin Adana Eyaleti Nâhiye ve Kazâlarına Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 55:32, 1214/1799.)

Nâhiye/Kazâ	İmdâd-ı Seferiyye Guruş
Nefs-i Adana ve kurâlarına	9860
Nâhiye-i Dünderlı	2900
Kazâ-i Karakışla	2100
Kazâ-i Sarıçam	1500
Kazâ-i Karaisalı	1140
Cem'an Yekûn	17500

Aşağıda imdâd-ı seferiyye vergisinin Adana eyaleti dahilinde yıllara göre dağılımı verilmiştir. Bilindiği üzere başlarda yılda iki taksit olarak tahsil edilen imdâd-ı seferiyye vergisi, ağır şartları dolayısıyla vergi kaynağını yıprattığı gerekçesi ile zaman içerisinde yılda bir kere tahsiline izin verilmiştir. Ancak yukarıda ve aşağıda yer alan tablolardaki 1798 tarihli verilere bakıldığında imdâd-ı seferiyye vergisinin diğer yıllara kıyasla daha geniş kapsamlı bir tahsilatının yapıldığı görülmektedir. Üstelik tahsil edilen meblağın oranı da önceki yıllara kıyasla oldukça yüksektir. Bu duruma o tarihlerde Fransa ile girilen seferin kaynaklık ettiği düşünülmektedir.

Tablo 3.12. 18. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Şer'iyye Sicillerinde İmdâd-ı Seferiyye Vergilerinin Yıllara Göre Adana Eyaleti Nâhiye/Kazâ ve Adana Sancağı Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo.

Tarih	Adana Eyâleti Guruş	Adana Sancağı Guruş	Adana Sancağı Mahalleleri Guruş
1721	-	-	7675
1732	16100	8100	8400
1736	23000	12300	12600
1798	33000/17500	16500 ^{226*} /9860 ^{227*}	-

İmdâd-ı seferiyyenin tahsili için görevlendirilen memurlara ihtiyaç durumunda gösterilmesi için *vakt-i hâcette ibrâz oluna* ifadesinin yer aldığı bir belge verilir, görevli memur gerektiğinde eda tahvili de denilen bu belgeyle tahsilatı tamamladığını ispat ederdi. Bu bağlamda 1182/1769 tarihli belgede Adana sancağı ve buraya bağlı nâhiyelere isabet eden seferiyye mâlını teslim alan memura verilen seferiyye eda tahvili örnek gösterilebilir. Belgede tahsilatın Adana valisine ulaştırılmak üzere

^{226*} Adana Sancağı.

^{227*} Adana Sancağı ve Kurâları.

Adana mütesellimi tarafından eksiksiz yapıldığı bilgisi de verilmektedir.²²⁸ Bu minvalde eda tahvillerine şer'îyye sicillerinde sıklıkla rastlanırken,²²⁹ bunlara ek olarak belgelerde tahsilatın yapıldığı bölge yetkililerine verilen ve verginin eksiksiz bir şekilde teslim alındığını belgeleyen eda tezkirelerinden²³⁰ başka, vergiyi teslim alan görevlinin *âhz ü kabz eyledim* beyanını içeren kayıtlar da yer almaktadır.²³¹

3.2. Adana Sancağında İmdâd-ı Hazariyye Uygulamaları

Konuluş amacı ve uygulanışı bakımından imdâd-ı hazariyyenin imdâd-ı seferiyye ile bir fark taşımadığını, hatta bazı kaynaklarda her iki verginin de imdâdiyye adı altında ifade edildiğini yukarıda da belirtmiştik. Bu vergileri birbirinden ayıran temel fark, imdâd-ı seferiyyenin sefer harici toplanamamasıydı. Nitekim imdâd-ı hazariyyenin ortaya çıkış nedeni de bu olmuş, bu yolla yönetici sınıfın barış durumunda da gelirlerini temin etmek amacı güdülmüştü.²³² Miktar bakımından imdâd-ı seferiyyenin yarısı kadar olan imdâd-ı hazariyye, yılda iki ya da üç kez toplanabilmekteydi. Bundan başka imdâd-ı seferiyye vergisinin ağır şartları dolayısıyla halka güç geldiği bazı durumlarda, verginin imdâd-ı hazariyyeye çevrilerek tahsil edildiği de bilinmektedir.²³³ Yüksek rütbeli devlet adamlarına gelir sağlamak adına keyfî uygulamalara neden olması dolayısıyla halk tarafından en çok şikayete konu olan vergi türü de yine imdâd-ı hazariyye olmuştur.²³⁴

1180/1767 tarihli bir belgede yer alan “...*Mehmed Paşa Hazretleri ‘uhde-i ‘aliyyelerine bâ-fermân-ı ‘âlî ta’yîn ve tahsîs kılınan imdâd-ı hazariyyeleri taksît-i sânisî vakt-i hulûl etmekle mâl-ı mezkûrun tahsîli müte’assır olduğundan te’hîri ricâ olundukda taksît-i sânisî olan ber-mu’tâd-ı kadîm üç bin üç yüz yetmiş beş guruşa altı yüz yirmi beş guruş murâbaha zamm olundukda cem’an dört bin guruş müşârün-ileyh hazretlerine verilmek...*”²³⁵ ifadelerinden anlaşılmaktadır ki imdâd-ı hazariyye vergisi o tarihte istenmeyen bir sebeple tahsil edilememiş, daha sonra ise belirlenen bir zamanda zamlı olarak toplanarak valiye teslim edilmesi emredilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu tahsilin Adana eyâleti nâhiye ve kazâlarının yanında Adana sancağı mahallelerine dağılımı gösterilmektedir.

²²⁸ AŞS 38:211, 1182/1769.

²²⁹ AŞS 52:130, 1177/1764; AŞS 47:171, 1187/1774.

²³⁰ “...*hâne-i avârız ve bedel-i nüzûl için tamâmen teslim olunmağla işbu yedlerine edâ tezkiresi verildi...*; Bkz. AŞS 1:11, 1174/1758; “...*tamâmen teslim-i hazîne hazret-i veliyyü’n-ni’âmîye olmağla işbu edâ tezîresi verilmişdir ki vakt-i hâcette ibrâz oluna...*” Bkz. AŞS 133:95, 1171/1758.

²³¹ “...*vekîl-i fukarâ Ahmed Efendi yedinden âhz ü kabz eylediğim dediği kuyûd... El-hâcc Mehmed Efendi yedinden tamâmen âhz ü kabz eyledim dediği kuyûddur...*” Bkz. AŞS 50:72, 1181/1768.

²³² Sayın, *Tekâlîf Kavaidi*, 96.

²³³ Tabakoğlu, “İmdâdiyye”, 221-222.

²³⁴ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 146.

²³⁵ AŞS 50:20, 1180/1767.

Tablo 3.13. Adana Valisi Mehmed Paşa'ya Bırakılan 1180/1767 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Vergisinin İkinci Taksidinin Adana Kazâ ve Nâhiyelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 50:20, 1180/1767.)

Kazâ/Nâhiye	Guruş
Nefs-i Adana	1736
Nâhiye-i Yüreğir	282
Nâhiye-i Cânibü'ş-şehr	141
Kaza-i Sarıçam	500
Kazâ-i Karakışla	350
Nâhiye-i Dünderlı	700
Kazâ-i Karaisalı	260
Yekûn	4069

Tablo 3.14. Adana Vâlisi Mehmed Paşa'ya Bırakılan 1180/1767 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Vergisinin İkinci Taksidinin Nefs-i Adana'nın Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 50:20, 1180/1767.)

Mahalle	Guruş	Mahalle	Guruş
Neccârân	67,5	Câmi-i Cedîd	15
Karaköprü	63	Emirli	15
Bâb-ı Tarsus	66	Debbâğân	15
Hankurbu	63	Şeyh Mustafa	33
Ağamehmed	46,5	Ali Dede	32,5
Yarbaşı	64,5	Kantârân	32,5
Çınarlı	60	Karasoku	63
Şabaniye	16,5	Eskihamam	112,5
Helhal	15	Taşçikan	30
Baytemur	12	Mermerli	61,5
Sugediği	16,5	Hamamkurbu	60
Mestanzâde	16,5	Hânedân	37,5
Sofubağçe	45	Kansafzâde	9
Kayalıbağ	45	Hacıhamid	22,5
Sarracan	24	Savcızâde	9
Çukurmescid	33	Dervişpaşa	12
Kasabbekir	42	Tekyekurbu	22,5
Sarıyakub	39	Eskiçarşı	8
Yortan	46,5	Hurmalı	8
Paşanebi	16,5	Bakırsındı	8
Saçlıhamid	24	Zimmîyân	135
Hacıfakih	10	Hocavezir	220
Durmuşfakih	15	Harabbağçe	15
Ağamescid	15	Bağçehâ-yı Adana	195
Yekûn			1836

Muhtelif giderlerin imdâd-ı hazariyye taksitlerine yansıtıldığı örneklerden biri olan 1190/1777 tarihli belge de verdiği ayrıntılar bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.²³⁶ Şöyle ki; Adana Vâlisi

²³⁶ "...taksît-i evveli olan üç bin üç yüz yetmiş beş gurusun bin sekiz yüz on gurusu bundan akdem dört kazâdan havâle olunub bâkî kalan bin beş yüz altmış beş gurusu ve def'-i gâ'ile-i i'câm-ı ber-encâm için Diyarbakır cânibine 'asker-i mu' ayyende mevcûd olub hîdemât-ı mühimmede istihdâm için Adana sancağından matlûb buyurulan iki yüz mehâr-ı mekkârî müşterânından Adana'ya isâbet eden elli mehârlık kıymeti ve beşer gurusu hizmet-i mübâşiriyyesiyle seksen gurusdan dört bin gurus ve hazariyye emri getiren kapı kethüdâsı çukadârına beş yüz gurus ve doksan bir senesine mahsûben Adana menziline taksît-i evveli beş bin beş yüz gurus ber-mu'tâd menziline 'inayetlü efendimizin tarafına beş yüz gurus ve hâkim-i şer' Efendi hazretleri tarafına menzilden beş yüz gurus ve Merhum Hasan Paşa seferiyyesi bekâyâsı için mübâşir-i sadr-ı a'zâm çukadârı Abdullah Ağa'ya hizmet-i mübâşiriyye dört yüz gurus ve doksan senesinin iki aylık menzil icâresinden bâ-temessük baki kalan iki

Halil Paşa'ya bırakılan yirmi bin yüz yirmi altı guruşluk imdâd-ı hazariyyenin ilk taksiti yalnızca dört kazadan tahsil edilecek, bu tahsilattan elde dilen ücret ise incelediğimiz belgelerin büyük çoğunluğunun aksine birçok farklı ihtiyaca pay edilmiştir. Bunlar arasında Diyarbakır tarafına gönderilecek olan askerlerin ihtiyacı doğrultusunda Adana sancağından talep edilen masraflar; geçmişe dönük imdâd-ı seferiyye açığı; bölgenin bazı işleri için diğer mahallelerden alınmış borçlar gibi ayrıntılar bulunmaktadır. Bunun dışında her belgede alışıldık bir biçimde karşımıza çıkan mübaşir vb. verginin salınma ve toplanma aşamalarında yer alan hizmet ehline ayrılan payları da görmekteyiz.²³⁷ Aşağıdaki tabloda bu tarihe ait imdâd-ı hazariyye vergisinin taksitleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Tablo 3.15. Adana Eyaletinin 1190/1777 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Vergisinin Kâza ve Nâhiyelere Dağılımını Gösterir Defter. (AŞS 46:10, 1190/1777.)

Kazâ/Nâhiye	İmdâd-ı Hazariyye	İmdâd-ı Hazariyye	Yekûn
	Taksit-i evvel	Taksit-i sâni	
	Guruş	Guruş	Guruş
Nefs-i Adana	15590	3676,5	19266,5
Nâhiye-i Yüreğir	1650	0232	1882
Nâhiye-i Cânibü's-şehr	1160	350	1510
Bağçehâ-yı Adana	1750	0537	2287
Yekûn	20126	4805,5	24931,5

Aşağıda tablolaştırılmış hali yer alan 1213/1798 tarihli başka bir belgede²³⁸ imdâd-ı hazariyye vergisinin iki taksitinin de aynı miktarda olduğu gözlemlenirken, yukarıdaki tabloda verginin ilk taksitine metne konu masrafların yansıtıldığı görülmektedir. Bilindiği üzere bu vergi sadece savaş söz konusu olduğunda salınabilen imdâd-ı seferiyye vergisinin karşılayamadığı masrafları gidermek adına vücuda getirilmişti. İhtiyaçlar doğrultusunda şekillenebilmesi de bu esnek durumundan ileri gelmekteydi.

Tablo 3.16. Adana Eyâletine Ait İmdâd-ı Hazariyye Vergisinin 1213/1798 Tarihli Belgede Adana Kazâ ve Nâhiyelerine Dağılımını Gösterir Tablo. (AŞS 55:4, 1213/1798.)

Nâhiye/Kazâ	İmdâd-ı Hazariyye	İmdâd-ı Hazariyye	Yekûn
	Taksit-i Evvel	Taksit-i Sâni	
	Guruş	Guruş	Guruş
Nâhiye-i Dünderli	700	700	1400
Kazâ-i Karakışla	500	500	1000
Kazâ-i Sarıçam	350	350	700
Kazâ-i Karaisalı	260	260	520
Cem'an Yekûn	1810	1810	3620

1208/1794 tarihli Adana Valisi ve Hotin Muhafızı Ferhad Paşa'ya bırakılan imdâd-ı hazariyye vergisini konu alan başka bir belgede de "...Adana menzili için bu def'a 'ale'l-hesâb üç bin beş yüz guruş mukaddemen Sarı 'Ali Ağa'dan istidâne olunub menzile verilen altı yüz guruş ve hâlâ Müftî

bin iki yüz guruş ve vekil-i fukarânın umûr-ı belde için ba'zı mahallden istidâne edüb sarf eylediği beş yüz guruş reâyâlardan istikrâz olunub..." Bkz. AŞS 46:10, 1190/1777.

²³⁷ AŞS 46:10, 1190/1777.

²³⁸ AŞS 55:4, 1213/1798.

Efendi ma'rifetiyle Halep hâssı mukâta'ası mâlinden menzil için istidâne olunub verilen üç yüz yirmi bir guruş ve nâ'ib (Nakib) efendi ma'rifetiyle Öcüzade'den istidâne olunub..."²³⁹ ifadeleri yer almakta, buna göre Adana menzili için bölge ileri gelenleri ve yönetici sınıftan alınan borcun, imdâd-ı hazariyye taksitlerine yansıtıldığı görülmektedir. Bilindiği gibi devlet bütçesinin sıkıntıya girmesiyle birlikte başlangıçta yüksek rütbeli devlet görevlilerinin gelirlerine bir iç borçlanma kapsamında el konulmuş, sonrasında görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getiremediklerini dile getiren yönetici sınıf için imdâdiyye vergileri vücûda getirilmişti. Aşağıdaki tabloda verginin yıllar içerisindeki seyri gözlemlenebilir.

Tablo 3.17. 18. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Şer'iyye Sicillerinde İmdâd-ı Hazariyye Vergilerinin Yıllara Göre Adana Eyâleti Nâhiye/Kazâ ve Adana Sancağı Mahallelerine Dağılımını Gösterir Tablo.

Tarih	Adana Eyâleti	Taksit Bilgisi	Adana Sancağı Mahalleleri	Taksit Bilgisi
	Guruş		Guruş	
1764	4069	Taksit-i sâni	1836	Taksit-i sâni
1774	20126	Taksit-i evvel	-	
1774	4805	Taksit-i sâni	-	
1792	9241	Taksit-i evvel	4026	Taksit-i evvel
1797	1810	Taksit-i evvel	-	
1797	1810	Taksit-i sâni	-	

Bilindiği üzere olağan hale gelmesine rağmen 18. yüzyıla gelindiğinde avârız vergilerinin bütçedeki payı oldukça düşmüştür. Bu duruma o tarihlerde ortaya çıkan imdâdiyye vergilerinin kaynaklık ettiği bilinmektedir. Öte yandan bu tarihlerde imdâd-ı seferiyye vergilerinin de imdâd-ı hazariyyeye kıyasla daha az zikrediliyor olması dikkate değerdir. Şöyle ki; hem ağır şartları hem de barış dönemlerinde tahsil edilemiyor olması dolayısıyla imdâd-ı hazariyyeden büyük ölçüde ayrılan imdâd-ı seferiyyenin, zaman zaman sefer dönemleri dahi vergi kaynağını yıpratmamak adına imdâd-ı hazariyye olarak tahsil edildiğini yukarıda da belirtmiştik. Aşağıdaki tabloda incelediğimiz tarih aralığına ait sicil defterlerinden yola çıkarak hazırlanmış veriler yer almaktadır. Bunlar arasında söz konusu vergilerin tahsil veya tevcihine dair emirlerin yanında, şikayete konu durumlar ve bunların halline yönelik fermanlar gibi çeşitli belgeler bulunuyor. Veriler incelendiğinde yukarıdaki bilgileri destekler nitelikte oldukları gözlemlenmektedir.

²³⁹ AŞS 63:21, 1208/1794.

Tablo 3.18. 18. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Adana Şer'iyye Sicillerinde Olağanüstü Vergi Türlerinin Yıllara Göre Dağılımını Gösterir Tablo.

Tarih	Vergi	Guruş	Tarih	Vergi	Guruş
1746	İmdâd-ı hazariyye ²⁴⁰	570	1771	İmdâd-ı seferiyye ²⁴²	33000
1748	İmdâd-ı hazariyye ²⁴¹	3375	1772	Avâriz ²⁴³	1590
1750	Avâriz ²⁴⁴	1430	1774	İmdâd-ı hazariyye ²⁴⁵	3375
1751	Avâriz ²⁴⁶	1430	1779	Avâriz ²⁵⁵	2290
1755	Avâriz ²⁴⁷	-	1780	İmdâd-ı hazariyye ²⁵⁶	15330
1757	Avâriz ²⁴⁸	1128	1781	İmdâd-ı hazariyye ²⁵⁷	3375
1758	İmdâd-ı hazariyye ²⁴⁹	3375	1782	Avâriz ²⁵⁸	11528
1759	İmdâd-ı hazariyye ²⁵⁰	400	1786	İmdâd-ı seferiyye ²⁵⁹	-
1766	İmdâd-ı seferiyye ²⁵¹	16100	1791	İmdâd-ı hazariyye ²⁶⁰	3375
1767	İmdâd-ı seferiyye ²⁵²	1565	1792	İmdâd-ı hazariyye ²⁶¹	-
1769	İmdâd-ı hazariyye ²⁵³	13500	1793	İmdâd-ı hazariyye ²⁶²	13500
1770	İmdâd-ı seferiyye ²⁵⁴	33000	1797	İmdâd-ı hazariyye ²⁶³	13620

3.3. Avâriz Vergisi Uygulamalarına Dair Şikayetler ve Talepler

Olağanüstü bir vergi türü olan avâriz vergilerinin yer yer muafiyetleri dahi ortadan kaldırdığını belirtmiştik. Verginin bu arızî durumu uygulamada birtakım mağduriyetlere yol açmaktaydı. Bu bağlamda şer'iyye sicillerine çeşitli şikayetlerin yansıdığı görülmektedir.

Yönetici sınıf, görevlerini tam olarak yerine getirebilmeleri adına onlara verilen vergi toplama yetkisini kötüye kullanarak usulsüz bir biçimde vergiler salmaktaydı. Bu sınıfın söz konusu keyfi vergileri birtakım bahanelerle olağanlaştırmaları, halkın tepkisine yol açmıştı. Öyle ki şikayetler neticesinde uyarı mahiyetinde gönderilen 1167/1754 tarihli belgede padişah fukara halkın zaten emr-i şerife muvafık olarak vergilerini ödediklerini dile getirirken, bu kimselere vâli, mirahor ve bunlara bağlı yönetici sınıfa dahil kimselerin muhtelif sebeplerle usulsüz vergiler dayatmasına müsadese olmadığını

²⁴⁰ AŞŞ 28:66, 1162/1749.

²⁴¹ AŞŞ 35:84, 1164/1751.

²⁴² AŞŞ 47:88, 1187/1774.

²⁴³ AŞŞ 52:130, 1189/1775.

²⁴⁴ AŞŞ 133:95, 1166/1753.

²⁴⁵ AŞŞ 46:117, 1191/1777.

²⁴⁶ AŞŞ 133:164, 1167/1754.

²⁴⁷ AŞŞ 133:108, 1171/1758.

²⁴⁸ AŞŞ 1:11, 1173/1761.

²⁴⁹ AŞŞ 43:12, 1174/1762.

²⁵⁰ AŞŞ 1:14, 1175/1762.

²⁵¹ AŞŞ 38:211 1182/1769.

²⁵² AŞŞ 47:171 1183/1770.

²⁵³ AŞŞ 43:64, 1185/1772.

²⁵⁴ AŞŞ 47:171 1186/1773.

²⁵⁵ AŞŞ 44:82, 1195/1782.

²⁵⁶ AŞŞ 44:22, 1196/1783.

²⁵⁷ AŞŞ 44:174, 1197/1784.

²⁵⁸ AŞŞ 45:46, 1198/1785.

²⁵⁹ AŞŞ 64:78, 1202/1789.

²⁶⁰ AŞŞ 63:46, 1207/1794.

²⁶¹ AŞŞ 63:84, 1208/1795.

²⁶² AŞŞ 62:55, 1209/1796.

²⁶³ AŞŞ 55:4, 1213/1798.

kat'an rızâ-yı şerîfîm yoktur sözleri ile net bir biçimde ifade etmiştir.²⁶⁴ Bu tarihten sonra usulsüzlükler son bulmamışsa da bakılan örnekler şikayetlerin vergi kaynağı lehine sonuçlandığını göstermektedir. Nitekim 1173/1764 tarihli bir belgede Adana beğlerbeği tarafından Zaza Cemâati'ne keyfi olarak dayatılmış bir vergiden bahsedilmekte olduğu ve şikayetin dikkate alınarak defterlerin incelendiği ve nihayet mağdurların güç yetirebileceği ölçüde vergiden sorumlu tutulmalarına dair bir emrin gönderildiği görülmektedir.²⁶⁵

Devletin tekâlif-i şakka olarak adlandırdığı şikayete konu bu vergilere bir başka örnek 1177/1764 tarihli belgedir. Metne göre südde-i sa'âdete başvuran gayrimüslimler, mükellef oldukları cizye ve avâriz türü vergileri ödemekten yana bir kusurları bulunmadığı halde ehl-i örfün örfi ya da şer'î herhangi bir dayanağı bulunmaksızın tekâlif-i şakka talebinde bulunduğunu; yine Adana valisi ve Yeniçeri serdarlarının icab etmez iken *bölüşme* adı altında senede birkaç kere veya *Kudüs-i Şerif'e gitmek murâd eylemeleri* gibi keyfi sebeplerle vergi saldıklarını dile getirmektedir.²⁶⁶ Aynı belgeden tahammüllerini aşan zulüm ve baskıdan bunalan halkın şikayetlerinin karşılık bulduğu ve yöneticilerin bu tür uygulamalardan sert bir dille men edildikleri anlaşılmaktadır.²⁶⁷ Yukarıda verilen örnekteki gibi 1177/1764 tarihli belgede de *bölüşme* vergisine benzer bir biçimde *kaftan bahâ*, *bağçe bahâ*,²⁶⁸ *Erzincan akçesi*, *Malatya akçesi*²⁶⁹ gibi gerekçelerle halka usulsüz vergiler yüklendiği, *türlü galat* ve

²⁶⁴ "...fukarâya vergide zulm ve te'addî olunduğuna kat'an rızâ-yı şerîfîm yoktur bunlar üzerlerine edâsı lâzım gelen imdâd-ı hazariyye ve 'avâriz vesâ'ir emr-i şerîfîme vâki' tekâliflerini emir ve defter mücebince cem'ine me'mûra edâ eylediklerinden sonra Adana vâlilerine ve mirahor ve ittiba'larına ol-vechile saray ve konak döşemesi ve bin(yirmi) akçesi müft ü meccânen yem ve yemek ve yumurta ve tavuk ve yemeklik akçesi nâmıyla akçe mutâlebesiyle vesâ'ir hilâf-ı şer'-i şerîfîme ve mugâyir..." Bkz. AŞS 36:34, 1167/1754.

²⁶⁵ "...ikrâr tâ'îfesinden Zaza Cemâ'ati ahâlileri Dîvân-ı Hümayûnuna 'arz-ı hâl edüb Adana kazâsı toprağında zabt ü zirâ'tat emlak ve arâzilerinin yollarından hâne-i 'avâriz ve tekâlif-i sâ'ireden ber-müceb teveffî-i tevzî'i icâb eden hisselerini kazâ-i mezbûr ahâlileriyle mâ'an cem'ine me'mûrlara edâda [kusurları] yoğiken mukaddemen Adana Beğlerbeğisi olan Rişvanzâde Süleyman Paşa cerîme nâmıyla bunlardan bi-gayr-ı hakkın ma'lûmü'l-mikdâr akçe âhz etmiş olduğundan fukarâ-yı ahâli ve ra'îyyet hilâf-ı şer' ve kânûn ve bilâ-müceb bed' mezâlim ile rencide olunmalarıyla emr-i şerîfîm verilmek ricâsına istid'â-yı 'inâyet eyledikleri ecilden hazîne-i âmiremnden mahfûz mevkûfât defterlerine nazar olundukda emlak ve arâzi ve mâl ve tahammüllerine göre cümle muvâcehesinde ta'dîl ve tesviye ve cümle üzere ma'rîfet-i şer'le olan tevzî' defteri mücebince mahallelerine düşen edâ eylediklerinden sonra âher bahâne ile ziyâde ile mutâlebesiyle rencide ve remîde olunmaları hilâf-ı şurût idüğü..." Bkz. AŞS 1:17, 1173/1760.

²⁶⁶ "...me'mûra edâda kusurları olmayub ehl-i 'örf tâ'îfesi taraflarından bilâ-emr-i şerîf tekâlif-i şakka mutâlebesiyle bir dürlü rencide olmaları icâb etmezken birkaç seneden beri Adana vâlisi olanlar taraflarından bölüşme nâmıyla beşer altışar yüz guruş deyn aldığından mâ'adâ Adana mütesellimleri onları hilâf-ı şer'-i şerîf ve bilâ-emr-i münîf ol-vechile bölüşme nâmıyla senede iki üç def'â üçer dörder yüz guruş taleb-i cebren âhz eylediklerinden gayrı Adana'da Yeniçeri serdârları dahî ol-vechile üç ayda bir bölüşme nâmıyla yetmişer ve seksener guruş taleb ü cebren âhz ve içlerinden biri Kudüs-i Şerif'e gitmek murâd eylediğinde mütesellim olanlar taraflarından dörder guruş ve muhtesib olanlar dahî birer altûn-ı avâ'id nâmı ile taleb ve bunun emsâli zulüm ve te'addîlerinden..." Bkz. AŞS 52:192, 1177/1764.

²⁶⁷ "...ehl-i 'örf tâ'îfesi taraflarından dahî âher bahâne ile hilâf-ı şer'-i şerîf ve bilâ-emr-i münîf ve mugâyir emr-i 'âlî bed'-mezâlim ve tekâlif-i şakka mutâlebesiyle reâyâ fukarâsını tâciz ve te'addî ve rencide ettirmeyüb hilâf-ı şer'-i şerîf ve bilâ-emr-i münîf ve mugâyir emr-i 'âlî zahîr olan te'addîlerden def' ü ref' eyleyüb min-ba'd şer'-i şerîf ve emr-i hümayûnuna muhâlif kimesneye iş ettirmeyüb işlemeyenleri isim ve resimleriyle yazub der-devlet-i medârıma 'arz ve i'lam eyleyüb husûs-ı mezbûr için bir dahî umûm-vâriyle eylesin şöyle bilesin 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsın..." Bkz. AŞS 52:192, 1177/1764.

²⁶⁸ AŞS 52:195, 1177/1764.

²⁶⁹ AŞS 64:6, 1200/1786.

bahâne ile bilâ-cürüm-i tecrîm ifadeleriyle de ehl-i örfün bu uygulamalardan men edildiği görülmektedir.

Avâriz vergisinin bir emlak vergisi olmadığını, yalnızca vergilendirme söz konusu olduğunda mal varlığının avârıza konu olduğunu yukarıda da belirtmiştik. 1177/1764 tarihli belgede bölge halkı, vergiye konu emlakları olmadığı halde vergi vermeye zorlandıklarını dile getirmektedirler. Şeyhülislamdan aldıkları fetva ile südde-i sa'âdete başvuran bu kimseler hakkında verilen karar ise iddialarının araştırılarak gereğinin yapılması olmuştur.²⁷⁰ Bir başka belgede yer alan "...bundan gayrı 'avâriz icâb eder emlâk ve arâzimiz yokdur binâ'en-'aleyh 'avâriz icâb eder emlâk ve arâzi tasarruf icâb etmeyenlerden teklîf taleb olunmaz vechile biz dahi saray kirâsından gayrı bir akçe ve bir habbe vermeyüz..." gibi ifadelerde ise geçmişte sahip oldukları emlak ve arazileri için hala vergi talep edildiğinden söz eden kimselerin, mevcut durumlarının dikkate alınarak vergilendirmenin tekrar değerlendirilmesini talep ettikleri görülmektedir.²⁷¹

Muafiyet beratlarına sahip gruplardan çalışmamızın ilk bölümünde detaylı bir şekilde bahsetmiştik. Buna karşın sicillerde muaf oldukları halde türlü bahanelerle vergi vermeye zorlanan kişi veya grupların varlıkları görülüyor. Bu durumun bir örneğine 1197/1783 tarihli belgede rastlanmaktadır. Ulema sınıfında yer alan ve kendilerine mahsus sanatla uğraşan Müslüman ve gayrimüslim kimseler, geçmiş yılların aksine *esnaf salyanesi* adı altında vergi vermeye zorlanmış ve şikayette bulunmuşlardır. Metnin devamında "...kadîmden beri teklîf veregeldikleri yoğise..." kararının ardından, ehl-i örfün bu uygulamadan men edildiği ifade edilmektedir.²⁷² Yine 1186/1773 tarihli belgede ehl-i örfün İbşir Ağa kendi gözetimi altında olan Musa Seydili Cemâati'nden bazı kimselerin derbend hizmetinde olmaları karşılığında avâriz vergileri de dâhil resm-i yaylak, resm-i otlak, resm-i tapu ve a'şar-ı şer'iyye benzeri çeşitli vergilerden muafiyetlerini talep etmektedir.²⁷³ 1210/1796 tarihli bir diğer belge de vatan-ı asliyyelerinde ikamet etmeyerek Adana civarına ticaret için gelen ve bölge halkını yağma, katl, ırza ve mala tasallut vb. birçok kötü muamele ile mağdur eden tüccar taifesini konu almaktadır. Aynı belgede göçebeler gibi avâriz hanesine kaydolar nitelikte olmayan ve buldukları bölge için tehdit veya sıkıntı oluşturan bu mu'af gruplar için çözüm istenmekte, bilhassa tüccar taifesinin kendi vatanlarına zorunlu iskanı talep edilmektedir. Bu örnekte de konuyu araştırmak üzere bölgeye bir memur gönderilmesi kararı bildirilmiştir.²⁷⁴

Bilindiği üzere cizye, avâriz ve mukâta'a gelirleri doğrudan devlet hazînesine giren gelirler arasındaydı. Maktû' adı verilen ve mukâta'a haline getirilemeyecek kadar küçük olan gelir grupları ise mukâta'alara dahil edilerek tahsil ediliyordu. Bunun bir örneği 1197/1783 tarihli belgede "...ber-vech-i maktû' senevî iki yüz on buçuk guruş mâli olub yüz otuz tarihinden livâ-i mezbûrda vâki' kürehâ-yı

²⁷⁰ AŞS 38:212, 1177/1764.

²⁷¹ AŞS 38:72, 1147/1735; AŞS 64:44, 1199/1785.

²⁷² AŞS 44:115, 1197/1783.

²⁷³ AŞS 64:320, 1186/1773.

²⁷⁴ AŞS 56:24, 1210/1796.

âhen der-cebel-i Gidin mukâta'asına ilhâk olmağla...” ifadeleri ile yer almaktadır. Metnin devamında dahil oldukları mukâta'ayı tasarrufunda bulunduran malikâne sahibinin, burada *ziraat* ve *hırâset* ile uğraşan reâyâdan avâriz vergilerini tahsil edemediğine dair şikayette bulunduğu görülmektedir.²⁷⁵ Şöyle ki; mukâta'aya ait gelirleri yalnızca mukâta'ayı uhdesinde bulunduran kişiler toplayabiliyordu. Birinci bölümde de değinildiği gibi belgelerde sıklıkla rastladığımız “*mezfrûzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kadem min-küllü'l-vücûh serbestiyet*” ifadeleri bundan ileri gelmekte, devlet bu muameleden ehl-i ‘örfü kesin bir şekilde men’ etmektedir. Ancak irdelediğimiz tarih aralığında bu emre muhâlif pek çok belgeye rastlanmaktadır. 1165/1752 tarihli bir belgede yer alan “...*vulât taraflarından vechen min-küllü'l-vücûh rencide olunmaları icâb etmez iken derûnlarına sonradan gelüb bir tarîk ile tavattun edenlerin aşâr-ı şer'iyye ve adet-i ağnam ve mâl-ı avârizları taraf-ı mukâta'adan âhz olunagelmışken Adana vâlileri taraflarından reâyâ-yı mezbûrları hilâf-ı kanûn âhz ve habs ve âhz ü kabz ve küllî akçeleri ellerinden aldığından...*” ifadelerden anlaşılmaktadır ki Adana valileri uhdesinde olmadığı halde bölgeye başka bir yerden gelerek yerleşen kimseleri bahane ederek, zaten malikâne sahibi tarafından tahsil edilmiş olan vergileri tekrar talep etmektedir.²⁷⁶ 1197/1783 tarihli bir diğer belgede de benzer bir şikayet yer almaktadır. Belgede, Adana, Tarsus, Sis ve buraya bağlı yörügân mukâta'ası reâyâlarından Hacılı ve Yörügân Aşireti ahâlileri meclis-i şer'e giderek bazen Sarıçam bazen Sis civarında sakin olmaları dolayısıyla Sarıçam mutasarrıfları tarafından resm-i kışlak adı altında vergi vermeye zorlandıklarını dile getirmektedirler. Nihayet şikayetin vergi kaynağı lehine sonuçlandığı ve ayrıca “...*avâriz ve sürsat ve â'idât-ı ağnam ve imdâd-ı hazariyye ve seferiyye ve tekâlif-i 'örfiyye ve şakkadan ve mu'âf ve müsellemlerle taraf-ı âherde müdâhale olunmağın verilen berâtları şürûtundan idüğü...*” ifadeleri ile bu kimselere daha önce bu vergileri ödediklerine dair muafiyet beratları verildiği dile getirilmektedir.²⁷⁷ 1168/1755 tarihli bir diğer belgede ise vali ve mütesellimlerin bu kez zâhire, arpa ve saman gibi aynî taleplerle yine yetki alanlarının dışında olan bir bölgeye tasallut ettiklerinden bahsedilmektedir.²⁷⁸

²⁷⁵ “...*mukâta'a-i mezbûr Dünderlu ahâlilerinden olub Sarıçam kazasında zirâ'at eden ashâb-ı çiftin senevî mâl-ı avârizlarını edâ etmek lâzım iken mukâta'a-i mezbûrun tevcîhi târihinden bu âna kadar bir para teslimâtı olmayub...*” Bkz. AŞS 44:75, 1197/1783; BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Ali Emîrî/Mahmud I (AE.SMHD.I) Dosya No: 102 Gömlek No: 7232, 1162/1749.

²⁷⁶ “...*el-Hâcc Ali zîde mecduhû Dîvân-ı Hümâyûnuma 'arz-ı hâl edüb iştirâken mâlikâne uhdesinde olan âdet-i ağnâm-ı nâhiye-i Dünderlu ve Koyuncular ve tevâbî'i mâ'a avâriz ve nüzül-ı nâhiye-i mezbûre mukâta'ası mefrûzü'l-kalem ve maktû'ü'l-kadem min-küllü'l-vücûh serbestiyet vechile zabt olunması muktezî olduğundan nâhiye-i mezkûre reâyâsı vulât taraflarından vechen min-küllü'l-vücûh rencide olunmaları icâb etmez iken derûnlarına sonradan gelüb bir tarîk ile tavattun edenlerin aşâr-ı şer'iyye ve âdet-i ağnam ve mâl-ı avârizları taraf-ı mukâta'adan âhz olunagelmışken Adana vâlileri taraflarından reâyâ-yı mezbûrları hilâf-ı kanûn âhz ve habs ve âhz ü kabz ve küllî akçeleri ellerinden aldığından başka kadîmü'l-eyyamdan beri Adana mahkemesinde tekâlif tevzi' olundukda ber-müceb i defter tevzi'-i nâhiye i mezbûrenin icâb eden hissesi voyvoda olanlar ma'rifetiyle tahsil olunur iken birkaç seneden beri Adana vâlileri ve mütesellimleri müdâhale ediyorlar...*” Bkz. C.ML. 450:18208, 1165/1752.

²⁷⁷ AŞS 44:225, 1197/1783.

²⁷⁸ C.DH. 13:642, 1168/1755.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren olağanüstü vergilerin varlığından bahsetmek mümkün. Avâriz vergisi olarak bilinen bu olağanüstü vergi türü, 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde devletin artan masraflarının da etkisiyle düzenli olarak tahsil edilen bir vergi haline gelmiş; 18. yüzyılda ise çeşitlenen masraflar dolayısıyla önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu bağlamda 18. yüzyılın ikinci yarısında Adana sancağına odaklandığımız çalışmamızda amacımız; mikro bir örnek üzerinden bu dönüşümü aydınlatabilmektir. Ayrıca bölgesel çalışmalar konusunda benzersiz bir kaynak olan sicil defterlerinin tahliline dayanan bu araştırma ile Dîvân-ı Hümâyûn'un kararıyla salınan avâriz vergilerinin uygulamada nasıl bir karşılık bulduğunu takip etmeye çalıştık. Nihayetinde elli yıllık bu sürecin sadece ilk on beş yılında bölgeye üç adet avâriz buyuruldusu gönderildiğini ve bunların da tehir veya tevcih gibi önemli değişiklikleri kapsadığını tespit ettik. Öte taraftan bunun dışındaki sürecin ise belirli aralıklarla verilen tevzi ve tahsil bilgilerine ek olarak, talep ve şikâyetler doğrultusunda yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Başlangıçta büyük ölçüde aynî olarak talep edildiğinden söz ettiğimiz avâriz vergileri, 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ekonominin nakdileşmesine paralel olarak daha ziyade nakit şeklinde tahsil edilmiş; bu dönüşümün izleri ise aynî veya hizmet şeklinde talep edilen vergilerin başına getirilen bedel ifadesi ile de kendisini göstermiştir. Buna belgelerde sıkça rastlanan bedel-i nüzül, bedel-i kürekçi gibi vergi türlerini örnek göstermek mümkündür. Nakde dönüşün sebeplerine bakıldığında başat faktör ekonomi alanında gerçekleşen nakdileşme gibi görünse de yaşanan gelişmelerde pragmatik nedenlerin rolü büyük olmuştur. Şöyle ki savaşın geniş bir coğrafyaya yayılması, yaşanan ekonomik bunalımın birinci dereceden etkilediği reâyânın ürün tedariki ya da nakliyesi aşamalarında güçlük çekmesine neden olmuş, bu da olağanüstü bir durumda memleketin tüm imkanlarını seferber etmek isteyen devlet yetkilileri için doğal olarak istenilmeyen bir durum halini almıştır. Vergi toplama yöntemlerinde sürekli olarak değişim ve dönüşüm yoluna gidilmesinin nedeni de budur. Devlet bu sayede tüm yükümlüleri bir şekilde sisteme eklemeyerek yaşanan olağanüstü durumu en az zararla atlattığına gütmüştür. Yukarıda da belirtildiği gibi tamamen bir nakdileşme söz konusu olmamış, devlet pratik nedenlerle 18. yüzyılda dahi aynî taleplerini sürdürmüştür. Nitekim incelediğimiz döneme ait erken tarihli bir belgede nakliye için avâriz ve bedel-i nüzül kapsamında deve talep edildiği ve bu develere erzak yüklenmesi ve üç aylık masraflarının belirtilen mahalleler tarafından karşılanması istenmektedir. Görüldüğü üzere ihtiyaç doğrultusunda aynî ve nakdî tahsilat biçimleri birbirine eşlik etmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin vergi politikası temelde vergi kaynağını korumaya yöneliktir. Bu bağlamda zaten temel vergilere ek bir vergi olarak halka yüklenen avâriz vergilerini tek tek gerçek hâneler üzerine yüklemek yerine *îtibârî avâriz hâne* de denilen bir grup hane üzerine salmakta, grupta yer alan her bir haneyi de kendi içerisinde kategorize ederek ekonomik gücü daha az olandan daha az vergi talep etmekteydi. Bu uygulamanın izleri belgelerde rastladığımız buçuk ve rub' hâne ifadelerinde açıkça görülmektedir. Devlet bu tutumuyla vergi kaynağının yıpranmasına engel olmak kadar kendi

menfaatini de gözetmiş, bu sayede ülkenin her bir köşesine ulaşarak gelir getirebilecek en ufak birimi dahi vergi sistemine eklemleyebilmişti. Avâriz vergilerine özel tahrirlerin de bu amaçla yapıldığı, sık sık tekrarlanan sayımlarla yükümlülük kriterlerini yeni sağlayan kimselerin sistemin dışında kalmamasına imtina edildiği bilinmektedir. Bu sayımlar neticesinde bunun tam tersi de gerçekleşebiliyor, sistemde yükümlü olarak görünen mükellefin bir şekilde gelirinin azaldığı veya zorlayıcı bazı koşullar nedeniyle bölgeyi terk etmek durumunda kaldığı da olabiliyordu. Nitekim arşiv belgelerinde de rastladığımız bu tür durumlarda yetkililerin eksilen hanelerin payına düşen vergileri çevre mahallelerde yer alan avâriz hanelere pay ettiklerini görüyoruz. Yaşanan doğal afet dolayısıyla tahsilatın yapılamadığı bölgeye ait vergilerin, afetten daha az zarar gören bölgelere pay edildiği bir buyuruldu örneğinden çalışmamızda da bahsetmiştik. Bunun yanında yine belgelerde haneleri dağılıp yok olan bir cemaatten elde edilen gelirin diğer hanelere pay edildiğine de rastlamıştık.

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın son çeyreği itibariyle merkezî-mutlak yapısını büyük ölçüde kaybettiği bilinmektedir. Bu tarihten sonra ise ardı arkası kesilmeyen seferleri büyük toprak kayıpları takip etmiş, devletin dışarıya karşı verdiği bu savaş, doğal olarak içerde de karşılık bulmuştur. Bu halde şer'î ve örfî vergilerini ödemekte güçlük çeken reâyâ, bir de mutâd hale gelen avâriz vergilerinin yükü altına girmiş; 18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise bu vergilerin üzerine yönetici sınıfın talebiyle gündeme gelen imdâdiyye vergileri eklenmiştir. Başlarda sefer masrafları kapsamında salınan imdâd-ı seferiyye vergileri, ehl-i örfün taleplerini karşılayabilmek adına vücuda getirilen bir vergiydi. Ancak daha sonra yalnızca sefer zamanları toplanabilen bu vergi ehl-i örfün ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemiş, bu noktada barış zamanlarında da toplanabilecek olan imdâd-ı hazariyye vergisi uygulamasına gidilmişti. Söz konusu vergi imdâd-ı seferiyyeden farklı olarak iki taksit olarak salınmaktaydı. Zaten bu uygulamaya gidilmesinin bir diğer sebebi de imdâd-ı seferiyyenin şartları bakımından halka ağır gelmesiydi. Öyle ki bazı durumlarda sefer zamanı da olsa reâyâyı zorlamamak adına imdâd-ı seferiyye vergisi imdâd-ı hazariyye şeklinde tahsil edilebiliyordu. Çalışmamızın tarih aralığına ait belgelerde imdâd-ı hazariyye vergilerinin yoğun bir şekilde yer alması bu bilgileri destekler niteliktedir.

İncelediğimiz tarih aralığına ait Adana Şer'iyye Sicillerine bakıldığında imdâdiyye vergileri ile alakalı muhtelif konularda pek çok belgeye rastlıyoruz. Bu belgeler arasında doğrudan konuluş amacına uygun olarak sefer masrafları kapsamında salınan vergilerin tevzi ve tevcih bilgilerini içeren metinler sıklıkla yer almaktadır. Olağanüstü bir durum söz konusu olduğu için avâriz vergilerinin muafiyetleri yer yer ortadan kaldırdığı, verginin muaf olan olmayan herkesin üzerine salındığı görülmektedir. Öte taraftan bunun tam aksine olağanüstü duruma rağmen muafiyetin devam ettiği durumlar da olmuştur.

Devletin imdâdiyye vergilerini vücuda getirmekteki temel maksadı, ehl-i örfün vergi koyma yetkisini kontrol altında tutarak vergi kaynağının yıpratılmasına engel olmaktı. Şöyle ki; yönetici sınıftan bazı kimseler, yetkilerini kötüye kullanarak tekâlîf-i şakka/bid'at olarak da nitelendirilen vergiler salmak suretiyle halka zulmetmekteydi. Zaten tekâlîf-i şakka ifadesi de bu durumdan ileri

gelmiş, terimin bu kullanımı şikayete konu bu vergilerin mutâd hale gelmesiyle ortaya çıkmıştı. Bunun aksine ehl-i örfün kendilerine devlet tarafından verilmiş olan yetki ile saldığı tüm vergiler mezâlim olarak nitelendirilmemiş, bu minvalde olup yine zamanla olağan hale gelen bu vergiler de belgelerde *tekâlif-i adiyeye* ifadeleri ile yer bulmuştur. Devletin malî ve idarî olarak güç durumda olduğu ve ehl-i örfün reâyaya ve devlete karşı daha da etkili bir rol oynadığı bu tarihlerde belgelerde *mezâlim ve tekâlif-i şakkadan* şeklinde nitelendirilen pek çok uygulamanın şikayete konu olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın en başında devletin bünyesindeki vergilerin şer'î ve örfî vergiler başlığından başka, kâunnâmelerde yer alan ve kâunnâmelerde yer almayan vergiler şeklinde de kategorize edildiğini belirtmiştik. Buna göre Osmanlı Devleti doğrudan devlet eliyle toplanıp, devlet hazinesine aktarılacak olan cizye ve avâriz vergilerine kâunnâmelerde yer vermiyor, yalnızca bir devlet görevi karşılığında havale ettiği, yani ra'yyet ve sâhib-i ra'yyet arasında anlaşmazlıklara yol açabilecek vergileri olası tartışmaları önlemek adına kâunnâmelere geçiriyordu. Bu uygulamadaki varsayım, devlet ile reâyâ arasında bir anlaşmazlığı öngörmemektedir. Ancak devletin merkezî-mutlak yapısının bozulmasıyla birlikte, arızî vergilerde de yerel yöneticiler ile reâyâyının karşı karşıya geldikleri görülmektedir.

Arızî vergiler arasında imdâdiyye vergileri hem olağanüstü bir vergi olması hem de doğrudan ehl-i örfte tevcih edilmesi bakımından avâriz vergileri arasında en çok şikayete konu olan vergiler şeklinde ayrı bir yer tutmuştur. Nitekim araştırmamızın tarih aralığına ait arşiv belgelerine bakıldığında imdâdiyye vergilerine dair kayıtların çoğunluğu oluşturduğu ve bu belgelerin tevcih ve tahsil bilgilerinden ziyade yoğunlukla şikayet ve halline yönelik veriler içerdiği görülmektedir. Nitekim mükellefler, vergileri eksiksiz bir şekilde ödedikleri halde kendilerinden Adana valisi, Yeniçeri serdarları gibi yüksek rütbeli devlet adamları tarafından *bölüşme, kaftan bahâ, bağçe bahâ* gibi gerekçelerle vergi talep edildiğini dile getirmişlerdir. Vergilere verilen isimlerden de anlaşılmaktadır ki ehl-i örf, hizmet görüntüsünde sunduğu bu taleplerini hukuki bir zemine dayandırma kaygısı gütmektedir. Bunların yanında keyfi görüntüsünden sakınılmamış, *Kudüs-i Şerif'e gitmek murâd eylemeleri* gibi bahanelerle de salınan vergiler şikayete konu olmuştur.

Bilindiği üzere bir emlak vergisi olmadığı halde avâriz vergisi mükellefi olan kimselerin belirli bir emlak veya araziye sahip olmaları gerekmektedir. İncelenen belgelere yansıyan şikayetlere bakıldığında vergiye konu mülk ve araziye sahip olmadıkları ya da geçmişte sahip oldukları halde vergi vermeye zorlandıklarını dile getiren kimselerin varlığına rastlamaktayız. Şikayetler akla yerel yönetimin tahrir ile alakalı ihmali getirerek birlikte öte yandan ehl-i örfün keyfi dayatmalarını da düşündürmektedir.

Ehl-i örf müdahalesinin söz konusu olduğu bir diğer alan da mukâta'alar olmuş; mukâta'anın geliri avâriz vergileri ile birlikte malikâne sahibine tevcih edilmişken, bazı vali ve mütesellimler ahaliden bu ödemeleri tekrar talep etmiştir. Ayrıca araştırmamıza konu bölgede daha ziyade konar-

göçer grupların yer aldığından söz etmiştik. Bu gruplar doğal olarak dönem dönem iki farklı bölgede sakin olabilmekteydiler. Nitekim incelenen belgelerde yer alan şikayetlere bakıldığında bazı mıntikalarda vali ve mütesellimler bölgeye sonradan gelen kimseleri bahane ederek yerleşik ahaliden zaten mâlikâne sahibine ödedikleri vergiyi zorla talep ettikleri, bazı bölgelerde ise iki yerde birden sakin olabilen konar-göçerlerden her iki bölgede de ödeme talep ettikleri görülmektedir.

Bu tez çerçevesinde ele alınan belgelerde sıklıkla şikayet ve aksaklıklara konu olan bir diğer uygulama da muafiyetlerdi. Bu uygulamaya dair şikayetlerin diğerlerinden farkı, muafiyetlerin hem yönetici sınıf hem de reâyâ tarafından suiistimal edilmesiydi. Avâız vergilerinin olağanüstü durumu dolayısıyla yer yer muafiyetleri bile ortadan kaldırdığı bilinmektedir. Bu uygulamanın ehl-i örf tarafından istismarı da bu yolla olmuş, devletin geçmiş yıllarda vergi talep etmediği kişi veya gruplar bu gerekçe ile yükümlü sayılmışlardır. Arşiv belgelerinde geri hizmet görevlileri ya da kendilerine has sanatla uğraşan kimseler gibi daha önce muaf oldukları bilinen bu gibi gruplardan, çeşitli bahanelerle içlerinde olağanüstü vergilerin de bulunduğu ödemeler talep edildiği görülmektedir. Öte yandan belgelerde muafiyetlerini kullanarak hem reâyâ hem bölgesel yöneticileri mağdur eden göçebe ve tüccar tâifelerinin varlığına da rastlanmaktaydı. Avâız hanesine kayıtlı bulunmayan bu kimseler, ırza ve mala tasallut ve yağma ile buldukları bölge için büyük tehdit oluşturmuşlardır. Bu konunun halline dair talep ise bu kimselerin kendi vatanlarına zorunlu iskanına yönelik olmuştur.

Bu bağlamda incelenen arşiv belgelerinden hareketle anlaşılmaktadır ki; avâız vergileri ile ilgili yerel yönetimle yapılan yazışmalar, tehir ve tevcih gibi önemli değişiklikler için gönderilen az sayıda buyuruldu, belirli aralıklarla verilen tevzi ve tahsil bilgileri ve bunlara ek olarak talep ve şikayetler doğrultusunda, olay odaklı gerçekleşmiştir.

Çalıştığımız tarih aralığında Osmanlı Devleti'nin malî bakımdan güç durumda olması, doğal olarak merkezi yönetimin çözümlmesine yol açmış; bu da yüksek rütbeli devlet görevlilerinin hem devlet hem de reâyâ üzerinde daha da etkili olmasına neden olmuştur. Nitekim incelenen tarihlerde arşiv belgelerine yansıyan şikayetlerin büyük ölçüde bu minvalde olduğu, şikayetlerin önemli bir kısmının ise doğrudan ehl-i örfte tevcih edilen imdâdiyye vergileri üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Belgelerde yerel yöneticilerin türlü bahanelerle usulsüz olarak dayattıkları vergileri, hukukî bir dayanağa kavuşturma çabaları da açıkça görülmektedir. Öte taraftan şikayetler genel olarak yerel yönetimin usulsüzlüklerine yönelik olmakla birlikte nadir de olsa reâyânın suiistimal ettiği durumlara da rastlanmaktadır.

Son söz olarak Osmanlı Devleti her koşulda vergi kaynağını korumayı hedeflemiş, reâyânın devletin devamı için vazgeçilmez bir unsur olduğu gerçeğini hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. Nitekim Osmanlı temel iktisat felsefesinde toplumun yararı devletin çıkarından üstün tutulmuştu ve reâyâya adaletli davranmak esastı. Dâire-i adalet olarak da adlandırılan bu kavram kapsamında devlet, yerel yönetimin zulmüne imkanlar dahilinde müsaade etmemiş, incelediğimiz belgelerin büyük bir

bölümünde problemin reâyâ lehine halline hüküm vermiştir. Osmanlı Devleti'nin reâyâ konusundaki bu gözetici tutumu zaten halka arızî olarak yüklenen avâriz vergilerini şahıslar yerine gruplar üzerine salması, gruplar içerisinde dahi yükümlülükleri maddi güçlerini göz önüne alarak pay etmesi gibi uygulamaları ile de kendisini göstermektedir.

KAYNAKLAR

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Adana Şer'iyye Sicilleri (AŞS.), No: 1, 5, 6, 9, 16, 18, 24, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 55, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 126, 132, 133.

Perakende Belgeler

Ali Emiri (AE.): AE.SMHD.I. / 102/7232, AE.SMST.III. / 145/11454.

Cevdet Dahiliye (C.DH.): 13/642.

Cevdet Maliye (C.ML.): 247/10236, 450/18208.

Topkapı Sarayı / Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e): 480/28.

ARAŞTIRMA İNCELEME ESERLER

Acarbay, Süleyman Sûdi. *Defter-i Muktesid*. Artin Asaduryan Matbaası, 1889.

Acun, Fatma. "Muhteva Analizi Metodu Ve Cumhuriyet Tarihi Araştırmalarında Kullanımı." *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 22/1 (2005): 27-50.

Açikel, Ali. "XV-XVI. Yüzyıllarda Artukabad Kazasının Sosyal Yapısı." *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 25 (2004): 181-220.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. Cilt 1. Ankara: Tekin Yayınevi, 1979.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. Cilt 8/1. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994.

Akyüz Orat, Jülide. "Avârız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5/22 (2012): 219-232.

Alanoğlu, Murat. "1642 Tarihli Avârız Defterine Göre Kızıuçan (Pülümür) Kazası." *Tarih Okulu Dergisi*. 9/XXVIII (2016): 109-140.

Altunbay, Mustafa. "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik." In *Türkler 10*, 791-801. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Armağan, Latif. "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler." In *Osmanlı IV*, 142-150. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Aydın, Meltem. "Avârız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 48 (2016): 199-232.

Barkan, Ömer Lütfi. "Avârız." In *MEB İslam Ansiklopedisi*, 2: 13-18. İstanbul, 1979.

Başarır, Özlem. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konar-Göçer Toplulukları." *AÜDTCF Dergisi*. 54/2 (2014): 251-284.

Batmaz, Eftal Şükrü. "İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları." In *Osmanlı Ansiklopedisi*, Edited By G. Eren, 3: 250-257. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Bostan, İdris. *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.

Cezar, Yavuz. "Osmanlı Maliyesinde Bunalım Ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy Dan Tanzimat'a Mali Tarih)." *Alan Yayıncılık*, 1986.

Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Çadırcı, Musa. "Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı." *Türk Tarih Kurumu*, 1997.

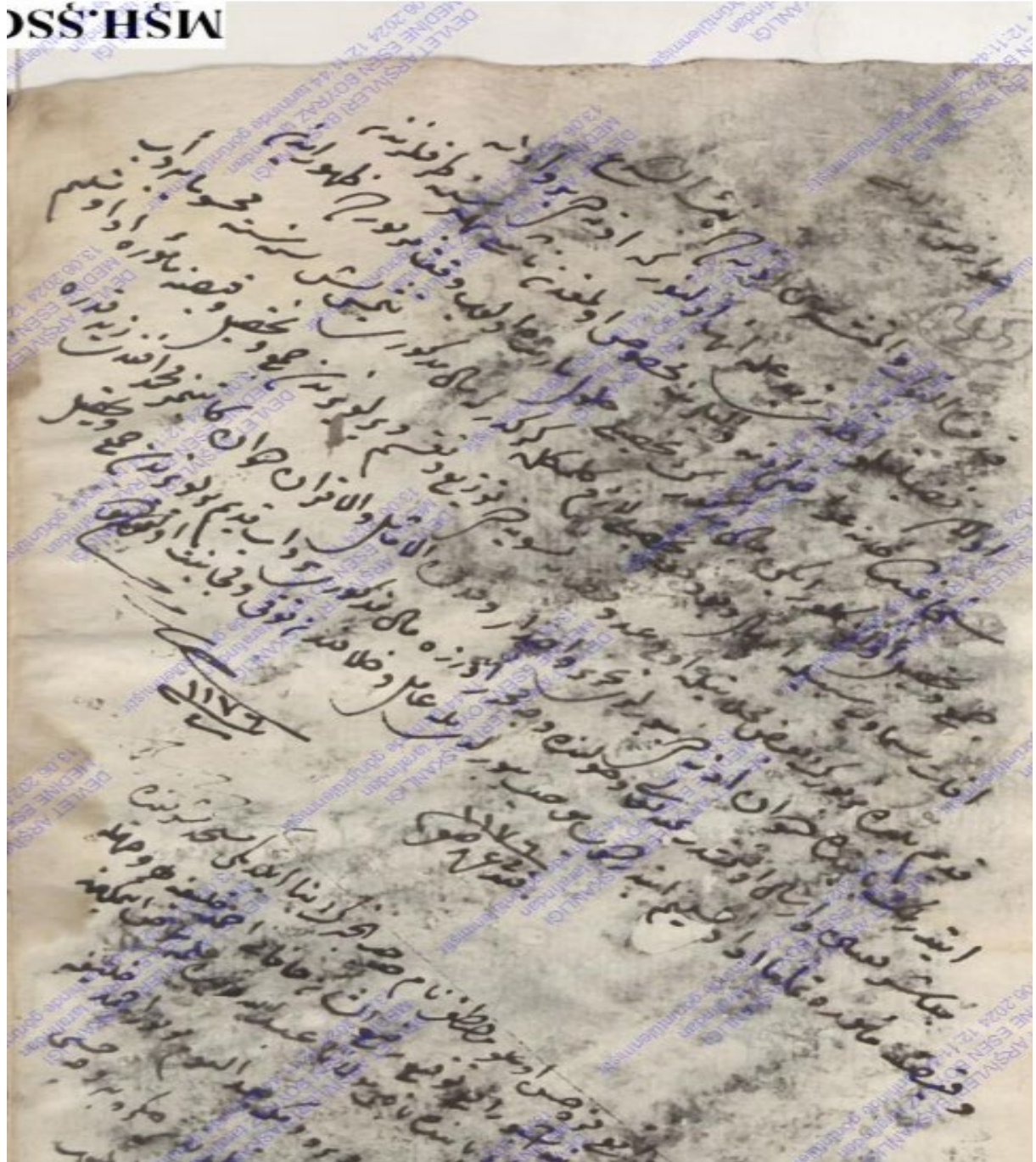
Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

- Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Maden İşletme Hukuku.” *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 2 (1943): 117-126.
- Çakır, Baki. *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Çelik, Bülent. “Osmanlı Seferlerinde Orducu Esnafı.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 44 (2018): 259-267.
- Çelik, Şenol. “Orducu.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33: 370-373. İstanbul, 2007.
- Çolak, Kamil. “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Tahliyesi (1798-1801).” *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*. II (2008): 141-183.
- Darkot, Besim. “Adana.” In *MEB İslam Ansiklopedisi*. 1: 127-129. İstanbul, 1978.
- Döşemetaş, Ömer. “Osmanlı Devleti’nde Avarız Vergisi: XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Kastamonu Örneği.” *Akademik Matbuat*. 3/2 (2019): 25-48.
- Ekin, Ümit. “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Karayolu Ulaşımını Ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800).” *Bellekten*. 81/291 (2017): 387-418.
- Emecen, Feridun. “Bedel.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5: 301. İstanbul, 1992.
- Ergenç, Özer. “16. Yüzyılın Sonlarında Bursa.” *Türk Tarih Kurumu*, 2006.
- Ergenç, Özer. “Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları.” *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 2012.
- Ergenç, Özer. *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Ergenç, Özer. *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Ergenoğlu, Mehtap. “Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin, 2016.
- Fidan, Murat. “H. 1167-1169 (M. 1753-1755) Tarihli Adana Şer’iyye Sicili.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1996.
- Gencer, Fatih. “Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi.” *AÜDTCF* 30, No. 49 (2011): 75-96.
- Gencer, Fatih. *Merkezileşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi*. Ankara: AÜDTCF, 2011.
- Genç, Mehmet. “Mukâta’a.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31: 129-132. Ankara, 2006.
- Gökçe, Turan. “Osmanlı Nüfus Ve İskân Tarihi Kaynaklarından “Mufassal-İcmal” Avârız Defterleri Ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazası Örnekleri.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 20/1 (2005): 71-134.
- Gökçe, Turan. *Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi kaynaklarından “Mufassal-İcmal” Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazası Örnekleri*. İzmir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2006.
- Göyünç, Nejat. “Hâne.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 15: 552-553. İstanbul, 1997.
- Güçer, Lütfi. “XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler.” İstanbul: Sermet Matbaası, 1964.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Evlâd-I Fâti’hân.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5: 524-525. İstanbul, 1995.
- Işık, Ahmet. “Avcı.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 4: 113-115. İstanbul, 1991.
- İnalcık, Halil. “Osmanlılarda Raiyyet Rûsûmu.” In *Osmanlı İmparatorluğu I: Toplum Ve Ekonomi*, 43-73. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. R. Sezer. İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2021.
- İşbilir, Ömer. “Nüzül.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33: 311-312. İstanbul, 2007.
- Kılıç, Orhan. “Ocaklık.” In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33: 317-318. İstanbul, 2007.
- Kılıç, Orhan. *Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler*. Ankara: OTAM, 1999.
- Kınalızâde Ali Efendi. *Devlet ve Aile Ahlakı (Ahlâk-ı Alâî)*. Ed. Ahmet Kahraman. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser/Kervan Kitapçılık, 2019.

- Kıvrım, İsmail. "Mahalle Avârız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayntab Örneği)." *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*. 2/2 (2019): 34-49.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. Sadeleştiren: Zuhri Danışman. Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi Devlet MEB Kitapları, 1985.
- Kurt, Yılmaz. *Çukurova Tarihinin Kaynakları III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.
- Megowan, Bruce. "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşkilatı." In *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 2: 1327-1331. Ankara: TTK Basımevi, 1981.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netayicü'l-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. Cilt 3-4. Haz. N. Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1987.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*. İstanbul: Eren Yayınları, 1990.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.
- Öner, Erdoğan. *Osmanlı Vergi Mevzuatı*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara, 2006.
- Polat, Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Tekâlif-İ İmdâdiye Vergisine İlginç Bir Örnek: H. 1044/M. 1634 Yılında Uygulanan Bedel-İ Yapağı Vergisi." *Bellekten*. 78/281 (2014): 123-148.
- Sahillioğlu, Halil. "Bir Mültezimin Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukâta'aları." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 23/1-4 (1963): 145-218.
- Salzmann, Ariel. "İmparatorluğu Özelleştirmek: Osmanlı XVIII. Yüzyılında Paşalar Ve Âyânlar." In *Osmanlı Ansiklopedisi*, Edited By G. Eren, 3: 227-235. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Sayın, A. Vefik. *Tekâlif Kavâidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1999.
- Sırtkaya, Fatma. "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız Vergileri." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2017.
- Sümer, Faruk. *Çukur-ova Tarihine Dair Araştırmalar*. Ankara: AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 1963.
- Tabakoğlu, Ahmet. "İmdâdiye." In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22: 221-222. İstanbul, 2000.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Tekâlif." In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40: 336-337. İstanbul, 2011.
- Türkmen, M. Nuri. "Osmanlı'da Av Seferleri." *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*. 1/1 (2009): 22-32.
- Uludağ, Süleyman. "Ârız." In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 358-359. İstanbul, 1991.
- Umar, Bilge. *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1982.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Ünal, Mehmet Ali. "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri." *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 12/1 (1997): 9-73.
- Yıldız, Hakan. *Haydi Osmanlı Sefere! Prut Seferinde Organizasyon ve Lojistik*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Yörük, Saim. *Adana Şehrinin Tarihi Gelişimi*. Adana: Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012.
- Yörük, Saim. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

EKLER

EK 1: 1176/1763 Tarihli Avârız Buyuruldusu²⁷⁹

²⁷⁹ AŞS 52:321, 1176/1763.

EK 2: 1176/1763 Tarihli Avâriz Buyuruldusu Transkripsiyonu²⁸⁰

'Avâriz Buyuruldusu

Kıdvetü'n-nüvvâb ve'l-müteşerri'în Adana'da nâ'ibü's-şer' olan fazîletlü efendi zîde uluvvuhû inhâ olunur ki öteden berü Adana sancağının hâne-i 'avârizi Adana vâlilerine mahsûs olmakdan nâşî beher sene taraflarından cem' ve tahsîl olunagelir iken mâl-ı mezkûrun hulûlü târîhinde olub vakt-i mezbûrda zuhûr eden afât-ı semâviyye sebebiyle ihmâl ve bu def'a tahsîli lâzım gelmekle gerekdir ki mâl-ı mezkûru yetmiş beş senesine mahsûben ber de'b-i kadîm bâbında mezbûrun ba'zı mahallâtıyla üç 'aded kazâyâ tesviyeden tevzî' ve taksîm yerli yerinden cem' ve tahsîl ve kabzına me'mûra edâ ve teslîm ettirmek bâbında Dîvân-ı Adana'da buyuruldu tahrîr ve ısdâr kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân dîvân kâtibimiz Mehmed Efendi zîde kadrihu mübâşir ta'yîn ve irsâl olunmuşdur bi-mennihi te'âlâ vusûlünde vech-i muharrer üzere mâl-ı mezkûru ber-de'b-i kadîm yerli yerinden cem' ve tahsîl ve kabzına me'mûra tamâmen edâ ve teslîm etdirüb müceb buyuruldumla 'amel ve hilâfindan tevakkî ve mücânebet oluna deyu buyuruldu. Sene 1176

Kuyyide fî-gurre-i Safer sene 1176

---

²⁸⁰ AŞS 52:321, 1176/1763.

EK 3: 1195/1781 Tarihli İmâd-ı Hazariyye'nin İlk Taksitinin Tahsiline Dair Emir²⁸¹

²⁸¹ AŞS 43:30 1195/1781.

EK 4: 1195/1781 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye'nin İlk Taksitinin Tahsiline Dair Emrin Transkripsiyonu. (AŞS 43:30, 1195/1781.)

“İşbu bin yüz doksan beş senesine mahsûben eyâlet-i Adana mutasarrıfı zû'l-kadri'l-'âlî sâhibü'l-mecîd ve'l-me'âlî devletlü sa'âdetlü es-Seyyid 'Abdi Paşa Hazretleri bâ-emr-i 'âlî ta'yîn ve tahsîs buyurulan imdâd-ı hazariyyenin taksît-i evvelisi üç bin üç yüz yetmiş beş guruş ve Medîne-i Adana menzîlinin taksît-i evvelisi yedi bin guruş ve paşâ-yı müşârün-ileyh hazretlerine kudûmiyyesi bin guruş ve zahîre bahâ bin guruş ve tahsîline bin guruş ba'demâ umûr-ı vilâyet için paşâ-yı mûmâ-ileyhten istizân olunan iki bin beş yüz guruş ve kethüdâ-yı muhteremlerine iki yüz elli guruş ve buyuruldu getiren Silahdâr ağaya iki yüz elli guruş ve harc-ı bâb iki yüz elli guruş ve mehterbaşı ağaya ve konakçı ağaya ve zahîreci ağaya iki yüz elli guruş tüfenkçi başı ağaya tahsîliye iki yüz elli guruş vekîl-i fukarânın cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le saraya ve sekiz hâne ve sâbık hâne ve mahkeme-i 'atike olan ta'mirât ve mefruşât ve hazariyye emri getiren kapu kethüdâsı çukadâriyye ve mukaddemen Adana eyâlet-i uhde-i 'aliyyelerine ihâle buyurulan vezîr-i mükerrem 'Abdi Paşa Hazretleri'nin çukadâriyye hîdmet ve'l-hâsıl vekîl-i fukarâ nasb olunduğu Muharremü'l-harâmın nisfından Rebî'ü'l-evvelin nisfina değin bâ-defter olan mesârifât-ı sâ'ireden iki def'â verilen 'ale'l-hesâb fîrû-nihâde olduktan sonra sıhhü'l-bâkî iki bin yüz elli guruş ve ----- kesri kırk guruş ve vekîl-i fukarâ ücreti iki yüz guruş der-kabz otuz beş guruş ve harc-ı defter-i imzâ ve harc-ı i'lâmât ve mahdûmu nâ'ib efendi hazretlerine bin beş yüz guruş ve mûma-ileyh hekim efendiden istizân olunub umûr-ı beldeye sarf olunan beş yüz guruş ve emîne ve hüddâmiyye iki yüz elli guruş kâtibiyye ve ihzâriyye iki yüz guruş ile min-haysü'l-mecmû' yirmi altı bin guruşa bâliğ olmağın bi'l-cümle 'ulemâ ve a'yân ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le nefis-i mahallât ve kazâ ve nevahîlere tevzî' ve taksîm defteridir ki zikr olunur. Hurrîre-fî-Rebî'ü'l-evvel sene hamse ve tis'in ve mi'e ve elf.

Nefs-i mahallât	17772 guruş, Bağçehâ-yı Adana	2300 guruş
Kazâ-i Dündarlu	700, Kazâ-i Sarıçam	350
Kazâ-i Karakışla	500, Kazâ-i Kara'isalu	260
Nâhiye-i Yüreğir	2700, Nâhiye-i Cânibü'ş-şehr	1418
Yekûn yirmi altı bin guruşdur.”		

EK 6: 1187/1774 Tarihli İmdâd-ı Seferiyye Emrinin Transkripsiyonu²⁸³

“İmdâd-ı Seferiyye

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fezâ'il ve'l-keâm eyâlet-i Adana'da vâki' kuzât ve nüvvâb zîde fazlihüm mefâhirü'l-emâsil ve'l-akrân a'yân-ı vilâyet zîde kadruhum tevkî'-i ref'-i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki seferler vukû'unda eyâlet ve elviyye mutasarrıflarından sefer-i hümayûnuma me'mûr olan ve mîr-i mîrânım tanzîm-i dâ'ire ve tasmîm-i lâzımleri zımında vâkî' olan mesâriflerine 'avn ü medâr olmak üzere üzerlerinde bulunan eyâlet ve elviyyeden tertîb ve tesviye kılınan imdâd-ı seferiyye vakt ü zamânla yerli yerinden cem' ve tahsîl ve taraflarına edâ ve teslîm mu'tâd-ı kadîm olub vilâyet-i Adana valisi düstûr-ı mükerrrem müşîr-i müfehhem nizâmü'l-'âlem vezîrim Zerelizâde Feyzullah Paşa edâme Allâhu te'âlâ iclâlehu sefer-i hümayûnuma me'mûr Zîstovi muhâfazasında olmağla eyâlet-i Adana'da vâli için tertîb ve ta'yîn olunan otuz üç bin guruş imdâd-ı seferiyye bin yüz seksen yedi senesine mahsûben sene-i merkûme ibtidâ-yı Muharreminde def'aten tevzî' ve taksîm ve yerli yerinden cem' ve tahsîl ve müşârün-ileyh tarafından kabzına me'mûra edâ ve teslîm olunmak fermânım olmağın işbu emr-i şerîfime isdâr ile irsâl olunmuştur imdi siz ki mevlânâ ve a'yân-ı mûmâ-ileyhimsiz eyâlet-i mezbûrede vâli için tertîb ve tesviye kılınan otuz üç bin guruş imdâd-ı seferiyyeyi yüz seksen yedi senesine mahsûben re's-i sene-i gurre-i Muharrem i'tibâr olunarak eyâlet-i merkûme kazâlarına ibtidâ-yı Muharremde cümle ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le şürût-ı seferiyye üzere def'aten tevzî' ve taksîm ve yerli yerinden cem' ve tahsîl vezîr-i müşârün-ileyh tarafından kabzına me'mûra edâ ve teslîm etdirülüb 'avn ü te'hîr ve ihmâl ve müsâmaha ve mikdâr-ı mü'eyyedden ziyâde fukarâya bir akçe ve bir habbe zamm ve mükerrer tevzî' ve tahsîlden ve bu bahâne ile kesret-i mübâşir-i irsâliyle zu'âfâ-yı ra'ıyyeti ârâzdan ve rencîde ve remîde ettirmekden gâyetü'l-gâye hazer ve mücânebet eylemeniz bâbında fermân-ı 'âlişânım sâdır olmuştur buyurdum ki vusûl buldukda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı itâ'at-makrûnuyla 'amel ve hareket ve hilâfından gâyetü'l-gâye tehâşî ve mücânebet eyleyesiz şöyle bilesiz 'alâmet-i şerîfeme i'timâd kılınız. Tahrîren fî-evâhir-i şehri Zi'l-ka'de-i şerîfe sene sitte ve semânîn ve mi'e ve elf. Fî-15 min Safer 1187

Mûcebince Vezîr Zerelizâde Feyzullah Paşa'dan buyuruldu sâdır olunmuştur.”

²⁸³ AŞS 47:88, 1187/1774.

BENZERLİK RAPORU ÖZET SAYFASI

ORJİNALLİK RAPORU

% **19**

BENZERLİK ENDEKSİ

% **18**

İNTERNET KAYNAKLARI

% **12**

YAYINLAR

% **8**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	% 6
2	tez.sdu.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
3	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	% 1
4	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	% 1
5	www.okumedy.com İnternet Kaynağı	% 1
6	docplayer.biz.tr İnternet Kaynağı	<% 1
7	belgeler.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
8	abis-files.marmara.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
9	libratez.cu.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1